

1108

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XV.

Fasciculus 5.

1968 JAN 23

PAPP IGNÁC

**A demokrácia elméleti és gyakorlati kérdései
a termelőszervezetekben**

SZEGED
1968

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XV.

Fasciculus 5.

PAPP IGNÁC

**A demokrácia elméleti és gyakorlati kérdései
a termelőszervezetekben**

SZEGED
1968

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, ANTAL FONYÓ, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI, KÁROLY NAGY, ELEMÉR PÓLAY

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, FONYÓ ANTAL, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS, NAGY KÁROLY, PÓLAY ELEMÉR

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Allam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

ELŐSZÓ

A modern társadalom viszonyai olyan fejlődést mutatnak, amelyben a döntések, bármilyen szervezetről is legyen szó, egyre szűkebb igazgatási apparátusok kezében összpontosulnak, ami összefügg a szakértelem egyre növekvő szerepével, de azzal is, hogy a döntések megkívánják az összefüggések teljes bonyolultságának az ismeretét, amelyekben egyre nehezebbé válik az eligazodás és a döntéshez szükséges tudásanyag kevesek számára hozzáférhető.

A fenti fejlődési folyamatot figyelembevéve a döntések és a demokrácia viszonyai új módon jelentkeznek és sok tekintetben eltérnek a demokrácia klasszikus felfogásától.

A döntés és a demokrácia viszonyai a szocialista társadalomban is jelentkeznek és problémái különösen jelentőséggel bírnak, éppen az új gazdasági mechanizmus rendszerére való áttérés időszakában.

A döntés és a demokrácia viszonyait jelen munka elsősorban a termelőszervezetekben vizsgálja, ahol a döntés és a demokrácia viszonyai mikroszinten jelentkezik.

A termelőszervezetek — szociológiai szempontból — olyan másodlagos társadalmi csoportok, amelyek közvetítő szerepet játszanak az egyén és a társadalom között. A termelőszervezetek ugyanis az egyén felé közvetítik a társadalmi viszonyokat, s arra törekszenek, hogy azok kifejeződjenek, realizálódjanak az egyéni magatartásokon keresztül. A termelőszervezetek ugyanis egyesítik magukban a jog által meghatározott szervezet formális kötelekeit, de a nem formális szervezet spontaneitását is, s ily módon nagy szerepet játszanak az egyén demokratikus magatartásának kialakításában.

Az egyén életének jelentős részét a termelőszervezetekben (munkaszervezetekben) tölti, így szocializálódását, ezen belül a demokratikus viszonyokba való beilleszkedését nagyban meghatározzák a termelőszervezeteken (munkaszervezeteken) belül működő demokratikus szervek és az azokon keresztül a dolgozókat megillető jogosultságok funkcionálása. A fentiek szükségessé teszik, éppen a szocialista demokrácia kibontakoztatása szempontjából a demokrácia és a döntés, illetve szakértelem, fegyelem viszonyainak a vizsgálatát a termelőszervezetekben.

A döntés és a demokrácia viszonyait sokféle szempontból, többféle módszerrel közelíthetjük meg. A magunk részéről a téma komplex, azaz történeti, jogdogmatikai, szociológiai megközelítését tűztük ki célul, elsősorban általános állam- és jogtudományi szemlélettel, vállalva a nehézségeket, az úttörő szerepet az új összefüggések feltárása céljából.

A termelőszervezeti demokráciát a demokrácia olyan koncepciója alapján elemezzük, mely szerint az jelenti a) a döntés előtti véleménynyilvánítást, b) a döntés vagy a határozat meghozatalát, c) a döntés vagy a határozat végrehajtásában való részvételt, d) a döntés vagy a határozat végrehajtásának ellenőrzését.

I. RÉSZ

A TERMELŐSZERVEZETEK FOGALMA, FUNKCIÓI, DEMOKRATIKUS TARTALMÁNAK INTÉZMÉNY- ÉS ELMÉLET-TÖRTÉNETI KÉRDÉSEI

I. Fejezei

A termelőszervezetek fogalma, osztályozása és funkciói

1. A termelőszervezetek fogalma, rendszerezése

A szocialista társadalom, mint minden társadalom, olyan szervezet, amely az emberek közötti gazdasági viszonyokon nyugszik. Marx szerint: „a termelési viszonyok a maguk összességében alkotják azt, amit társadalmi viszonyoknak, társadalomnak neveznek és pedig a fejlődés meghatározott történelmi fokán álló társadalomnak, sajátos megkülönböztető jelleggel.”¹ Ez a meghatározás — filozófiai kategóriákkal élve — az általános és a különös egységében fogja fel a társadalmat, s a különöst a társadalmi-gazdasági alakulat fogalma, jelen esetben a szocialista társadalom fogalma fejezi ki. A szocialista társadalom politikai és szellemi életét tehát csakis a szocialista termelési viszonyok ismeretében lehet megérteni.

Minden társadalom, figyelemmel a munkamegosztásra, különböző egységekre, csoportokra tagozódik. A kapitalista és a szocialista társadalom tagjai a munkamegosztás alapján különböző munkaszervezetekben, mint társadalmi csoportokban tevékenykednek, s életük döntő részben a munkaszervezetek keretei között folyik, általunk meghatározottan és befolyásoltan.²

A szocialista társadalomnak munkaszervezetekre történő tagozódása ténylegesen létező jelenség. Helytelen volna azonban a szocialista társadalmat munkaszervezetek összességeként, vagy egyes burzsoá szociológusok terminológiájában kifejezve, „mikrokozmoszok makrokozmoszaként” felfogni,³ azaz csupán ilyen tagozódást látni a társadalomban.

A szocialista társadalom — mint minden társadalom — tagozódik más ismérvek alapján is, amelyek a legfontosabb és történetileg is a leglényegesebb vonásaiban — a termelőeszközökhöz való viszony alapján — ragadják meg a társadalom struktúráját. Ez a kérdéskör a társadalom alapstruktúrájának a problémáját veti fel, vagyis a szocialista társadalomban levő osztályok kérdéseihez vezet el. Az osztályokhoz való tartozás, nevezetesen a munkásosztályhoz és parasztsághoz való tartozás alapvetően hat a társadalmi jelenségekre és eseményekre — a munkaszervezetekre is —, természetesen nem minden esetben közvetlenül és legerősebben.

A munkaszervezetek mint társadalmi csoportok⁴ olyan képződmények, amelyekben az emberek egyéni magatartásaik során közvetlen vagy közvetett személyi kapcsolatban vannak egymással és valamennyi tagjának meghatározott státusza és szerepe van. A státuszoknak és a szerepeknek a munkaszer-

¹ Marx—Engels: Válogatott művek I. Bp. 1949. 66. p.

² Licsnosztyi i. tud. Moszkva. 1965. 75—114. p. Ferdinand Tönnies: Gemeinschaft und Gesellschaft. Berlin. 1912. 48—100. p.

³ G. Gurvitch: Mikrosoziologie und Sociometrie. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 1955. 338. p.

⁴ Erich Hahn: Polgári és marxista csoportszociológia. Valóság. 1965. 9. sz. 85—91. p. Vö.: Kulcsár Kálmán: Bevezetés a szociológiába. Bp. 1965. 98—99. p. Wiatr Jerzy: Społeczeństwo. Warszawa. 1965. 95. p.

vezeteken belül nagy jelentőségük van, hiszen azok a belső kapcsolatoknak, együttműködésnek feltételei, s mintegy *tartalmi ismérveit* adják a munkaszervezeteknek, mint társadalmi csoportoknak. A munkaszervezetek más speciális ismérvei között jelentősek továbbá a hozzá tartozó emberek kapcsolatainak *viszonylagos tartóssága, az együttlét folyamatossága, a tagok munkájának szervezettsége, a tagok tevékenységének megosztása* (melyben a munkaszervezet célja és a cél elérésére kialakult magatartásszabályok kifejezésre jutnak). Minden munkaszervezetben bizonyos elvárásokat tartalmazó normák érvényesülnek és különböző nézetek, elképzelések jönnek létre a munkaszervezetről tagjai között. Keletkeznek továbbá a munkaszervezetekben különböző tradíciók és szokások is.⁵ A szerep fogalom tartalma alatt a munkaszervezet tagjaival szembeni követelményeket, illetve az azokat kifejező normákat, s az ezeknek megfelelő magatartásokat értjük.

A szovjet filozófiai-szociológiai irodalomban kifejtik, hogy a szocialista társadalomban az összes munkakollektívákat — vagyis munkaszervezeteket — két nagy csoportra lehet osztani:

„*Elsődleges kollektíva* — olyan kollektíva, amelyben a tagok egyesülnek állandó cél érdekében, s közvetlen kontaktusban vannak egymással az általuk végzett tevékenység folyamatában. Tipikus példája az elsődleges kollektívák-nak az üzem, a gyár, a kolhoz, a szovhoz termelési brigádja.

Alapkollektíva — a szervezeteknek, intézményeknek és vállalatoknak a kollektívája. Ezek sajátosságai a következőkben jelölhető meg:

a) Az alapkollektívákban jelentősen széles a benne egyesült emberek száma.

b) Jelentősen nagy az alapkollektívák gazdasági jelentősége, s ezek rendszert önálló gazdasági egységek. Az alapkollektívákban növekszik a tagok eszmei egységének szerepe, amit lehetővé tesz a párt, a szakszervezeti és más társadalmi szervezetek tevékenysége.

c) Nagy szerepet játszanak itt a kollektíva tradíciói, amelyek sajátos módjait jelentik a magatartásnak, a munkának és az emberek kölcsönös viszonyainak, amelyet kidolgozott maga a kollektíva hosszú történeti fejlődése folyamán.”⁶

A fenti fejtegetés az *elsődleges kollektívák* közül a brigádokat emeli ki, s azoknak lényegileg két jellegzetességét határozza meg: a) állandó cél érdekében jönnek létre, b) tagjaik közvetlen kontaktusban — interakcióban — vannak egymással a végzett munka folyamatában. Az elsődleges kollektíva e két jellegzetessége valóban létező, de szükséges az elsődleges kollektíváknak további jellegzetességeire is rámutatni. Így a brigáddal, mint társadalmi csoporttal kapcsolatban kiemelendő még, hogy a) viszonylag kevés tagja van, b) általában nem formális struktúrával rendelkezik, c) benne érzelmi kötelékek is kialakulnak, s annak foka rendkívül erős lehet. Ha pedig tartalmi oldalról ragadjuk meg ezeket az elsődleges kollektívákat, akkor feltétlenül szükséges rámutatni, hogy ezeken belül is vannak bizonyos státuszok és szerepek, s tagjaik ezeknek megfelelően tevékenykednek.

Ami az *alapköllektívákat* illeti, ilyenekként jellemzik a vállalatokat,

⁵ Kulcsár Kálmán: I. m. 113—121. p.

⁶ A. I. Afanaszeva—A. A. Nurullajev: Kollektív i licnoszt. Moszkva. 1965. 7—8. p. Vö. Fábri T.—Jandek G.—Tóth T.: Szocialista brigádmozgalom Magyarországon. Bp. 1965. 95. s. köv. p.

szervezeteket és egyéb intézményeket. Az idevonatkozó kifejtéssel általában egyet tudunk érteni, mégis hiányoljuk, hogy a szerzők nincsenek figyelemmel az alapkollektíváknak formális struktúrájára, mesterséges létrejöttükre, hiszen létrejöttük feltételeit, felépítésüket és működésüket formálisan is lefektetett előírások szabályozzák, melyek között a szocialista társadalomban a szocialista jog normái alapvetőek.

A szocialista munkaszervezeteknek — mint társadalmi csoportoknak — álláspontunk szerint két típusa van:

a) *termelő munkaszervezetek* (ide tartoznak az ipari és a mezőgazdasági üzemek, a tulajdonformáktól függetlenül; azaz állami és szövetkezeti ipari, valamint mezőgazdasági termelőszervezetek);

b) *nem termelői munkaszervezetek* (amelyeken belül kiemelhetők általában az intézmények és a szervezetek, azaz a társadalmi-politikai és az állami szervek stb. A társadalmi-politikai szervek közül különösen jelentős a politikai párt. Az állami szervek is tovább tagolhatók államhatalmi és igazgatási szervekre).⁷

A munkaszervezetek fenti megkülönböztetése lényegében a termelőmunka és a nem termelőmunka megkülönböztetésén alapul. A termelőmunka fogalmát Marx a következőkben határozta meg: „A termelőmunka tehát olyan munka — a tőkés termelés rendszerében —, amely alkalmazójának *értéktöbbletet* termel, illetve amely az objektív munkafeltételeket tőkévé, birtokosukat pedig tőkéssé változtatja, tehát olyan munka, amely saját terméket, mint tőkét termeli.”⁸ Nyilvánvaló, hogy a termelőmunkának a szocialista társadalomban más jellegzetességei vannak. Fukász György szerint „munka minden olyan célszerű emberi tevékenység, amely közvetlenül, vagy közvetve termék, érték (anyagi, vagy szellemi érték) előállítására irányul, mint a társadalom „összmunkája” magában foglalja a „társadalmi összmunkás” munkatevékenységét.”⁹ E meghatározásban tehát választ kapunk a nem termelői munka jellegzetességére is, bár a termelőmunka és a nem termelőmunka között „úszóhatárok” vannak, de alapvetően a termelőmunka közvetlenül állít elő értéket. A *szocialista termelőszervezetek* — termelőkollektívák — tehát az emberek olyan együttese, amelyek közvetlenül anyagi értéket állítanak elő.

A szocialista termelőszervezetek, mint a szocialista munkaszervezetek egyik típusának fogalma átfogja az ipari és a mezőgazdasági üzemeket és vállalatokat. Ennek megfelelően a termelőszervezeteket is osztályozhatjuk egyrészt ipari, másrészt nem ipari termelőszervezetekre.

A termelőszervezeteket feloszthatjuk továbbá — mint arra a szociológiai irodalom művelői is helyesen utalnak — elsődleges és másodlagos termelőkollektívákra. Az előbbi kategóriába a tulajdonképpeni kiscsoportok, a műhelyek, a brigádok, az utóbbiba az állami vállalatok az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek tartoznak, tehát azok a termelőszervezetek, ahol a tagoknak lehetőségük van tevékenységük során a közvetlen vagy közvetett érintkezésre. A szocialista termelőszervezetek osztályozhatók annak megfele-

⁷ Vö.: Cotel Kornél: Vállalati gazdaságtan. Bp. 1965. 21—27. p. Hegedűs András—Márkus Mária: Ember, munka, közösség. Bp. 1966. 59. s. köv. p. Tanulmányok a mai faluról. Bp. 1964. 55., 233. p.

⁸ Marx: Értéktöbblet-elméletek. I. Bp. 1958. 360. p.

⁹ Fukász György: A munka filozófiája. Bp. 1965. 48. p.

lően is, hogy *milyen típusú szervezeteknek alárendelten fejtik ki tevékenységüket. Beszélhetünk állami szervek közvetlen alárendeltsége, irányítása, felügyelete alá tartozó ipari és mezőgazdasági termelőszervezetekről és nem állami szervek alárendeltsége alá tartozó termelőszervezetekről.* Nem hanyagolható el annak figyelembevétele sem, hogy az adott termelőszervezet földrajzilag hol helyezkedik el. A települési helynek korszakunkban még nagy a jelentősége, hiszen a szocialista termelőszervezetekben hatnak a város és a falu jellegzetességei, amelyek befolyásolják a szocialista termelőszervezeti demokráciát is. A csoportosításnál nem mellőzhetők bizonyos demográfiai körülmények sem, melyek közül kivált a nem szerinti tagozódásnak és az életkornak van szerepe és jelentősége.

A termelőszervezeteket, mint társadalmi csoportokat, mindig a társadalom alapstruktúrája határozza meg, mivel nem függetlenek a társadalom egészétől, a társadalmi-gazdasági viszonyok termékei. Létezésük módját, mozgásformáikat az anyagi-gazdasági viszonyok határozzák meg, s bennük tükröződik a társadalom alapstruktúrája. Velük kapcsolatban a társadalmi-gazdasági viszonyok hatása közvetetten is érvényesül úgy, hogy a szocialista állam akaratnyilvánításán is alapulnak. Létrejöttükkel, irányításukkal összefüggésben a politikai akarat jelentkezik, alapvetően ez írja elő céljaikat, feladataikat, funkcióikat, noha maguk is rendelkeznek önálló érdekekkel, s ezeket kifejező normákkal. A saját érdek kifejeződése tapasztalható új termelési eljárások bevezetése során. Mivel az újítások átmenetileg sérthetik a dolgozók anyagi érdekeit, éppen ezért azok bevezetésével szemben sok esetben ellenállás figyelhető meg. A szocialista termelőszervezetekben sajátos magatartási normák is kialakulhatnak, amelyek bizonyos követelményeket támaszthatnak a dolgozók felé, noha az egyén magatartását döntően a *szándékolt céllal kapcsolatos formális szabályok határozzák meg.*

A szocialista társadalom céljainak felismerését és elérését a termelőszervezetek, mint társadalmi csoportok is előmozdítják az egyén számára. Az ember társadalmasodási folyamatában a termelőszervezetek jelentős lépcsőfokok, hiszen *közrehatnak az ember gazdasági, politikai és „társadalmi” tevékenységének szocialista irányú alakításában.* Figyelemmel kell lenni arra, hogy a szocialista társadalomban az egyén társadalmasodása — abból adódóan is, hogy több társadalmi csoport tagja — ellentmondásos is lehet. A szocialista társadalom, mint társadalmi-gazdasági alakulat, különböző részek (társadalmi csoportok), ezen belül termelőszervezetek egysége, s e különböző részek sajátos érdekekkel is rendelkeznek. Ebből fakadóan a rész és az egész, valamint a részek között is ellentmondások keletkezhetnek, mivel a szocialista termelőszervezetek sajátos érdekeket kifejező normákat is igyekeznek érvényre juttatni, sőt az általános normákat saját érdeküknek megfelelően igyekeznek átalakítani. Ennek megfelelően a szocialista termelőszervezetek az *össztársadalmi érdekekkel, de más termelőszervezetekkel is szembekerülhetnek.* „A kollektív termelés rendszere nem a kollektívák elszigetelt összességét — mely önmagában működik —, hanem a termelőkollektívák szerteágazó rendszerét jelenti, amely egységes terv keretében tevékenykedik és teljesíti valamely meghatározott részét az egységes feladatnak.”¹⁰

¹⁰ Szocialiszticeszkij proizvodstvennüj kollektív. pod. red. I. J. Kuzminov—N. Ja. Klepacs—V. A. Szlasztenenko—V. A. Trefilov. Moszkva, 1964. 17. p. I. J. Kuzminov: Szocialiszticeszkij proizvodstvennüj kollektív. Kommuniszt. 1965. 4. sz.

A termelőszervezetek a) gazdasági, b) jogi, c) szociológiai kategóriák. A szocialista termelőszervezetek az emberek olyan csoportjai, ahol az emberek a közös cél érdekében tartósan együtt dolgoznak, állandóan kapcsolatban vannak, társadalmi termelést folytatnak. A termelőkollektívákon belül kialakult társadalmi viszonyok tanulmányozása éppen ezért fontos, hiszen a szocializmus építése szempontjából az állami-ipari és a mezőgazdasági-szövetkezeti termelőkollektívák döntő területek. A termelőszervezet ugyanis nemcsak egyszerűen az anyagi javak termelését végzi, hanem társadalmi funkciókat is ellát. Az üzemek alapvető társadalmi funkcióját a kapitalista társadalmakban Marx — amint arra utaltunk — az értékőbbllet termelésében látta, s azokat az osztályharc egyik területeként jellemezte. A szocialista társadalomban a termelőszervezetek társadalmi funkciója módosul és kibővül.

2. A termelőszervezetek funkciói és demokratizmusukat meghatározó alaptényezők

A termelőszervezetek a szocialista társadalomban két fő funkciót látnak el: gazdasági és kulturális funkciót. A fenti két fő funkció — szociológiai kifejezéssel élve — manifesztálódott (azaz szándékolt és előrelátott). A szocialista termelőszervezetekre vonatkozó szabályok is elsősorban a manifesztálódott funkció megvalósítását célozzák, s ennek megfelelően a termelőszervezetek tagjainak elsősorban a szándékolt célt kell realizálni. Nem kétséges azonban, hogy a termelőszervezetek és tagjaik magatartásai eltérhetnek a szándékolt céltől és egyéb funkciókat is teljesíthetnek.

A szocialista termelőszervezetek funkcióinak vizsgálata előtt szükséges rámutatni, hogy a termelőszervezetek mindig meghatározott feltételek¹¹ mellett jönnek létre, melyeket a szocialista jog különböző ágai rögzítenek.

A) A szocialista termelőkollektívák elsősorban gazdasági feladatokat látnak el, amelyek összefüggnek a termeléssel, az elosztással, a cserével és a fogyasztással. Marx e kategóriák egymáshoz való viszonyát részletesen elemezte.¹² A marxí útmutatásból kiindulva a szocialista közgazdasági irodalom művelői kimutatták, hogy a gazdaság marxista fogalma a fenti komponensekből tevődik össze és az egyes elemek az alábbi tartalommal rendelkeznek. A termelés magában foglalja a termelőeszközöknek az adott termelési folyamaton belüli elosztását, a termelési tevékenységek és képességek (a szükséges eszközök) cseréjét (a termelési és a személyi szükségletek tárgyai kialakítása számára) és a termelői fogyasztást. A termelési folyamaton kívüli elosztás a termelőeszközök és a személyi szükségletek tárgyainak a termelésen kívüli elosztása. A termelési folyamaton kívüli csere a tevékenységnek és a képességeknek, valamint a termeléshez és a személyes szükségletek kielégítéséhez szükséges tárgyak, eszközök termelésen kívüli cseréje. A szoros értelemben vett fogyasztás a termelésen kívüli felhasználás. A termelés folyamata tehát.

25—35. p. Vö.: N. L. Ahmedov: Rol kollektivov kommuniszticeszkogo truda v sztroitelsztve kommunizma. Aftoreferát. Baku. 1964.; Arbeit, Gemmeinschaft, Persönlichkeiten. Sociologische Studien. Berlin. 1964.

¹¹ Vö.: Magyar Polgári Törvénykönyv 32. §., 45. §.-val. Nagy—Seres: Mezőgazdasági jog. Bp. 1966. 272—276. p.

¹² Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Bp. 1951. 6—21. p.

a termékek előállítása folyamatában átfogja az elosztást, a cserét, a fogyasztást is, ezek azonban önállóan is jelentkeznek.¹³

A szocialista termelőszervezetek a szocialista gazdálkodás alapegységei, melyeken belül a gazdálkodás viszonylag önállóan valósul meg, e tevékenységük során azonban szoros kapcsolatban vannak a szocialista állam szerveinek gazdasági-szervező funkciójával. A szocialista termelőszövetkezetek a társadalom szükségleteinek kielégítése céljából döntően termelési tevékenységet végeznek. Alapvető céljuk a lakosság ipari és mezőgazdasági termékekkel való ellátása. A szocialista termelőszervezetek termelési tevékenysége azonban átfogja a gazdaság marxai fogalmának többi elemeit is. Az állami-ipari termelőszervezetek kizárólag a társadalom, a szövetkezeti-mezőgazdasági termelőszervezetek azonban tagjaik szükségleteinek közvetlen kielégítésére is végeznek termelőtevékenységet. A szocialista termelőszervezetek azonban nem csupán termelő, hanem forgalmi, azaz cseretevékenységet is kifejtnek, az előállított terméket értékesítik, s az értékesítés során alakul át termelőtevékenységük áru- és pénzviszonyokká. Az állami-ipari termelőszervezetek értékesítési-forgalmi tevékenységüket egy másik állami-kereskedelmi szerv irányában végzik. A szövetkezeti-mezőgazdasági termelőszövetkezetek viszont az állami kereskedelmi szervek felé a termelési, terményértékesítési, felvásárlási szerződések útján a társadalmi szükségletek kielégítése érdekében, de közvetlenül a társadalom tagjai számára is egyéb szerződések útján. A szocialista termelőszervezetek ahhoz, hogy termelési, elosztási és cseretevékenységet végezhesenek, rendelkezniük kell önállósággal: vagyoni, pénzügyi, szervezeti és jogi vonatkozásban. A vagyoni önállóság összefügg a külön vagyon, illetve az elkülönített vagyon kérdésével, tekintet nélkül arra, hogy az tulajdoni, vagy használati formában jelentkezik. A pénzügyi önállóság elsősorban az önálló elszámoláson alapszik. A szervezeti önállóság pedig kapcsolódik a vállalati tevékenység szabadságának a kérdéséhez, ahhoz a problémához, hogy az irányító állami szervek mennyire avatkozhatnak a belső tevékenység megszervezésébe, milyen lehetőségei, korlátai vannak beavatkozásuknak. A szocialista politikai gazdaságtan művelői részletesen elemzik az önálló elszámolás, a jövedelmezőség, az önköltség és az ár, valamint az üzemek alapjai és eszközei problémáit. E kérdéskörre itt nem térünk ki, minthogy ezek elsősorban a politikai gazdaságtan tárgykörébe¹⁴ tartoznak.

B) A szocialista termelőszervezetek kulturális feladatokat is ellátnak, s e feladatok összefüggésben vannak a szocialista termelőszervezetek dolgozói tudatának formálásával, társadalmi igényeinek biztosításával, a dolgozók képességeinek sokoldalú fejlesztésével.¹⁵ A termelőtevékenységben jelentős szerepe van az embernek. Olyan emberekre van szükség, akik ismerik a népgazdasági összefüggéseket is. Nem elegendő a termelőmunka folyamatában csupán a részfeladatokat ismerni, szükséges látni a munkafolyamat egészét. A demokrácia feltételezi a szakmájához értő s kiválóan képzett személyiséget, a művelt, világnézetében is előrelátó embert. A nevelés tehát, amely az emberformálásának, átalakításának eszköze, fontos szerepet játszik a termelőszervezeteken belül is. A termelőszervezeteken belül folyó kulturális nevelés sok közös vonást mutat más, állami, társadalmi szervek ilyen irányú tevékenység-

¹³ R. Sz. Melkumjan: O predmete politiceszkovj okonomiki. Jerevana, 1964. 8. p.

¹⁴ Pjotr Nyikityin: A politikai gazdaságtan. Bp. 1963. 300. s. köv; p.

¹⁵ Arbeit, Gemeinschaft, Persönlichkeit. I. m. 60. s. köv. p.

gével és ennek megfelelően fő célja a szocialista tartalmú általános műveltség gyarapítása, a szakmai nevelés és a szakemberképzés. A szakmai továbbképzés mellett jelentősek a termelőszervezetek az egyén politikai tartalmú szocializálása szempontjából is, hiszen a politikai magatartás is tanult magatartás. A fentiek elősegítik a termelőszervezetek dolgozói tudatának összhangját és összetartozásuk kifejelesztését.

A szocialista termelőszervezetek két fő funkciója egységben valósul meg, kölcsönösen áthatja egymást és szorosan összefügg a szocialista termelőszervezetekben végzett munkával. A munka azon túl, hogy „létrehozza” magát a szocialista termelőszervezeteket és mint társadalmi réteggépző ismerv is fel lép *alapvetően az emberi készségek és képességek, az emberi alkotó energia kifejelesztője*. A munka ilyen funkciója azonban még kibontakozóban van a szocialista termelőszervezetekben. Ebből adódóan az ember és a munka viszonylatában az elidegenedés mint tendencia jelen van. Azok a tényezők, amelyek elősegítik az ember és munkája közötti elidegenedés megszűnését, vagy másszóval biztosítják — a szociológiai irodalomban használatos kifejezéssel — a munka humanizálódását, a szocialista társadalom struktúrájának végbemenő változásokkal függenek össze. A munka humanizálódása szempontjából alapvető jelentőségű a termelési eszközök társadalmi tulajdona. Ezen kívül azonban a folyamatban jelentős tényezőként szerepel az emberek viszonylagos mozgási szabadsága a munka és a szakmák között, valamint a munkatermelékenység olyan növekedése, amely lehetővé teszi a munkaidő csökkenését, a szabadidő növelését, az általános és a szakmai műveltség emelkedését, mely tényezők egyben a termelőszervezeti demokrácia kibontakozásának feltételei is.¹⁶

C) A szocialista termelőszervezetekben nagy jelentősége van a *vezetői funkciónak*.¹⁷ amelynek lényege a *döntések* meghozatala. A vezetői funkció sok tényezőtől függ, így mindenekelőtt a termelőszervezetek tévékenységét és belső felépítettségét meghatározó céltól, fő funkcióitól, a termelőszervezetekben kialakuló különböző nem formál csoportok hatásától és jelentőségétől, a termelőszervezet fő sajátosságaitól. Különösen összefügg a szocialista termelőszervezetekben jelentkező vezetőtípussal és vezetési stílussal.¹⁸ A vezetést mindig meghatározott formál szervezet¹⁹ látja el, amelynek tevékenysége szoros kapcsolatban áll a demokrácia intézményeivel, ezek hatáskörével. *A vezető és a demokratikus szervek közötti együttműködés ilyen formán a szocialista termelőszervezeteken belül is megvalósul.*

Tekintettel a szocialista termelőszervezetek közvetítő szerepére és nagy jelentőségére a társadalom tagjainak életében, szükséges a szocialista termelő-

¹⁶ Hegedűs András—Márkus Mária: i. m. 25. s. köv. p.

¹⁷ Hegedűs András: Optimalizálás és humanizálás. Valóság. 1965. 3. 17—32. p. Továbbá: A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság. Bp. 1961. 158, 163. p.

¹⁸ Hegedűs András: A modern polgári szociológia... I. m. 158—182. p. R. A. Sutermeister: Ember és termelékenység. Bp. 1966. 49. s. köv. p. Kulcsár Kálmán: Az államigazgatási szervek szociológiai vizsgálatának lehetőségei. Á. I. 1965. 5. sz. 438. p.

¹⁹ A népgazdaság és a vállalat. Üzemgazdasági és ipargazdasági tanulmányok. Bp. 1963. 49. p., 271. p. Vö.: F. H. Müller: Soziale Theorie des Betriebes. Berlin, 1952. c. művében kifejtett nézeteivel, különösen a vezetés szükségességéről az üzemekben. A vezetés szükségességét az ismert Marx-idézettel bizonyítja. Álláspontja szerint az üzem nem uralmi terület, hanem a szolgálat fogalma lép az előbbi fogalom helyébe, hiszen az üzemet nem lehet a hadsereggel azonosítani.

szervezeteken belül is a vezető szervek (ún. hivatalos szervek) és a demokratikus szervek viszonyának a vizsgálata, a demokratikus szervezeti formák és az őket megillető jogosultságok elemzése.

D) A szocialista termelőszervezetek tagjainak integrálódásában, *demokratizmusuk fejlődésében* különböző tényezők játszanak szerepet: a) a termelőszervezetek társadalmi struktúrája, b) a termelőszervezetek tagjainak a munkával való identifikálódási foka, c) a termelőszervezet tagjainak informáltsága és bevonása a vezetési, döntési folyamatokba (a vezetők és beosztottak viszonya), d) a kollektíva tagjainak anyagi érdekeltsége a feladatok teljesítésében, amely által a termelőszervezetek tagjait bizonyos anyagi érdekek is fűzik a termelőszervezetek egész munkájához, e) az ipari, valamint a mezőgazdasági-szövetkezeti termelőszervezetekben kialakult tradíciók stb.²⁰ A felsorolt tényezők hatnak a termelőszervezetek tagjai szocialista tudatának kialakítására és sajátos érdekközösséggé való integrálódására. A szocialista tudat kifejlődésének foka mutatja döntően a termelőszervezetek érdekközösséggé alakulását. A szocialista tudat fejlettségi foka közvetlen meghatározója a termelőszervezetek tagjai magatartásának, a közös munka kialakulásának, s a *demokrácia kifejlődésének, érvényesülésének alapja*. A demokrácia kérdése tehát a termelőszervezetekben összefügg a tagok tudatának fejlettségi fokával, s ezen keresztül azokkal a tényezőkkel, amelyek elősegítik az emberek ezen csoportjának valódi kollektívaként való működését. Nem kétséges azonban, hogy még más tényezők, különösen a termelőszervezetekben létrejött különböző nem formál csoportoknak is szerepe és jelentősége van a demokrácia szempontjából.

Ha a magyar társadalom struktúráját és a szocialista termelőszervezeteken belül kialakult társadalmi struktúrát összevetjük, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a termelőszervezet tagjai között a tulajdonviszonyok szempontjából is találunk különbségeket. A termelőszervezetek társadalmi struktúrájában továbbá jól megkülönböztethetők egymástól a fizikai és a szellemi dolgozók, de ezek a rétegek heterogén és nem homogén jellegűek.²¹ Ezenkívül demográfiai tényezőkre: a nem és kor szerinti megoszlásra is figyelemmel kell lenni a termelőszervezetek struktúrájának vizsgálatánál. A társadalmi struktúra kihatással van a termelőszervezet integrálódására, tagjainak magatartására, különösen befolyásolja a termelőszervezet tagjainak a demokráciával összefüggő magatartását.

Ha pedig a termelőszervezetek tagjainak a munkával való indetifikálódási fokát vizsgáljuk — a humanizált elvárások kielégítettsége szempontjából — itt is megállapíthatjuk, hogy az egyének különböző típusokba sorolhatók. A szocialista termelőszervezetekben dolgoznak olyan egyének, akiknél a szakma és a munkakör *leköti* alkotó energiájukat, s szabadidejüket is nagymértékben alárendelik ennek a célnak, s nem jelenik meg önálló alkotó cél, amely független volna a szakma, a munkakör céljától. Találunk olyan személyeket, akiknél az alkotó energiát *nem köti* le teljesen a munka, éppen ezért szabadidejükben bizonyos tevékenységfajtákat önálló alkotó cselekvésként végeznek. Dolgoznak még olyan egyének is, *akik csupán kereseti forrásként végzik*

²⁰ Hegedűs András—Márkus Mária: Ember, munka, közösség. I. m. 39., 63. s. köv. p.

²¹ Hegedűs András—Márkus Mária: Szociológiai vizsgálatok az üzemekben. A munkás és munkakörülményei. Bp. 1962. 420—436. p.

munkájukat, s abban nem jelentkezik egész alkotó energiájuk, éppen ezért más tevékenységfajtákban találják meg a munka örömét. Nem kétséges, hogy a munkával való identifikáltság²² fokai olyan tényezők, amelyek kihatással vannak a termelőszervezetek integrálódására, tagjainak magatartására, s ezen belül a demokráciával összefüggő magatartására, illetőleg tevékenységére is. Természetesen a demokráciával összefüggő tevékenység kifejtése a szocialista termelőszervezeteken belül olyan egyén vonatkozásában, *aki tudatosan arra törekszik, hogy helyzetén változtasson*, mert a végzett munkával és a kereseti forrással nincs megelégedve, fel sem vetődhet. Ezek általában egyéni elhatározás alapján munkahely változtatásra törekcsenek. Az olyan egyén vonatkozásában, akit az üzem vezetősége bocsát el éppen azért, mert nem teljesíti a vele szemben támasztott követelményeket, a demokrácia igénye speciálisan jelentkezhet.

Ha ugyancsak a magyar társadalmi viszonyokból indulunk ki és az ipari, valamint a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezet tagjainak tájékozottságát, informáltságát vizsgáljuk, akkor a következőket állapíthatjuk meg. Szükséges először is olyan *tájékoztatási rendszer* működtetése, amely lehetővé teszi, hogy a termelőszervezetek tagjai *ismeretekkel rendelkezzenek* a termelőszervezetek ügyeiben, amely biztosítja, hogy a termelőszervezetek tagjainak véleménye gyorsan és pontosan eljusson az illetékes szervekhez, így különösen a termelőszervezetek vezetőihez. A tájékoztatási rendszer e kettős oldala elősegíti a termelőszervezetek tagjainak bevonását a legfontosabb *döntések* kialakításába. A tájékoztatási rendszer mindkét oldalán nagy szerepet játszanak az üzemeken belül kialakult társadalmi szervezetek, amelyek alakíthatják, és hordozhatják az adott termelőszervezet tagjainak véleményét, s ezzel összefüggésben alakító és formáló, tudatosító szerepet tölthetnek be. A társadalmi szervek is hordozhatnak azonban olyan sajátos véleményt, amely eltérhet az adott termelőszervezet tagjainak véleményétől. Szükséges, hogy a termelőszervezetek tagjai tájékoztatást kapjanak egyrészt egyéni munkájuk végzéséhez, másrészt az *üzem egész tevékenységéről*. Fontos, hogy véleményük eljusson a vezetőkhez. Az *információs rendszer* mindkét oldala ilymódon bekapcsolja a termelőszervezet tagjait az ügyek intézésébe és a *demokrácia érvényesülésének, tartalmi fejlődésének fontos gyakorlati mechanizmusa* a szocialista termelőszervezetekben. A tájékoztatásnak a szocialista munkaszervezeteken belül általában, de a termelőszervezetekben is az alábbi csatornáit szokás megkülönböztetni: a termelőszervezetek *hivatalos szervei, társadalmi szervei, tömegkommunikációs eszközök*, valamint a nem hivatalos jellegű *személyes kapcsolatok rendszere*. Valamennyi csatorna együttesen biztosítja a termelőszervezetek tagjainak *tájékoztatását és véleményének eljuttatását* a megfelelő vezető szervekhez. Nem kétséges azonban, hogy e csatornákon keresztül érvényesülhetnek a rokon- és ellenszenv kapcsolatok, a kialakult ellentétek, egyéb konfliktust előidéző tényezők és a nem formál csoportok megnyilatkozásai, amelyek alakíthatják, formálhatják, növelhetik, csökkenthetik, torzíthatják az információ, a vélemények hatását.²³ A tájékoztatás mindkét oldala különböző eszközökkel valósulhat meg és annak hatékonysága az információ mennyiségétől, torzításának fokától stb. függ. Ez utóbbiak között jelentős a termelőszervezetek egyes tagjainak világnézete,

²² Hegedűs András—Márkus Mária: Ember, munka, közösség. I. m. 41. p.

²³ I. m. 114. p.

ideológiai fejlettsége, értelmi képessége stb. Figyelembe kell venni továbbá azt, hogy a termelőszervezetek tagjainak tájékozódása sem csupán az üzemen belül valósul meg, hanem az üzemen kívül is, s ez hat a belső tájékozódási rendszerre.

A polgári szociológusok azt igyekeznek bizonyítani, hogy a kapitalista társadalomban létrejött termelőszervezetek, különösen az üzemek, az ott dolgozók érdekközösségei, azaz az embereknek ezek a csoportjai, mint kollektívák működnek, amelyek a munkásoknak az üzemekben végzett munkáján és a tőkés közös tevékenységén alapulnak.²⁴ A kapitalista társadalomban létező vállalatokat közösségeknak, kollektíváknak nevező elméleteket bírálva fel kell hívni a figyelmet arra, hogy lényeges különbség van az üzemi termelőeszközök tulajdonosai és az ott dolgozók érdekei között, azaz a munkások és a tőkések érdekei nem fedik egymást. A termelőszervezeti kollektívába csak akkor lehetne az üzemi termelőeszközök tulajdonosait beszámítani, ha a két oldal a közös cél érdekében fogna össze, s az összefogás az egész érdekében valósulna meg. Ez azonban, tekintettel a munkás és tőkés közötti antagonisztikus ellentétekre, nem lehetséges. A tőkés és a munkás közötti érdekközösséget ennek megfelelően csupán a tényleges helyzet figyelmen kívül hagyásával lehet feltételezni a kapitalista társadalomban. Ez alaptalan feltételzésnek az a célja, hogy indokolatlannak és jogellenesnek minősítsék pl. a sztrájkot, azaz a munkások harcát a tőkések ellen. Így válhat az osztályharc jogellenessé.

²⁴ Vö.: K. Abraham: Der Betrieb als Erziehungsfaktor. Die funktionale Erziehung durch den modernen Wirtschaftlichen Betrieb. Köln—Braunsfeld, 1953. Abraham, az üzemet mint nevelési tényezőt vizsgálva, a történeti-tudatra és a rendtudatra való neveléssel foglalkozik. A történeti tudatra való nevelést a történelmileg felfogható munkarendszerbe való beilleszkedésen, az üzemben való történeti hagyományokon keresztül közelíti meg. A rendtudatra való nevelés a társadalomban való nevelésen és az üzem racionális és irracionális tényezőinek megértésén, valamint a célszerű elrendezettség élményének megértésén keresztül lehetséges. Vö. továbbá T. Koemigs: Grundsatzfragen der betrieblichen Mitbestimmung. Hamburg. 1954. H. Böhrs—H. Schelsky: Die Aufgaben der Betriebssoziologie und der Arbeitswissenschaften. Ring-Verlag Stuttgart und Düsseldorf. 1954. W. Ziegenfus: Der Mensch als Gesellschaftswesen und der Betrieb. Berlin. 1953. Vö. Alfred Margulies: Harc a gazdaság irányításában való részvételért. Béke és Szocializmus. 1966. 159—165. p., ahol az alábbi kérdéseket veti fel: Hogyan értelmezzük az irányításban való részvétel követelését?; Korlátozható-e a tőke hatalma?; Jelent-e valami újat az irányításban való részvételért vívott harc?; Beleegyeznek-e a vállalkozók abba, hogy a dolgozók részt vegyenek az irányításban? A problémák az osztrák valóságot figyelembevéve jelentkeznek. Fritjof Lager: A svéd munkásosztály harca az üzemi demokráciáért. Béke és Szocializmus. 1966. 7. 52—58. p. Ő is különösen a munkásosztály döntési jogosultságait elemzi a határozatok meghozatalában való részvétellel összefüggésben.

II. Fejezet

A termelőszervezeti demokrácia intézmény- és elmélettörténete

1. A termelőszervezeti demokrácia intézmény-története

I. A demokrácia az emberi társadalom fejlődésének kezdeti szakaszában érvényesült.²⁵

Az ősközösségi társadalmi viszonyok hatásaként a demokratikus szervezeti és működési elvek a faluközösségekben és a céhszervezetekben tovább éltek.

A kapitalista termelési mód kialakulása új viszonyokat teremtett az iparban és a mezőgazdaságban, s új formákat hozott létre a termelőmunka számára.

A) A kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok kezdetben olyan ipari termelőszerveket hoztak létre, mint a manufaktúrák. A kialakult manufaktúrákban a demokrácia nem érvényesült.²⁶ A tőkés magántulajdonos a tőkés termelési viszonyok kezdeti szakaszában éppen a tulajdonosi jogosultságokra hivatkozva és ezzel együtt az irányítás szakszerűségének az elvét előtérbe helyezve, kizárta a demokráciát az ipari termelőszervezetekből. Gyakorlatilag ez a döntés, a „szakszerűség” és a demokrácia elszakadásához vezetett.

Az ipari-termelőszervezeti demokrácia, az ügyek eldöntésében való részvétel mint a közvetlen termelők követelménye a kapitalista magántulajdonban levő ipari termelőszervezetekben, a munkásosztály részéről történetileg a XIX. szd. közepén került felszínre. Hosszú út vezetett el ugyanis a a Le Chapellier-törvénytől, a munkások osztályá szerveződésén keresztül, érdekszervezetük, politikai szervezetük kialakulásáig, addig, amikor már az üzemen belül bizonyos mértékig jogokat is biztosítottak a dolgozóknak a döntésben való részvételre.²⁷ A munkásosztály különösen Angliában, majd ezt követően Németországban követelte a részvételt az ipari termelőszervezetek tevékenységének irányításában.

A munkásosztály a termelőszervezeti demokráciát kezdetben úgy törekedett megvalósítani, hogy maga hozott létre demokratikus alapon felépített termelőszervezeteket. Angliában kezdetben utópisztikus társadalom átalakító célkitűzésekkel²⁸ jöttek létre különböző szövetkezetek ipari-mezőgazdasági jelleggel. Később a rochdalei szövetkezetet az ipar területén 1844-ben a

²⁵ Marx—Engels: Válogatott Művek. Bp. 1949. 252., 255. p.

²⁶ Marx: A tőke. Bp. 1949. 347—548. p.

²⁷ A munkásosztályra hatottak a mark, a céh, a klan termelőszervezetekben — az ősközösségi társadalomból — fennmaradt demokratikus elemek, valamint a reformáció demokrácia eszméje is. E két forrás jelentkezett a demokrácia követelményének érvényrejtetésénél a burzsoá termelőszervezeteken belül is. A reformáció, „mint új demokratikus ideológia élénk visszhangra talált a céh rendszerben élő kézművesek körében is. Épp úgy, mint a paraszti földközösségek szervezete, a céhek termelési ügyeinek intézése, a tagok együttműködése, termelői kapcsolataik során keletkezett vitás kérdések eldöntése, számos primitív demokratikus elemet megőrzött”. Vö.: Szentpéteri István: A közvetlen demokrácia fejlődési irányai. Bp. 1965. 25. p. Megjegyezzük azonban, hogy ezek a közösségek a kapitalizmus fejlődése következtében, különösen a manufaktúra rendszer kialakulásával kapcsolatban bomlásnak indultak.

²⁸ Vö.: R. Owen: Válogatott írásai. Bp. 1965. Nyers Rezső: Szövetkezetek a magyar népi demokráciában. Bp. 1959. 7., s köv. p.

kizsákmányolt angol bér munkások alapították a tőke elleni harc és egymás segítése céljából. Ezek a szövetkezetek, mint *közös tulajdonon alapuló termelőszervezetek* működtek, s bizonyos önvédelmi céllal is rendelkeztek. Bennük fő követelményként érvényesült a vezetéssel összefüggésben a demokrácia követelménye, mind belsőleg, mind külsőleg, alapvetően az „egy ember egy szavazat elve” alapján.

A munkásosztály azonban a burzsoá magántulajdonban levő termelőszervezetekben is követelte a demokratikus jogosultságokat, noha a korlátokkal tisztában volt.

A történelemben először a francia proletariátus jutott el a demokrácia „megvalósításáig” az ipari termelőszervezeteken belül. Ez természetesen összefüggött azzal, hogy a francia proletariátus létrehozta saját államhatalmát és az államhatalom birtokában igyekezett érvényre juttatni azt a követelményt, mely szerint a munkásoknak részt kell venni a termelőszervezetek tevékenységének irányításában, a döntések meghozatalában.

A Párizsi Kommün 1871. április 16-án „statisztikai kimutatás elkészítését” rendelte el a gyárosok által leállított gyárról és tervezetet dolgoztatott ki, hogy e gyárat újból üzembe helyezték az eddig ott foglalkoztatott munkások szövetkezetekbe való tömörítése útján, és e szövetkezeteknek egy nagy szervezetbe való egyesítése útján.” A szövetkezeti tervezetre a blanquista nézetek hatottak, mivel Proudon „tudatos gyűlölettel gyűlölte a szövetkezést.”²⁹ A Kommün tehát célul tűzte ki — hasonlóan az angol kezdeti munkástörekvésekhez — a gyárak szövetkezetesítését. A Párizsi Kommün fennállása idején az elhagyott üzemek felmérésére különböző vizsgálóbizottságok jöttek létre, hogy közreműködjenek a termelőmunka megindításában és fejlesztésében. E különböző vizsgálóbizottságokat a *szakszervezeti kamarák* alakították meg, s ezek készítették elő a különböző ipari üzemek átszervezését szövetkezeti alapon működő gyárrá. A Párizsi Kommün fennállásának rövid ideje miatt szövetkezeti alapon működő gyárak ténylegesen nem jöhettek létre, kialakultak azonban bizonyos ún. belső társadalmi szervezetek: az ellenőrző munkástanácsok, melyeknek alapvető célja az volt, hogy biztosítsák a munkások érdekeinek tiszteletben tartását a vállalkozó oldaláról.

A Párizsi Kommün bukása után a kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok közepette is tovább élt a demokrácia igénye „a vállalatok igazgatásában való részvétel”, az „ipari demokrácia” és a „gazdasági demokrácia” formájában stb.

A burzsoá államok közül először Németország szabályozta jogilag 1891-ben az ipari-üzemi termelőszervezeti demokráciát. A polgárság arra törekedett, hogy legalizálja a munkásmozgalom számára még elfogadható törekvéseit és így az engedményekre hivatkozással korlátozhassa a munkásosztály

²⁹ Marx—Engels: Válogatott Művek I. Bp. 1949. 460. p. Érdekes, hogy Proudhon csak „a nagyipar és a nagyvállalatok... kivételes eseteiben, pl. a vasútnál” tartotta helyénvalónak a szövetkezést. Találónan jegyezte meg Marx — amire Engels is hivatkozik — „Ha... a szövetkezeti termelés nem akar pusztá ámitás és csapda lenni, ha célja az, hogy kiszorítsa a kapitalista rendszert, hogy a szövetkezetek összessége közös terv szerint irányítsa a nemzeti termelést, saját ellenőrzése alá vegye azt és így véget vessen az állandó anarchiának és az időszakonként visszatérő meg rázkódtatásoknak, amelyek a kapitalista termelés végzettszerű járuléka — mi egyéb volna ez uraim, mint kommunizmus!” (506. p.) Molok: Párizs munkásai a Kommün napjaiban. Századok. 1951. 1—4. sz. 7—10. p.

harcát. Ezt a célt tűzte ki II. Vilmos német „munkáscsászár” „új kurzusa” is, amikor kezdeményezte egy olyan iparjogi novella megalkotását, amely szerint a legalább 20 főt foglalkoztató üzemekben munkásbizottságokat kell alakítani. Az ipari-üzemi termelőszervezeteken belül ilyképpen megvalósult „demokrácia” létrehozásában nagy szerepük volt a liberális és a keresztény-szocialista nézeteknek.

Németországon kívül más polgári és feudál-kapitalista országokban is igyekeztek a munkásmozgalmat és a munkásság azon követelését, hogy az résztvegyen a gyárak, üzemek irányításában, „szabályozni”, „ellenőrizni”. Így pl. a cári Oroszországban is megalkották a „gyári törvényeket”, a „gyári bizalmiakról” szóló törvényt, melyeknek alapvető célja a „munkásosztály fölötti rendőri gyámkodás” biztosítása volt.³⁰ Az üzemekben való közreműködési jogot alkotmányos szinten először a Weimári Alkotmány szabályozta.³¹ Az alkotmány szerint: „A munkások és alkalmazottak illetékesek rá, hogy a vállalkozókkal közösen, az *egyenjóság alapján* működjenek közre a bér- és munkafeltételek rendezésében, valamint a gazdaság termelőerő fejlődésével összefüggő minden kérdésben.” Az alkotmány kimondja továbbá, hogy „a munkások és az alkalmazottak szociális és gazdasági érdekeik figyelembevétele érdekében törvényes képviselőhöz jutnak az üzemi munkástanácsokban, valamint a gazdasági területek szerint felosztott kerületi munkástanácsokban és a birodalmi munkástanácsokban.” A fasiszmus uralomrajutása után felszámolta az üzemekben a közreműködési jogosultságokat.³² A nemzeti munka rendezéséről szóló törvény kimondta: „Az üzem vezetője dönt valamennyi üzemi kérdésben *a személyzettel szemben*.” „Az üzem vezetője tanácsadóként bizalmiakat vesz maga mellé a személyzet sorából. Az üzem vezetőjével együtt és az *ő vezetése alatt* ők alkotják az üzem bizalmi tanácsát.” A fenti törvény tehát szétzúzta a munkásság szervezetét és az üzemi tanácsok helyébe a Vertrauensräte-eket léptette. Hazánkban a felszabadulás előtt — a Tanácsköztársaság időszakát kivéve — nem jött létre az üzemekben olyan szervezet, amely a dolgozók közreműködését biztosította volna az üzem ügyeinek intézésében. Az első világháború időszakában az állami szervek az üzemekben az ún. panaszbizottságokat hozták létre a munkásmozgalmak ellenőrzésére.³³

Napjaink polgári államaiban az ipari termelőszervezetekben különböző formákban „vesznek részt” az üzem dolgozói a vállalatok irányításában. Így Nagybritanniában és Franciországban az üzemi bizottságokon keresztül. Nyugat-Németországban az 1952. évi üzemi alkotmány szabályozza a gyárak dolgozóinak részvételét a vállalat irányításában. Norvégiában, Hollandiában, Olaszországban Belgiumban, Svájcban is működnek üzemi bizottságok vagy üzemi tanácsok a kapitalista tulajdonban levő vállalatokban. Ausztriában az 1947. március 28-án kelt törvény részletesen szabályozza a dolgozók részvételét a vállalatok vezetésében, irányításában. A tőkés országokban az üzemi bizottságok többnyire csak tanácskozási jogosultsággal rendelkeznek, s egyes

³⁰ Az OSZDMP II. Kongresszusa Brüsszel—London, 1903. A gyári bizalmiakról. (Határozat.) A Szovjetunió Kommunista Pártja a Szakszervezetekről. Tánácsics Könyvkiadó. Bp. 1958. 12—13. p.

³¹ Verfassung des Deutschen Reiches. (1919.) 165. §. Bodo Dennewitz: Die Verfassungen der Modernen Staaten. III. Band. Hamburg 1948. 142. p.

³² A nemzeti munka rendezéséről szóló törvény. 2 cikkely, 5 cikkely. (1) bek.

³³ Nevelő Irén: Az üzemek militarizálása és a panaszbizottságok az első világháború idején. Történelmi Szemle. 1964. 1. sz. 64. p.

helyeken a szakszervezeti mozgalomtól elkülönülten (NSZK-ban), másutt a szakszervezetekkel szoros kapcsolatban működnek, mint pl. Ausztriában. Megállapítható továbbá, hogy az üzemi bizottságok a kapitalista országokban — Ausztria kivételével — nem korlátozzák a vállalatvezetés cselekvési-döntési szabadságát, illetve a tulajdonosok hatáskörét. Az Amerikai Egyesült Államokban is megtaláljuk a munkásság közreműködési jogosultságait az üzemekben, itt azonban ezek főként a szakszervezeti bizalmin keresztül „érvényesülnek”.³⁴

Valamennyi kapitalista országban az ipari termelőszervezetekben létrejött különböző bizottságok szerepét illetően megállapítható, hogy azok hatása egyenes arányban van a munkásmozgalom fejlettségi fokával, a szociáldemokraták szerepével, tényleges erejével. A „közreműködés” ugyanis a burzsoázia engedménye, s a burzsoá állam lényegénél fogva azt nem szabályozhatta és nem szabályozhatja másként, mint a burzsoázia érdekében. Ez a megállapítás érvényes akkor is, amikor az üzemi bizottságok jogi szabályozást nem nyernek, hiszen egyéb eszközök is állanak rendelkezésre, amelyek biztosítják azt, hogy a különböző munkásbizottságok az üzemeken belül korlátozott jogosultságokkal rendelkezzenek, s ne veszélyeztessék a tőkések érdekeit. Amennyiben pedig a közreműködés jogi szabályozást nyert, a jogszabályokon keresztül a burzsoázia a termelőszervezeteken belüli demokráciát igyekszik körülhatárolni érdekének, akaratának megfelelően.

B) A kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok nem csupán az ipar, hanem a mezőgazdaság területén is életre hívtak különböző szövetkezeti gazdasági-szervezeti formákat. A klasszikus kapitalizmus időszakában létrejött szövetkezeti szervezeti formák elsősorban fogyasztási-hitel- és értékesítési szövetkezetként működtek, melyek a kisárutermelő parasztság létezésével függtek össze és annak követelményeit fejezték ki.

Az imperializmus korában, kivált a szocialista rendszer létrejötté után, egyes kapitalista országokban mezőgazdasági termelőszövetkezetek is jöttek létre, ennek ellenére azonban még ma is főként a fentiekben leírt szövetkezeti típusok működnek termelés-irányító, technikai-kiszolgáló szervekként, amelyek összekapcsolják a kisárutermelő parasztságot — különösen a szövetkezetek központi szervein keresztül — a tőkés kereskedelmi és bank monopóliumokkal.³⁵

A kapitalista társadalmakban kialakult szövetkezetek kereteit az ún. szövetkezeti törvények, vagy a kereskedelmi törvények szabályozzák. A közjog, s ezen belül az államigazgatási jog is rögzít bizonyos szabályokat — az egyesületi jog keretein belül — a szövetkezetekkel kapcsolatban, különösen azok általános felügyeletét illetően.³⁶ A törvények a szövetkezetek típusaitól függetlenül rögzítik a témánk szempontjából különösen jelentős problémát, a szövetkezeti demokrácia elvét; a szavazati jogot, amely biztosítja a tagok részvételét a döntések meghozatalában. A döntés és a demokrácia viszonyai

³⁴ Ficzer Lajos—Trócsányi László: A dolgozók részvétele a vállalatok igazgatásában. Budapest. 1966. 58—91. p. Vö.: Ádám György: A nyugat-európai szakszervezetek és a gazdasági irányításban való részvétel követelése. Közgazdasági Szemle. 1966. 4. sz. 500. p.

³⁵ Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. Bp. 1959. 139. p. Vö.: Lenin Ő. M.: 9. Bp. 1966. 334. s. köv. p.

³⁶ Vö.: G. Ripert: Aspects juridiques du capitalisme moderne. Paris. 1951. 77. 265. s. köv. p.

figyelemmel a szövetkezetek jellegére, eltérő az ipari termelőszervezetekhez viszonyítva.

II. A szocialista forradalmakkal gyökeresen új korszak következik be a munkaszervezeti demokrácia fejlődésében is. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, a proletárdiktatúra államának megteremtése után Lenin foglalkozott a munkásellenőrzés kérdéseivel, más munkáiban pedig részletesen kifejtette a szövetkezeti demokrácia lényegét.³⁷

A) Az ipari termelőszövetkezeti demokráciával összefüggésben Lenin figyelembe vette azt, hogy kezdetben olyan vállalatoknál kell a munkásellenőrzést megvalósítani, amelyek még részben a tőkések tulajdonában állanak, de kiemelte az ellenőrzés általános elemeit is. Lenin gondolatait tükröző jogszabály rögzítette, hogy a vállalatoknál a munkásellenőrzést az ott dolgozó munkások és alkalmazottak gyakorolják a) vagy közvetlenül (kis vállalatoknál, ahol ez lehetséges), vagy b) közvetve (választott képviselők útján, akiket közös gyűléseken kell választani). Az így létrejött demokratikus szervezeti formák jogosultságai közül az alábbiakat emeljük ki: a) az engedélyező jogkört (ez az országos jelentőségű üzemek leállításával, menetének megváltoztatásával függött össze), b) a betekintési jogosultságot (amely kivétel nélkül vonatkozott minden könyvbe, okmányba, minden anyag, szerszám, valamint áruraktárba és készletbe való betekintésre), c) döntési jogosultságot (melynek keretében meghozott határozatok kötelezőek voltak a vállalat tulajdonosaira, s azokat csak a szakszervezetek, vagy kongresszusaik helyezhették hatályon kívül). Az ipari termelőszervezeteken belüli demokrácia elsősorban az igazgatás, az ellenőrzés, a szervezés terén érvényesült. A jogszabály kimondja még, hogy a munkásellenőrzés képviselői büntetőjogi felelősséggel tartoznak a legszigorúbb rendért, a fegyelemért és a vagyon védelméért, ezért a hanyagságban, készletek jelentős eltitkolásában stb. vétkesek teljes vagyonelkobzással és 5 évig terjedő börtönnel büntethetők. A részletesebb szabályokat az állam szervei, azaz a munkásküldöttek szovjetjei hatáskörébe utalták. Lenin szerint a munkásellenőrzés az üzemekben a demokratikus centralizmus keretei között valósul meg, amely „nem zárja ki az autonómiát, hanem feltételezi annak szükségességét.”³⁸ Az ipari termelőszervezetekben a munkásellenőrzés szervei mellett egyéb társadalmi szervezetek is résztvettek a döntések előkészítésében, meghozatalában. Ezek között különösen jelentősek voltak a pártszervezetek, a szakszervezetek és az ifjúsági szervezetek.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására más országokban, így hazánkban is a Tanácsköztársaság idején létrejöttek az ipari termelőüzemekben az ellenőrző munkástanácsok. Az ún. államosító rendelet kimondta, hogy a 20-nál több főt foglalkoztató üzemeket „egy csapásra az egész proletariátus vezetése és az illető üzem munkásságának ellenőrzése alá helyezik”, az egész proletariátus összeségének a képviselője a termelési biztos (a volt igazgatók, tisztviselők mellett), aki egy vagy több üzem biztosa és a termelési népbiztosságtól kapja megbízatását. Az ellenőrző munkástanácsokat választották, s három-hét tagja lehetett. Az üzemi ellenőrző munkástanácsba választó és választható volt minden 18 életévét betöltött munkás és munkásnő (a tisztviselő is a munkással egy tekintet alá esett a választójognál). Az üzemi ellenőrző munkástanácsokba a választás nyílt vagy titkos szavazással történhetett.

³⁷ Lenin Művei 26. Bp. 1952. 277—278. p. Lenin V. M.: Bp. 1949. 999. p.

³⁸ Lenin Művei 26. Bp. 1952. 278. p.

Titkos szavazásra akkor került sor, ha a munkásság legalább egynegyede kívánta. Újabb választásokat a népgazdasági tanács rendelhetett el. A választásnál a szakszervezetek küldötteinek jelen kellett lenni. Az üzemi ellenőrző munkástanácsok üléseit vagy értekezleteiket munkaidőn kívül tarthatták, s tagjaik kötelesek voltak résztvenni az üzem munkájában a megszabott munkaidő egész tartalma alatt. Az ellenőrző üzemi munkástanácsok feladatai közül jelentősebbek: a) a proletár munkafegyelem megteremtése, minek érdekében soraiból három tagú fegyelmi bizottság alakult, melynek egyetértése szükséges volt a termelési biztos vagy az igazgató fegyelmi határozatainak érvényességéhez (amennyiben nem volt ellenőrző munkástanács az üzemben, a szakszervezeti biztost illette meg a fegyelmi bizottság hatásköre), b) a dolgozó nép tulajdonának védelme, c) a termelőmunka, a munkateljesítmény ellenőrzése. Az ellenőrző munkástanácsok tagjai feladataikat *hetenként felváltva* végezték. A szakszervezeteknek a szakmájukhoz tartozó üzemekbe *repülőbizottságokat* kellett kiküldeniök, amelyek az észlelt mulasztásokat közölték az adott üzem ellenőrző munkástanácsával, illetve a népgazdasági tanáccsal.³⁹ A Tanácsköztársaság rövid fennállása miatt a különböző munkásellenőrző bizottságok tevékenysége nem fejlődhetett ki széles körben, mindezek ellenére jelentős eredményeket értek el, s mintegy példaképpül szolgáltak az 1945-ben létrejött üzemi bizottságoknak.

A szovjet fejlődés későbbi szakaszában a munkásellenőrzés üzemi intézménye, különösen a szakszervezetek szerepével kapcsolatos álláspontokból adódóan megszűnt és feladataikat, tevékenységüket az üzemi szakszervezeti bizottságok vették át.⁴⁰ A szakszervezetek általános és a szocialista üzemeken belüli szerepét a Szovjetunióban számos központi bizottsági határozat elemezte. Így az 1920-ban megtartott IX. Pártkongresszus határozata követelményként állította fel, „hogy az ipar igazgatásában kezdjünk rátérni a személyi vezetésre”, és „hogy a munkásosztály egyre szélesebb köreit vonjuk be a gazdaság irányításba” de semmi esetre sem az igazgatási apparátus szilárdságának és szakszerűségének és egyszerűségének rovására.⁴¹ A határozat kimondta azt is, hogy „be kell vezetni... az üzem munkásainak gyűlését rendszeres időközönként (pl. havonként).” Az üzem munkásai gyűléseinek feladata volt az igazgatóság beszámolójának a megvitatása a végzett munkáról és a következő év terveiről.⁴² A szakszervezetek, s annak legalsóbb sejtjei az üzemi bizottságok résztvettek a termelés szervezésében. A határozatok hangsúlyozták, hogy az egyszemélyi vezetés, igazgatás nem állítható szembe a munkásigazgatással. Az egyszemélyi vezetés ui. nem sérti és nem korlátozza az uralkodó osztály — de a szakszervezetek jogait sem, mert az egyszemélyi felelős vezetők az uralkodó osztály egészét képviselik. A határozat elhatárolta a közvetlen vezetés funkcióit egyéb területektől, s kimondta, hogy általában helytelen a tömegeket csupán bizottságokon keresztül bevonni a vezetésbe.⁴³ A párt X. Kongresszusa elítélte a szakszervezetekkel kapcsolatos anarcho-szindikalista elhaj-

³⁹ Forradalmi Kormányzótanács IX., XXXIV. sz. r. Népgazdasági Tanács 78., 90. sz. r. (Vö.: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Bp. 1959. 148., 257. p.)

⁴⁰ Rácz Béla—Strassenreiter Erzsébet: Az üzemi bizottságok szervezete. Történelmi Szemle. 1965. 8. évf. 2—3. sz. 200. p.

⁴¹ Az SZKP Kongresszusainak, Konferenciáinak és Központi Bizottsági plénumainak határozatai. Bp. 1954. I. rész. 362. p.

⁴² I. m. 564. p.

⁴³ I. m. 573—575. p.

lást,⁴⁴ amely arra irányult, hogy a szakszervezetek legyenek az iparirányítás szervei. A központi bizottság 1925-ös plénuma a szakszervezetek munkáját elismerve, helyeselte „a munka kiszélesítését oly módon, hogy a szakszervezetek termelési értekezletek útján bevonják abba a nagy munkástömegeket,” s bírálta a szakszervezeteket, hogy „indokolatlanul is védelmükbe veszik a munkások előtt a gazdasági szervek vezetésének minden intézkedését és javaslatát.”⁴⁵ A párt XIV. Kongresszusa a termelési értekezleteket pozitívan értékelte, s javaslataik tanulmányozásának nagy fontosságot tulajdonított. Rögzítette, hogy „pontosan, világosan és nyíltan meg kell magyarázni, miért nem fogadható el egyik, vagy másik javaslat.” Leszögezte továbbá, hogy „meg kell előzni azokat a hibákat és elhajlásokat, amelyek a termelési értekezleteknél akkor észlelhetők, ha azok az egyes-üzemek közvetlen igazgatására és vezetésére törekednek.”⁴⁶ A párt XV. Konferenciája a termelési tanácskozások tapasztalatait figyelembevéve „minta mutatók” kidolgozását követelte meg a termelési értekezletek számára és „ellenőrző bizottság” választását határozta el, amely munkájáról a termelési értekezletnek köteles beszámolni.⁴⁷ A Központi Bizottság és a Központi Ellenőrző Bizottság 1928-as plénuma megállapította, hogy a termelési értekezleteket háttérbe szorították.⁴⁸ Az SzKP. XVI. Kongresszusa a termelési értekezletek gyökeres átszervezését tűzte ki a szocialista munkaverseny és az élmunkás mozgalommal kapcsolatban. Kimondotta, hogy a nagyüzemekben a termelési értekezletek elnökeit az igazgató helyettesévé kell kinevezni.⁴⁹ A későbbi időkről általában elmondható, hogy a szakszervezetek és a termelési tanácskozások jelentős szerepet játszottak az üzemben belül, s az üzemi demokrácia fontos szervezeti formáit képezték, annak ellenére, hogy a személyi kultusból adódó jelenségek negatívan is hatottak tevékenységükre.

A népi demokratikus államokban, így Magyarországon is létrejöttek a jelentős tevékenységet kifejtő „üzemi bizottságok”, melyek jogait azonban később a szakszervezetek üzemi bizottságai vették át.⁵⁰ Az ezek által irányított termelési tanácskozások fontos szerepet töltöttek be az ipari termelőszervezeteken belüli demokrácia kifejlesztése terén, de jelentőségük fokozatosan lecsökkent, hatásuk csökkent.

A személyi kultusz leküzdése után az összes szocialista államokban kibontakozott a szocialista demokrácia, minek következtében üzemi szinten is jelentős eredmények születtek.

A Szovjetunióban 1958-ban jogszabály rögzítette a szakszervezeti szövetség gyári-üzemi-helyi bizottságainak jogait.⁵¹ A jogalkotás az üzemi demokrácia

⁴⁴ I. m. 622. p.

⁴⁵ I. m. II. rész. 216. p.

⁴⁶ I. m. 255. p.

⁴⁷ I. m. 368—372. p.

⁴⁸ I. m. 581. p.

⁴⁹ I. m. III. rész 73. p. Vö. az előző időszakra vonatkozóan. I. P. Osztepenko: Ucsasztie rabocsego klasszsa SZSZSZR v upravlenu proizvodsztva. Moszkva. 1964. Izd. Nauk.

⁵⁰ Rácz Béla—Strassenreiter Erzsébet: I. m. 200 s köv. p.

⁵¹ Vö.: Polozsenie o pravah fabricsnogo, zavodszkogo i mentsznogo Komiteta professzionalnogo szozjuza. (15. júl. 1958.) (Izdvo VCSZPC Profizdat. 1964. 3—10. p. Bibliotecska profszozjuznogo aktivista 20.)

számos új elemét hozta előtérbe. Új jogszabály rendezte az állandóan működő termelési tanácsok helyzetét és azok jogosultságait.⁵²

A népi demokratikus országokban már a proletárdiktatúra állama időszakában jelentős fejlődést mutatnak ezen a területen a jogszabályok.

Hazánkban az ellenforradalom leverése után bontakozott ki újból az üzemi demokrácia. Jogi szabályozással törekedtek tökéletesíteni az üzemi demokrácia szerveit. 1963-ban az üzemi tanácsokról, 1965-ben pedig a termelési tanácskozásokról jelent meg jogszabály.⁵³ Lengyelországban 1958-ban a vállalati törvény keretében szabályozták a munkás-önigazgatást. Csehszlovákiában, az NDK-ban, Bulgáriában és más szocialista országokban is jogszabállyal rendezték az üzem dolgozóinak részvételét az adott vállalati kollektíva ügyeinek intézésében.⁵⁴ Jugoszláviában a munkaszervezeti demokrácia kérdéseit a termelő és nem termelő munkaszervezetekben 1963-ban — először a szocialista országok között — alkotmányos szinten is szabályozták, mint az önigazgatás egyik formáját. Az állami szerveket úgy építették fel, hogy azokban a termelőszervezetek képviselői — akiket az adott termelőszervezet tagjai választanak — is részt vesznek.⁵⁵ (Megjegyezzük, hogy a Szovjetunióban már a szocialista forradalom győzelme után tervezték az üzemek és az állami szervek összekapcsolását oly módon, hogy választási egységgé a termelési egységet akarták tenni abból a célból, hogy a szocialista államapparátust közelebb hozzák a dolgozókhöz.) A jugoszláv alkotmány a munkaszervezeti demokrácia főbb tételeit a Bevezetőben rögzíti, ahol kifejti azokat az alapelveket, amelyek az ember helyzetének és szerepének sérthetetlen alapjai. Ezek: a) a termelőeszközök társadalmi tulajdona, amely „feltételeket biztosít a dolgozóknak a termelésben és a munkatermékek elosztásában való önigazgatásra, valamint a gazdasági fejlődés társadalmi irányítására”, b) a munka felszabadítása, amit biztosít a dolgozók önigazgatása is, c) a dolgozók önigazgatása a munkaszervezetekben „avégett, hogy a polgárok minél közvetlenebbül vegyenek részt a társadalmi fejlődés irányításában, a hatalom gyakorlásában és más társadalmi ügyekben való határozásban.”⁵⁶

⁵² Vö.: Polozsenie o posztrojanno dejsztvujuscsem proizvodstvennoj szovescsanii na promüslennom predprijatii, szrojke, v szovhoze, MTSZ i RTSZ (9. jul. 1958.) Szbornyik zakonodatelnüh aktovo trude. M. 1961. 41. p.

⁵³ Az üzemi tanácsokról 1011/1963. Korm. sz. határozatot és az azt módosító 10008/1965. sz. Korm. határozat. A... termelési tanácskozásokról 1931/64 és az 1001/1965. sz. Korm. határozat.

⁵⁴ Vö.: Ucsasztie obscesztvennoszti v upravlennii goszudarsztvom v jevropejszkih sztranah narodnoj demokracii. Moszkva. 1963. 54. p. Az állami iparvállalatok működési szabályzatának tervezete. Tribuna Ludu. 1957. nov. 30. Később Dziennik Ustaw. 1958. № 77. p. 397., ill., Tribuna Ludu 15. IV. 1958. Az üzemi munkásbizottságok létrehozásáról az NDK-ban. Bp. 1957. (Litografált összefoglalás). Gesetzblatt der DDR. 1959. 25. sz. (Az állandó termelési tanácskozásokról). Az NDK Munkakódex Tervezete. KJCGY. 1963.

⁵⁵ Vö.: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmánya. Politikai Füzetek. 42. A Magyar Szó Kiadása. Novi Sad. 1963. ápr. 16. Kádár János: A Központi Bizottság beszámolója a politikai helyzetről és a párt feladatairól. Bp. 1957. MSZMP Pártértekezlete 50—52. p. A Munkatanácsokról és feladataikról. Bp. 1957. (Munkástanácsok Kiskönyvtára.) (Az 1956-os magyar ellenforradalom idején találkozunk azzal a jelenséggel, hogy az állami-ipari termelőszervezetekben megalakult szervezeti formák állami szervekké törekedtek átalakulni.

⁵⁶ Vö.: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmánya. I. m. Bevezetés.

A gyarmati elnyomás alól felszabadult néhány államban is bevezették az üzemi önkormányzatot.⁵⁷

B) A szövetkezetek szerepe a szocialista társadalomban alapvetően megváltozott. A szövetkezetek közül a szocialista társadalomban a termelőszövetkezetek a legjelentősebbek. A termelőszövetkezetek széleskörű elterjedését állami támogatás segíti elő. Lenin nagy jelentőséget tulajdonított a termelőszövetkezeteknek a proletárdiktatúra feltételei között, s kimutatta, hogy a termelőszövetkezetek alkalmas formák a parasztság részére a szocializmushoz való áttérésre, továbbá elősegítik, sőt szervezeti alapjait képezik a munkás-paraszt szövetségnek.

A termelőszövetkezeteken belüli demokrácia kérdései a mezőgazdaság kollektivizálása után kaptak különös jelentőséget. Különböző párthatározatok rögzítették, hogy „a szövetkezeteknek megfelelőbb módon és rendszeresebben kell beszámolniuk tagjaik előtt a közgyűlésen, küldöttgyűléseken... stb.”, nem szabad megengedni „az adminisztratív beavatkozást a szövetkezetek tevékenységébe”, kivéve a szövetkezeti törvény által megengedett eseteket. Kifejtették, hogy „nem lehet szövetkezetet alapítani másképpen mint... a szövetkezeti tagoknak a választott szervek irányába táplált bizalma alapján.”⁵⁸ Az SzKP határozatai a pártszervezetek és a Komszomol jelentőségét is kiemelték a szövetkezeti demokráciával kapcsolatban.

A kolhozmozgalom győzelme után a pártdokumentumok nyomatékosan hangsúlyozták a kolhozmozgalom alapvető marxi-lenini elvei között a kolhozdemokrácia érvényesülésének követelményeit: „A munka magasabb termelékenységének eléréséhez szükséges új társadalmi fegyelem megteremtése a kolhozokban csak akkor érhető el, ha a kolhozparasztnak és parasztnők igazi öntevékenységet fejtenek ki és aktívan résztvesznek a közös gazdaság irányításában.”⁵⁹ Lenin-ellenesnek minősítették „a szovhozigazgatás szervezeti rendszerének a kolhozokba való átvitelére irányuló minden kísérletet.” A kinevezés elvével szemben a választás elvét hangsúlyozták a kolhozokban és elítélték az állami szervek részéről jövő parancsolgatás elvét. Kimondták, hogy „a kolhozok szervezeti téren... való irányításának funkcióit a kerületeken belül a kerület valamennyi kolhozát illetően egyetlen kerületi kolhozszövetségben kell összpontosítani.”⁶⁰ Később a szövetkezeti központokat megszüntették. A mezőgazdasági kolhozokban, illetve artyeleekben érvényesülő demokrácia főbb elveit az 1935-ben megjelenő *minta*-alapszabályzat foglalta össze.⁶¹ Ezt a szabályzatot amely napjainkban is hatályban van, a gyakorlati tapasztalatok alapján kiegészítették. A gyakorlati tapasztalatok felmérésében nagy szerepük volt a párt-

⁵⁷ Új államok alkotmányai I. köt. Bp. 1964. 24. p. Az algériai alkotmány 20. cikke kimondja, hogy „A szakszervezeti szervezkedés joga, a sztrájkok és a dolgozók részvétele a vállalatok igazgatásában elismert jogok, amelyeket a törvény kerekei között kell gyakorolni.”

⁵⁸ Az SZKP. Kongresszusainak, Konferenciáinak és Központi Bizottsági Plénumainak Határozatai. II. Rész. Bp. 1954. 46. p. 176. p., 233. p.

⁵⁹ I. m. III. Rész. 53. p.

⁶⁰ I. m. 58. p., 65. p.

⁶¹ Primernij Usztav szelszkohozajsztvennoj arteli prinjatij vtarum vszeszoznüm szezdom kolhoznyikov-udarnyikov i utverzsennij szovjetom narodnüh komisszarov Szozuza SZSZR i Centralnüm Komitetom VKP(b). (Szpravocnyik po zakonodatyelsztva dlja predszedatyelja kolhoza. Moszkva. 1962. 26. p.)

szervezeteknek. Ezt tükrözte az 1946. szeptemberi párthatározat is,⁶² amely feltárta a kolhozdemokrácia érvényesülését akadályozó tényezőket.

A népi demokratikus országokban 1948-tól meginduló termelőszövetkezeti mozgalmak — a szovjet, hazánkban a Tanácsköztársaság tapasztalataira is figyelemmel — a demokrácia követelményét és érvényesülését szükségesnek tartották.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti demokrácia hazánkban is hasonlóan fejlődött mint a Szovjetunióban, ahol a személyi kultusz leküzdése után a szövetkezeti demokrácia köre is kiszélesedett. Több jogszabály bővítette a termelőszövetkezeti demokrácia tartalmát. Különösen jelentős ebből a szempontból az 1956. márciusi párt- és kormányhatározat.⁶³

A népi demokratikus országokban, többek között hazánkban, Lengyelországban és Csehszlovákiában is, általában bővült a termelőszövetkezeti demokrácia köre. Jugoszláviában az üzemi és a termelőszövetkezeti demokrácia között az alkotmány nem tesz különbséget, jöllehet az alkotmányból világosan kiolvasható a kettő, továbbá a termelő és nem termelő munkaszervezeteken belül érvényesülő demokrácia közötti különbség is.

2. A termelőszervezeti demokrácia koncepcióiról

I. A kapitalista társadalmakban a termelőszervezeti demokrácia problémáit, előnyeit, hátrányait és jelentőségét a politikai, jogi és szociológiai irodalom egyaránt vizsgálja.

A) Az ipari termelőszervezeti demokrácia a weimári szociáldemokrata teoretikusok politikai koncepciójában a „gazdasági demokrácia” elméletének összetevője, amely a Webb-házaspár „ipari demokrácia” konstrukciójához nyúlik vissza.⁶⁴ A gazdasági demokrácia eszméjének kidolgozását a kapitalista társadalmakban a tőke és a munka közötti ellentét fokozódása tette szükségessé. A gazdasági demokrácia eszméjével a „weimári szociáldemokraták” igyekeztek a kapitalista társadalom valóságos ellentmondásait, ellentéteit elleplezni és a munkásosztály harcát helytelen irányba téríteni.

A gazdasági demokrácia teoretikusai abból indultak ki, hogy a gazdasági forradalom, csak abban az esetben juthat el szerencsés befejezéséhez, ha a munkásokat tervszerűen bevezetik a termelés irányításába és így lehetővé válik számukra, hogy együttműködjenek a társadalomnak a gazdaság terén való átalakításában.”⁶⁵ Kifejtették továbbá a szocializmus perspektívájával összefüggésben, hogy „az államosítás folyamata csak mint a gazdasági demokrácia folyamata lehetséges.”⁶⁶

⁶² A mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzatának megsértésével kapcsolatosan a kolhozokban előforduló esetek felszámolását célzó intézkedésekről. Az SZKP Kongresszusainak Konferenciáinak és Központi Bizottsági Pléniumainak Határozatai. III. Rész. Bp. 1954. 585. p.

⁶³ Vö.: Ob Usztave szelszkohozjajsztvennoj arteli i dalnejsem razvitii iniciativy kolhoznikov v organizacii kolhoznogo proizvodstva i upravlenii gyelami arteli (Posztanovlenie Centralnogo Komiteta KPSZSZ i Szovjeta Minisztröv SZSZSZR ot 6 marta 1956. Szpravocsnyik. I. m. 19. p.)

⁶⁴ Vö.: Sidney és Beatrice Webb: Munkás-demokrácia Bp. 1909. 415. s köv. p.

⁶⁵ Müller H.: Führer durch das Betriebsrätegesetz. Berlin. C. J. 1. Idézi Veber A. „Szocialisták” a szocializmus ellen. Bp. 1962. 257. p.

⁶⁶ Hilferding R.: Das Heidelberger Programm. Offenbach am Main. 1947. 11. p. (Idézi Veber A. „Szocialisták” a szocializmus ellen. Bp. 1962. 257. p.) A. Veber, V. Alekszejev: A nyugatnémet szociáldemokrata párt programtervezetéről. Tájékoztató. 1959. 5. sz. 117. p. T. Topham: A brit szakszervezetek és a munkásönigazgatás. Les Temps Modernes. 1964. 8. 9. sz.

A gazdasági demokrácia főbb tételeit az alábbiakban foglalják össze: „a) a szakszervezeteknek részt kell venni a termelés felett álló gazdasági szervezetek tevékenységében, b) az üzemi bizottságoknak információ alapján együtt kell működniük a vállalkozókkal, c) az üzemi bizottságoknak bizonyos kérdések megoldásában közre kell működniük — a termelési kérdések kivételével — a gazdaság irányításában.”⁶⁷

A gazdasági demokrácia elméletét a nyugatnémet jobboldali szociáldemokraták a második világháború után „tovább fejlesztették”. A gazdasági demokrácia új koncepciójában lemondanak a népgazdaság vezető ágainak társadalmasításáról és arról is, hogy a gazdasági demokrácia közbülső szakasz lenne a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet között. A nyugatnémet jobboldali szociáldemokraták új koncepciójukban lényegileg azt az álláspontot fejezik ki, hogy a kapitalista társadalomban nem a magántulajdonosi viszonyok szülik e társadalomban fellelhető ellentmondásokat, hanem az *indusztrializáció*. A társadalmi kiváltságoknak tehát nem a kapitalista magántulajdon az alapja, hanem a társadalmi szerepből fakadó „szervezési-stratégiai pozíció”, s ennek megfelelően az *ügynevezett demokratikus szocializmus* gondolkörében azt hirdetik, hogy pusztán a demokratizálás megszüntetheti a társadalmi kiváltságokat és *társadalmi ellenőrzés* alá helyezi a társadalmi szerepből fakadó „szervezési-stratégiai” pozíciókat.

A gazdasági demokrácia fenti szociáldemokrata koncepciója a gazdaság irányításában való részvétel megvalósításának több feltételét határozza meg: „a) a munkásoknak valamennyi felügyeleti szervben paritásos alapon kell képviselve lenniök. A munkásokat fel kell jogosítani arra, hogy a szakszervezetekkel együttesen olyan személyeket is válasszanak a felügyeleti szervekbe, akik nem dolgoznak az illető vállalatokban, b) az igazgatásban való részvétel jogát nem szabad felcserélni a munkásoknak a vállalati jövedelemben való részesedésével, c) az államosítás még nem jelenti a vállalatok demokratizálását. A vállalati statutumnak döntő jelentősége van. A részvétel jogát ki kell terjeszteni az összes állami vállalatokra is, egyben tiszteletben kell tartani a politikai ellenőrző hatóságok (vagy az állam) előjogait, d) a vállalati igazgatásban való részvételt ki kell hogy egészítse az igazgatásban való termelés feletti részvétel. A munkásoknak képviselve kell lenniök a kereskedelmi és ipar-, a kisipar-, mezőgazdasági és gazdasági kamarákban, e) az igazgatásban való termelés feletti részvétel legfőbb hatósága a *szövetségi gazdasági tanács* kell, hogy legyen. Rendeltetése ennek az, hogy tanácsokat adjon a szövetségi kormánynak a Bundesrathnak és a Bundestagnak. Saját kezdeményezéséből állást foglalhat a gazdaságpolitikai és szociálpolitikai kérdésekben és javaslatokat tehet. A törvényhozás joga kizárólag a parlamentet illeti meg.”⁶⁸

De a gazdasági demokrácia új koncepcióját nem csupán a nyugatnémet jobboldali szociáldemokraták akarják érvényre juttatni, hanem más kapitalista országokban működő szociáldemokrata pártok és a hozzájuk kapcsolódó szakszervezeti mozgalmak is. Éppen ezért foglalkoznunk kell az új gazdasági demokrácia elméletének a bírálatával, valamint annak a talaján született külön-

⁶⁷ Naphtaly F.: Wirtschaftsdemokratie ihr Wesen. Berlin. 1928. 2. p. (Idézi Veber A. I. m. 258. p.)

⁶⁸ Veber A.: A nyugatnémet szociáldemokrácia és a dolgozóknak a termelés irányításában való „részvétele”. I. m. 261—262. p. Vö.: Szántó György: A nyugat-európai munkásmozgalom új vonásai. Bp. 1965. Vö.: A demokratikus szocializmus és a marxizmus. Bp. 1963.

böző üzemi bizottságoknak a jelentőségével, annál is inkább, mivel a kapitalista országok kommunista és munkáspártjainak harca a gazdasági és politikai élet demokratizálódásáért, elvi alapjait tekintve, eltér a szociáldemokraták koncepcióitól. A kommunista és munkáspártok küzdelme a tőkés és az államosított gazdasági szektorok igazgatási szerveinek demokratizálásáért, a dolgozók kezdeményezésének és részvételének a társadalmi élet valamennyi területén történő fejlesztéséért és az ügyintézés demokratikus ellenőrzéséért folyik.

A gazdasági élet demokratizálásáért folyó, s a kommunista pártok által irányított harc a burzsoá országokban azért ellentétes a gazdasági demokrácia szociáldemokrata koncepciójával, mert ebben a koncepcióban nem kerül ellentétbe a politikai és a gazdasági demokrácia. Lenin a kérdést több oldalúan vizsgálta s megállapította, hogy a gazdasági demokrácia kifejezés mint „terminus elméletileg helytelen. Minden demokrácia, mint általában minden politikai felépítmény (mely elkerülhetetlen, amíg be nem fejeződött az osztályok megszüntetése, amíg létre nem jött az osztálynélküli társadalom) végső fokon a termelést szolgálja és végső fokon az adott társadalom termelési viszonyai határozzák meg. Ezért nem mond semmit a „termelési demokrácia” különválasztása minden más demokráciától. Ez zagyvaság és üres fecsegés.”⁶⁹

A gazdasági és a politikai demokrácia elválasztása a szociáldemokrata koncepciókban elméletileg összefügg a burzsoá állam osztályfeletti jellegéről hangoztatott tételekkel, azzal, hogy a burzsoá állam nem osztályállam, ennek megfelelően a burzsoá demokrácia, s annak részeként jelentkező üzemi demokrácia sem osztályjellegű. Ez azonban szöges ellentétben áll a társadalmi valósággal. A burzsoá állam ugyanis osztályjellegű szervezet, ezért a burzsoá demokrácia s annak része az ipari termelőszerkezeti demokrácia is az.

A gazdasági demokrácia nyugat német szociáldemokrata koncepciója szerint a munka és tőke „egyenlő jogokkal” vesz részt a termelés irányításában. Ez a tanítás összefügg azzal a felfogással, mely szerint a politikai és a gazdasági hatalom és a modern nagyüzemi termelésre jellemző hierarchikus szervezet, valamint a technochrácia uralma⁷⁰ független a termelési viszonyok tulajdonformájától. Ebből is fakad az a következtetés, hogy nincs szükség a tőkés magántulajdoni rendszer felszámolására, hanem pusztán a demokratizálódással, a demokratikus elemek kiterjesztésével el lehet jutni a szocializmushoz, nem kell tehát kisajátítani a termelőeszközöket.

A gazdasági demokrácia szociáldemokrata elméletének képviselői hirdetik, hogy az államosított vállalatokat is a gazdasági demokrácia, a gazdasági öngazdátás elvei alapján, valamint a jövedelmezőség elvével összhangban kell vezetni. Az államosított vállalatok igazgatási szerveinek formájuk és funkciójuk szerint nem kell különbözniök a nagytőkés társaságok igazgatási szerveitől. Az államosított vállalatok esetében a felügyelő bizottságok szerepét egy olyan szervre kell bízni, amelybe a szakszervezetek és a közvélemény képviselőin kívül a tőkések képviselőit is be kell választani.

A fenti nézetek is mutatják, hogy a kapitalista társadalomban létrejött államosításoknak semmi közük nincs a termelőeszközök szocialista tulajdonba vételéhez. A részvétel követelésének alapvető indoka szerintük, hogy a nagyvállalatok és a vállalati egyesülések vezető szerveiben a hatalom egy szűk cso-

⁶⁹ Lenin Művei: 32. Bp. 1953. 72. p.

⁷⁰ Vö.: Oszipov G. V.: Technika és társadalmi haladás. Bp. 1962. Bljumin—Dvorkin: A „népi kapitalizmus” mítosza. Bp. 1958.

port kezében van, s ebből folyóan fennáll a hatalommal való visszaélés veszélye. Éppen ezért e szervezetekbe be kell kerülniök és tevékenységükben „döntő” szavazati joggal részt kell venniök olyan személyeknek is, akik nincsenek kapcsolatban a vállalkozással.

A gazdasági demokrácia szociáldemokrata elméletének képviselői Nyugat-Németországban figyelmen kívül hagyják a tőkés gazdaság irányításának kettős jellegét, nevezetesen azt, hogy „a tőkés vezető szerepe nemcsak a társadalmi munkafolyamat természetéből fakadó és ahhoz tartozó külön funkció, hanem egyszersmind egy társadalmi munkafolyamat kizsákmányolásának funkciója is, s ezért a kizsákmányolók és a kizsákmányolás nyersanyaga közötti elkerülhetetlen antagonizmusban gyökerezik.”⁷¹ Tagadják, hogy a társadalmi munkafolyamat, amely elképzelhetetlen igazgatás, összehangolás és ellenőrzés nélkül, egy másik funkcióval is rendelkezik a burzsoá tőkés országokban, amely a tőkés termelési mód kizsákmányoló jellegével függ össze. A vezetők és a vezetettek közötti viszony így nem egyéb, mint a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak viszonya. Az irányítás kettős jellegének tagadása egyben a kizsákmányolás tényének, konkrétan az értéktöbblet elméletének a tagadásával és a termelési eszközök tőkés tulajdonának helytelen értelmezésével, s így az irányító funkciónak a tőke tulajdonától való elszakadásával függ össze. Gondolunk itt a működő és az igazgató tőkés közötti megkülönböztetésekre.

A gazdasági demokrácia szociáldemokrata képviselői elkendőzik a tőkés országokon belül jelentkező társadalmi osztálytagozódást és az ezekből folyó osztályharc antagonisztikus jellegét. Így jutnak el „a gazdaság irányításába való részvétel” elméletének végső következtetéseként a kapitalizmus megváltoztathatatatlanságának teóriájához.

A burzsoá demokráciának osztálytartalma áthatja az úgynevezett gazdasági demokráciát,⁷² melynek része az üzemen belül „megvalósult” „demokrácia” is. Így valamiféle tiszta gazdasági demokráciáról, tekintettel a burzsoá állam osztályjellegére, s ezen keresztül a gazdaság és a politika kapcsolatára, nem beszélhetünk.

A gazdasági élet demokratizálásaért folyó, s a kommunista és munkáspártok által vezetett harcban a *részvétel* a szocializmus irányába történő előrehaladás egyik feltétele.⁷³ Célja a monopóliumok hatalmának korlátozása, a munkásosztály tekintélyének, súlyának emelése, az ellenőrzés biztosítása a tőkések felett azért, hogy a dolgozókat megvédjék a vállalat tulajdonosainak önkényes és negatív intézkedéseivel szemben, hogy biztosíthassák szociálpolitikai követeléseiket és ezzel is korlátozzák és enyhítsék a munkaerő árujellegéből adódó hátrányos és káros hatásokat.

A kapitalista ipari munkaszervezetekben a munkásosztálynak az irányításban való részvétele az *osztályharc jogilag biztosított eredménye*, amely a munkásosztályt gyakorlatilag olyan terjedelemben illeti, amennyire azt az osztályharc adott szakaszában kivívni képes. Bár az egyes tőkés szempontjából rossz lehet, de egészében a tőkés osztályt szolgálja.

A burzsoá államok kommunista és munkáspártjai az egész társadalmi élet

⁷¹ Marx: A tőke I. Bp. 1960. 311. p.

⁷² Baglaj M. V.: Antirabocsaja szucsnoszt burzsoaznoj „hozajsztvvennoj demokratii” SZGP. 1964. № 1. 128. p.

⁷³ Vö.: Az Olasz Kommunista Párt X. Kongresszusa. Bp. 1963., Az olasz kapitalizmus tendenciái. Bp. 1964. 120. s. köv. p.

demokratizálódásáért harcolnak, nem reformista, hanem forradalmi alapon. Ebben a folyamatban az ún. „gazdasági demokrácia” megvalósítása a munkásmozgalomnak, csak taktikai célja lehet, mivel az nem választható el a politikai demokráciától.

B) A szövetkezeti demokrácia kérdéseivel a kapitalista társadalomban — más kérdések mellett — a szövetkezeti szocializmus reformista irányzata is foglalkozik. A szövetkezeti szocializmus reformista irányzatának képviselői⁷⁴ azt állítják, hogy a kapitalista társadalomban létrejött szövetkezetek az új társadalmi viszonyok hordozói. Ezen irányzat képviselői hasonlóan a „gazdasági demokrácia” képviselőihez abból indulnak ki, hogy a politikai hatalomnak a munkásosztály általi megszerzése nélkül is lehetséges a parasztlakosság „megújódása” a szövetkezet és a szövetkezeti demokrácia segítségével. Mindezek a nézetek ellentétesek Marx—Engels nézeteivel a parasztság megújódását illetően. Engels írja, hogy „... a szabad — bár elnyomított — parasztsztyály helyreállításának megvan az a jó oldala, hogy a parasztot olyan helyzetbe hozta, amelyben — természetes szövetséges társai a munkások segítségével — segíthet magán, mihelyt meglesz benne az akarat, hogy megértse, miként.”

„De miként? A mark újjászületése útján, de nem a régi, magát túlélte formájában, hanem megifjódott formában a földközösség olyan megújítása útján, amely nemcsak biztosítja a kisparaszti közösségek tagjainak a nagyüzemű gazdaság és a mezőgazdasági gépek alkalmazásának minden előnyét, de eszközöket ad nekik, hogy a földműveléssel kapcsolatosan megszervezzék a nagyipart is gőz- vagy vízierő segítségével, éspedig nem kapitalisták, hanem a közösség javára.

A nagyüzemű mezőgazdaság és a mezőgazdasági gépek használata — ez másszóval annyit jelent, hogy a kisparaszti többségének — akik most maguk művelik meg földjüket — mezőgazdasági munkája feleslegessé válik. De hogy ezek a mezőgazdaságból kiszorított emberek ne maradjanak munka nélkül és hogy ne özönöljenek a városokba, az iparban kell őket foglalkoztatni — magában a faluban megteremtett iparban, ilyen ipart pedig számukra előnyösen csak nagy méretekben lehet megszervezni, gőz-, vagy vízierő segítségével.

Hogyan lehet ezt megszervezni? Gondolkozzatok csak ezen, német parasztiok.” (Kiemelés P. I.)⁷⁵ Engels — mint a fenti idézetből látható — a parasztság megújódásának útját éppen a megifjódott formában demokratikusan működő mark-közösségekben látta.

A szövetkezeti szocializmus tehát a „gazdasági demokráciával” rokon koncepció. Mindkettő célja a forradalmi mozgalmak leszerelése. Akkor, amikor a szövetkezeti szocializmus demokrácia koncepcióját bíráljuk, egyben rá kell mutatnunk arra is, hogy a szövetkezés megfelelő körülmények között a munkásmozgalom részeként, illetve elemeként is jelentkezhet, ez azonban önálló szerepet nem tölthet be. Ha ugyanis a szövetkezésnek önálló szerepet tulajdonítanánk a kapitalista társadalomnak szocialista társadalommá való átalakításában, a reformizmus, a kispolgári opportunizmus útjára lépnénk.⁷⁶ Ez azon-

⁷⁴ Vö.: David Eduard: Szocializmus és mezőgazdaság. Bp. 1909., Sz. V. Pronyin: „Demokraticseszkij szocializm” i problema kooperacionoj szocializacii v Anglii. Izd-vo „Nauka” Moszkva. 1964. 92—114. és 140. p.

⁷⁵ Engels: A német parasztháború. Bp. 1949. 172. p.

⁷⁶ Lenin V. I.: A szövetkezetekről V. M. Bp. 1949. 1004. p.

ban nem jelenti azt, hogy a kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok között a szövetkezetek ne tölthetnének be progresszív szerepet.

A szövetkezeti szocializmus teoretikusai különböző nézeteket fejtenek ki a szövetkezeti demokráciáról, valamint a szövetkezet és a kapitalista állam viszonyáról, de az ipari demokrácia teoretikusaihoz hasonlóan egyikük sem hozza kapcsolatba a szövetkezeti demokráciát a burzsoá demokráciával általában, különösen nem az állami demokráciával. A kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok között keletkezett szövetkezeti demokrácia és az állami demokrácia, általában a burzsoá demokrácia elkülönítésére, független vizsgálata az adta meg az alapot, hogy kezdetben a kapitalista társadalomban létrejött szövetkezetek inkább ún. „védekező” jelleggel alakultak, amely sajátosságuk azonban elsősorban a nagy monopóliumok, s nem az állam irányában jelentkezett. Később ugyan ezt kiterjesztették a burzsoá állam és szövetkezet közötti viszonyokra is, s tagadták a burzsoá állam beavatkozásának lehetőségét a szövetkezet ügyeinek intézésébe.⁷⁷

A szocialista irodalomban — mind a szövetkezeti, mind a jogi irodalomban — rámutatnak, hogy a kapitalista szövetkezeti demokráciát nem lehet függetlenül vizsgálni a kapitalista demokrácia egészétől. A kapitalista szövetkezeti demokrácia ugyanis idomult állami szinten a polgári demokráciához.⁷⁸ Ebből adódóan a burzsoá szövetkezeti demokrácia is magán hordozza a burzsoá demokrácia általános korlátait. Ez is a vagyon demokráciája, a vagyoniilag erősebb szövetkezeti rétegek demokráciája, így a burzsoá demokrácia egyik megjelenési formája, annak szerves része — ha mint tőkés csoportosulás formáját figyelmen kívül hagyjuk.

A burzsoá szövetkezeti teoretikusok által a szövetkezeti elvek között hangsúlyozott politikai semlegesség elve tehát a burzsoá szövetkezetek vonatkozásában sem valósult meg soha. Ebből az is következik, hogy a burzsoá társadalmi-gazdasági viszonyok között létrejött szövetkezetek nem alkalmasak a kapitalista társadalmi rendszer megdöntésére, noha attól függően, hogy milyen irányítás alatt állnak, progresszív szerepet is betölthetnek. Annak megfelelően ugyanis, ahogyan a burzsoá állami demokrácia az állam és a társadalom elidegenítését tükrözi, ugyanúgy tükrözi a burzsoá szövetkezeti demokrácia a szövetkezeti vezető szervezeteknek a szövetkezeti tagságtól való elidegenedését. A szövetkezetekben a vezető szervek, a végrehajtó apparátus, illetve a tisztviselői kar uralkodik a tagság felett, mivel azok kikerülnek a tagság ellenőrzése alól.⁷⁹ Találón állapítja meg Erdei Ferenc, hogy a kapitalista szövetkezetekben a tagság és a vezetőség lényegileg elszakad egymástól, hiszen a szövetkezeti demokráciát „nem a tagok gazdasági és közös szövetkezeti szervezet viszonyában kell alkalmazni”, s nem közös üzemben, a kollektív munka keretein belül.⁸⁰

C) A burzsoá jogirodalomban az ipari-termelőszervezeti demokrácia kérdéseivel elsősorban Németországban foglalkoztak. A létrejött különböző elméletek kapcsolódnak a weimári alkotmányhoz. A weimári alkotmány ugyanis — figyelemmel az 1918/19-es németországi forradalmakra — rögzítette és fel-

⁷⁷ Vö.: Sz. L. Zisz: Szucsosztj i osznovnűje organizacionno pravovűje ozgyej-sztvija imperialiszticeszkogo goszudarsztva na ekonomiku. Imp. Gosz. i kap. hoz. Moszkva, 1963. 36—110. p.

⁷⁸ Seres Imre: A termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseiről. Állam és Igazgatás. XV. évf. 11. sz. 1965. 985. p.

⁷⁹ Vö.: Bak József: Igazgatás a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Bp. 1966.

⁸⁰ Erdei Ferenc: I. m. 299. s köv. p.

vázolta a gazdasági demokrácia rendszerét. A gazdasági demokrácia az alkotmány szerint az üzemi tanácsokra épül, melynek megvalósítására végrehajtási rendeletek is születtek, de magasabb szintű szervek, kerületi, birodalmi tanácsok felállítására irányuló intézkedésekre az alkotmányos lehetőségek ellérére nem került sor.

A létrejött üzemi tanácsok az egyik nézet szerint közjogi intézmények, mivel szervezetüket és működésüket közjogi szabályok rendezik.

A másik nézet szerint a kialakult üzemi tanácsok magánjogi intézmények. Ez a nézet is már a weimári jogirodalomban elkezdett, de az újabb nyugat-német szakirodalomban további érveket sorolnak fel mellette. Kifejtik, hogy az üzemi tanácsok azért nem közjogi intézmények, mert nem rendelkeznek közfunkciókkal; az üzemi tanácsoknak az állami szervek utasításokat nem adhatnak, de azok sem utasíthatják az állami szerveket, így közigazgatási funkciókat nem gyakorolnak. E vélemény szerint alkotmányi szabályozás önmagában nem teszi az üzemi tanácsokat közjogi intézménnyé, s ezért a magánjogi társaságok közé kell besorolni őket, hiszen az üzem is mint magánjogi társaság jelenik meg, s az üzemi tanács e társaság képviselője. Rámutatnak még arra is, hogy az üzemi tanácsok nincsenek fölérendeltségi helyzetben a dolgozókkal és a vállalkozókkal szemben, a fölérendeltség hiánya pedig kizárja azok közjogi jellegét. A létrejött üzemi tanácsok a munkavállalók szervei, s fő céljuk a munkaadó és a munkás közötti alárendeltség enyhítése, a munkások érdekeinek képviselete, s nem az állam valamely igazgatási funkciójának a gyakorlása. Ebből kiindulva tehát az üzemi tanácsok nem lehetnek közjogi, sőt önkormányzati intézmények sem. Rámutatnak továbbá arra is, hogy az üzemi tanácsok azért magánjogi intézmények, mert megszervezésük nincs biztosítva az állami kényszerrel, s az államnak nincs igazgatási felügyelete működésük felett.

Nézetünk szerint sem lehet a burzsoá országokban létrejött üzemi tanácsokat közjogi intézményeknek tekinteni, hiszen, ha az üzemi tanácsokat a közjogi intézmények közé sorolnánk, akkor azokat a burzsoá államhatalmi szervezet részévé tennénk.⁸¹

A burzsoá szövetkezeti jogi irodalomban a szövetkezeti demokrácia kérdései — összefüggésben a jogi szabályozással — a magánjogi irodalomban kerülnek elemzésre a jogi személyekkel kapcsolatban.⁸² A szövetkezetek, mint magánkezelések jelennek meg, s személyösszettségként fogják fel őket. A szövetkezeteket, mint magánkezeléseket elhatárolják a különböző egyesületektől, amelyek elsősorban közigazgatási jogi jellegűek. Kifejtik azonban, hogy az egyesületek részben magánjogi intézmények is, mert a jog az egyesület és tagjai, valamint az egyesület és különböző szervei közötti viszonyokat szabályozza. Beszélnek ún. belső egyesületi jogról és külső egyesületi jogról. A külső egyesületi jog a fentivel ellentétben az egyesületek és más szervek közötti viszonyokat szabályozza. A szövetkezetek bár nem tartoznak az egyesületek csoportjába, bizonyos rokon vonások azonban találhatók az egyesületek és a szövetkezetek alapszabályaiban. Ez érthető is, hiszen az egyesületek és a szövetkezetek alapszabályainak általános tartalmát, különösen a közgyűlés hatáskörét a burzsoá magánjogi törvények szabályozzák.

⁸¹ Vö.: Weltner Andor: A szocialista munkaviszony és az üzemi demokrácia. Bp. 1962. 311. p.

⁸² Vö.: a 36. idézettel.

D) A burzsoá szociológián belül az üzem-, munka-, ipar-szociológia különböző aspektusból közelíti meg a demokrácia kérdéseit az ipari termelőszervezetekben.

A szociológián belül kezdetben nem fordítottak figyelmet a demokrácia kérdéseire, alapjaiban az ember és a gép viszonyát elemezték a munkaintenzitás növelése és a tőkés profit emelése céljából.⁸³ Az imperializmus kialakulásával — különösen az első világháború után — az üzemszociológusok a fő súlyt az üzemben belül kialakult társadalmi viszonyok, „emberi viszonyok” (tudati-érzelmi viszonyok) vizsgálatára helyezték.⁸⁴ Figyelemre méltó nézeteket fejtettek ki azzal a céllal, hogy összhangba hozzák a munkást és a tőkést, hogy segítsenek különböző tényanyagok feltárásával elsimítani az üzemekben kialakult konfliktusokat. Ezen céllal összefüggésben jelentkezett az *üzemi világ* humanizálásának⁸⁵ gondolata is — a tőkés magántulajdon fenntartása mellett —, amely szorosan kapcsolódott a demokrácia kérdéseihez az üzemben belül. Különösen az üzemszociológusok által elemzett két fő problémakör az, amely összefügg az üzemi demokrácia kérdéseivel: egyik az üzemben belül kialakult a „hivatalos” és „nem hivatalos” szervezet viszonyára vonatkozó fejtegetések; a másik az üzemben belül kialakult vezetői típusról, stílusról, valamint a vezető és a beosztott kapcsolatáról kialakult álláspontok.

A burzsoá üzemszociológiában — összefüggésben az általános szociológiai nézetekkel — hivatalos szervezet alatt az üzem manifesztálódott céljainak elérésére hierarchikusan felépített szervezeti egységet értenek, amelyekben megtalálhatók a hierarchikus státusz és szerep pozíciók, valamint rangok, főként jogilag szabályozott rendszere, valamint a tekintélyi, felelősségi viszonyok és a közlési rendszer stb. A burzsoá üzemszociológiában nem hivatalos szervezet alatt viszont olyan kapcsolatokat értenek az emberek között, amelyek döntően a rokon- és ellenszenv hálózatára épülnek fel, azok szövevényéből jönnek létre. A nem hivatalos szervezetek közé sorolják többek között a baráti köröket, a klikkeket, szimpátia csoportokat stb., amelyekben belül megfigyelhetők a *presztizs és a befolyás struktúrái*, különböző *magatartási normák*, a *tevékenységet meghatározó speciális értékek* és az *ún. nem hivatalos közlési rendszer*. A nem hivatalos szervezet mindig a hivatalos szervezet struktúrájában jön létre különböző tényezők hatására.⁸⁶

A burzsoá szociológia s ezen belül az üzemszociológia a demokrácia szempontjából olyan jelentős szerveket, mint a szakszervezetek, a hivatalos szervezet struktúrájába sorolja.

Ez a felfogás — mint Hegedűs András és Márkus Mária is megállapítják — helytelen, mivel az osztályviszonyokat, szélesebb értelemben az üzemeken kívüli társadalom struktúráját nem veszi figyelembe.⁸⁷ Az üzem sem független

⁸³ Taylor F. W. nézeteit vizsgálva elsősorban a „The Principles of Scientific Management” (New York and London. 1911.) című munkára hivatkoznak.

⁸⁴ Mayo E. munkái közül különösen kiemelendő a „The political problems of an industrial civilisation.” Boston, 1947.

⁸⁵ Friedmann G. munkái közül a „The Anatomy of Work.” (1961.) című művet emeljük ki, amelyben foglalkozik az emberi viszonyok humanizációs problémáival is.

⁸⁶ Hegedűs András: A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság. Bp. 1961. 131. p., Moreno J. F.: Sociometria. Moszkva. 1958., Miller D. C., Form W. h.: Industrial Sociology. New York. 1964. 107. p.

⁸⁷ Hegedűs A.—Márkus M.: Ember, munka, közösség. I. m. 63., s köv. p.

a tőkés és a munkás közötti osztályharctól. A marxista befolyás alatt álló szakszervezeteknek a besorolása a hivatalos szervezet közé — ebből adódóan — lebecsüli a vállalatvezetés és a szakszervezetek között kialakult konfliktusokat. Ilyen szempontból szükséges megkülönböztetni a burzsoá üzemen belül a burzsoá szociológusok által használt „hivatalos szervezet” terminológián belül különböző minőségű szervezeteket. Nem lehet ugyanis tagadni azt, hogy a társadalom makrostruktúrájában kialakult ellentmondások az üzemen belül is jelentkeznek, s azt sem, hogy az üzemek az osztályharcnak elsődleges keretei. A nem hivatalos, azaz informál szervezetek jelentőségének túlhangsúlyozásával viszont igyekeznek csökkenteni a szakszervezetek hatását a munkásosztályra.

A fentiek elsősorban az amerikai üzemszociológiára jellemzőek, az európai üzemszociológusok közül, így a francia és a nyugat-német üzemszociológusok több bírálati szempontot fejtenek ki a fenti koncepciót illetően.⁸⁸

A burzsoá üzemszociológia másik fontos problémája az üzemen belüli demokráciával összefüggésben a vezetés kérdései. A vezetőket különböző szempontok alapján tipizálják. Megkülönböztetnek „hivatalos vezetőt”, „rokonszenv vezetőt”, „tekintély (vagy természetes) vezetőt.” *Hivatalos vezető* olyan egyén, aki a hivatalos szervezet különböző posztjain tölt be meghatározott státust és szerepkört. *Rokonszenv vezető* alatt viszont olyan személyt értenek, aki népszerűsége révén játszik nagy szerepet az adott ipari termelőszervezet életében. A *tekintély vezető* sem tölt be a hivatalos szervezet hierarchikus struktúrájában meghatározott státust, hanem olyan egyén, akihez az ipari termelőszervezet tagjai ügyeik különböző elintézésével fordulnak azok személyi tekintélye, befolyása tudatában.⁸⁹ A szakszervezet különböző funkcionáriusait a burzsoá szociológusok a „hivatalos” vezetők közé sorolják, ami azt a látszatot kelti, hogy azok a fennálló társadalmi rendszer vezetői között foglalnak helyet, s így azokkal, pl. a tőkéssel azonos helyzetben, rangban és szerepben vannak. Ez a koncepció azonban alkalmas a munkásosztály megtévesztésére. Igen érdekesek továbbá a burzsoá üzemszociológián belül a fenti vezető típusok kapcsolatának, egybeesésének és elválásának vizsgálatai, alapvetően azzal a céllal, hogy hivatalos vezető egyben rokonszenv vezető is legyen. Kétségtelen, hogy ha pl. egy művezetőben egyesül e két sajátosság, az felel meg legjobban a tőkésnek. Természetesen a konfliktusok nincsenek kizárva ebben az esetben sem. A burzsoá üzemszociológusok a vezetőket tipizálják abból a szempontból is, hogy azok az ügyek elintézése során, a döntéseknél milyen kiinduló pontot fogadnak el. E szerint léteznek olyan vezetők, akik erősen függő helyzetben vannak a felső vezetéstől, kizárólag annak direktívái irányítják döntéseiket, tehát ilyen esetben demokráciáról nem beszélhetünk az adott ipari termelőszervezet tagjai részéről. E tipizálás keretén belül beszélnek olyan vezetőről is, aki kizárólag saját szaktudására, tekintélyére támaszkodik, azaz önelégült vezető, és olyan

⁸⁸ Dahrendorf R.: Industrie — und Betriebssoziologie. Berlin. 1962. 11. p. Nézeteket bírálják többek között M. Puschmann: Zur Kritik der Bürgerlichen Industrie- und Betriebssoziologie Westdeutschlands és Gegenstand Klassenaufgabe und Methodologie der bürgerlichen Industrie- und Betriebssoziologie in Westdeutschland. (Zur Kritik der bürgerlichen Soziologie in Westdeutschland. Berlin. 1962. 115. és 118. p.)

⁸⁹ Sutermeister R. A.: Ember és termelékenység. Bp. 1966. 35., 43., 49., 61. p., Jennings H. H.: Leadership and sociometric choice. (The Sociometry reader. The Free Press of Glencoe Illinois. 1960. 437., s. köv. p.)

vezetőről, aki elsősorban a személyes kontaktusokra épít. A tipizáláson belül végül olyan vezető is van, aki *demokratikus úton* közelíti meg az ügyek eldöntését, tehát beleszólást enged az ügyek intézésébe, azonban végső soron ő dönt.⁹⁰ A személyes kontaktusokra építő vezető is bizonyos mértékig demokratikusan közelíti meg az ügyek eldöntését, de a személyes kontaktusok szűkítik az abban résztvevők körét. A vezetői típusokkal összefüggésben a burzsoá üzemszociológia a vezetői stílust is elemzi: van „*demokratikus*”, „*tekintély alapon álló*”, és „*laisser fair*” vezetői stílus. A demokratikus vezetői stílus beleszólást enged az ügyek elintézésébe, a tekintély alapon álló is engedhet, de nem szükségszerűen, a „*laisser fair*” vezetői stílus is enged beleszólást az ügyek intézésébe, de nem avatkozik bele az abból adódó negatív tendenciák visszaszorításába.⁹¹ Az ipari termelészövetkezeti demokrácia szempontjából a burzsoá üzemszociológiában érdekesek a különböző hivatalos vezetők és beosztottak közötti viszonyok, konfliktusok elemzése.

A fent jelzett problémák elemzésén túl a burzsoá üzemszociológia a demokráciát empirikus oldalról is megközelíti, vagyis elemzi azt az üzem dolgozóinak „*elvárásai oldaláról*” is. Vizsgálják azt, hogy az ipari termelészervezetekkel szembeni különböző elvárások között milyen sorrendben helyezkedik el az ügyek intézésébe való beleszólási jog igénye. Az üzem intézésébe való beleszólási jog — az elvárás egyik fajtája az üzemmel szemben — az amerikai és a nyugatnémet empirikus vizsgálatok szerint háttérbe kerül a dolgozók egyéb elvárásai között, azaz nem fő követelménye a dolgozóknak.⁹² Ennek azonban bonyolult okai vannak, s itt nem lehet felszínes elemzéssel megelégedni.

Erdekes, hogy a burzsoá szociológia a demokrácia kérdéseit a mezőgazdasági szövetkezetekben empirikusan nem vizsgálja.⁹³ Ez érthető is, hiszen a burzsoá szövetkezetekben a közös munka hiánya miatt a szociológiai kutatásoknak közvetlenül nem sok haszna volna.

II. A termelészervezeti demokrácia elméleti kérdéseit a szocialista társadalomtudományok művelői vizsgálják. A különböző nézeteket, véleményeket azonban a tudományos irányzatok szerint nem lehet csoportosítani. Munkánkban éppen ezért a vizsgálati szempontok különbségeiből indultunk ki és ennek alapján rendszerezzük a szocialista termelészervezeti demokráciára vonatkozó főbb nézeteket is.

a) Az első csoportba azokat a szerzőket soroljuk, akik főleg jogi oldalról, a tételes jog alapján, *jogi-dogmatikai szempontból* vizsgálják a demokrácia kérdéseit a szocialista termelészervezetekben. A szocialista termelészervezeti demokráciára vonatkozó nézetek vizsgálatánál azonban csupán az újabb szocialista irodalomra vagyunk figyelemmel, hiszen a megelőző irodalomban található nézetek kevésbé jelentősek a vizsgált problémák szempontjából.

A) A szovjet jogi irodalomban számos szerző foglalkozott az üzemi demokrácia kérdéseivel. N. G. Alexandrov rámutatott, hogy a dolgozók a vállalatokat, az üzemeket főként a szovjeteken keresztül irányítják, de emellett a szak-

⁹⁰ Verba S.: Small Groups and Political Behavior. Princeton, New Jersey Princeton University Press. 1961. 208. p.

⁹¹ Whyte W. F. munkái közül különösen a „Man and organization” (Homevood. 1959.) című munka jelentős, noha egyéb munkáiban is vizsgálja a vezetői stílussal összefüggő problémákat.

⁹² Hegedűs András—Márkus Mária: Ember, munka, közösség. Bp. 1966. 31. p.

⁹³ Bogardus E. E.: Sociology. New York. 1949. 192., 198. p.

szervezeteknek, a vezetésük alatt álló egyéb szervezeteknek és a dolgozóknak közvetlenül is szerepük van a vállalat vezetésében, különösen a vállalat vezetés-szerveinek kialakításában és a vállalat működésének irányításában.⁹⁴ Kifejtette, hogy a társadalom szerepe növekszik a munkaszervezet igazgatásának körében is. A szovjet viszonyokat figyelembevéve megállapította, hogy a társadalom szerepének növekedése az állami vállalatokon belül elsősorban a a szakszervezetek szerepének fokozódásában, jogaik bővülésén keresztül fejeződik ki. Felhívta a figyelmet, hogy a szakszervezeti bizottság hozzájárulásának figyelmen kívül hagyása egyes kérdésekben nemcsak jogellenes, nemcsak hatásköri túllépés, vagy jogilag érvénytelen, hanem a szocialista demokrácia megsértése,⁹⁵ hiszen a vállalaton belüli igazgatás rendjében a szakszervezetek jogosultságai a szocialista demokrácia részei. Kifejtette, hogy nem helyes, ha a vállalat és a szakszervezet között felmerülő vitában az egyeztető bizottság dönt, mivel annak az is tagja, aki megsértette a szakszervezeti bizottság jogosultságait. Az lenne a kívánatos — szögezte le —, ha ilyen esetekben a bíróság döntene. Vizsgálta továbbá az új szabályozást a szocialista demokrácia fejlesztésével összefüggésben az üzemeken belül. Az állandóan működő termelési tanácskozásokat a kollektíva akaratát kifejező szervekként jellemezte és rámutatott, hogy azok az igazgatóság alulról jövő ellenőrzését biztosítják.

A szovjet jogirodalomban egyesek azt állítják, hogy az állandóan működő termelési tanácskozások nem társadalmi, hanem állami-képviselési jellegű szervek.⁹⁶ Mások kifejtik, hogy a demokratikus centralizmus elvéből folyóan — amely az anarcho-szindikalisták és a párt soraiban keletkezett „munkás-ellenzék” ellen folytatott harcban kristályosodott ki — a dolgozók a „munkás-önigazgatás” keretében nem önállóan irányítják a vállalatokat, hanem csupán résztvesznek azok irányításában.⁹⁷ Megállapítják Lenin nyomán, hogy „a különböző szakszervezetek, vagy a különböző üzemek dolgozói tulajdonjogának törvényesítése az ő külön termékekre” a szocializmustól való teljes elfordulás, a centralizmus aláásása.⁹⁸ A demokratikus szervezeti formákat vizsgálva kimutatják, hogy vannak egyrészt olyan szervek, amelyek az adott vállalat összes dolgozóinak biztosítják a részvételt a vállalat, illetve az üzem vezetésében, másrészt olyanok, amelyeken keresztül a dolgozók az egynemű (ágazati) vállalatok csoportjainak irányításában vesznek részt. A fenti demokratikus szervezeti formákat a jogosultságok szempontjából is vizsgálják, de nem mutatnak rá az üzemi demokrácia szervezeti és tartalmi elemeinek különbözőségére. Kiemelik, hogy a népgazdaság irányításában való részvétel megvalósul a felső és a helyi képviselési szerveken, de a párt, a szakszervezet és a Kom-szomol ülésein keresztül is. Egy másik értekezés az állami iparvállalatok ügyintézésére vonatkozó belső ellenőrzés formáiról és módszereiről megállapítja,

⁹⁴ Alexandrov N. G.: Szovetszkoje trudovoe pravo. Moszkva. 1963. 77—79 és a 126—146. p.

⁹⁵ Alexandrov N. G.: A szovjet demokrácia további fejlődése és a munkajog egyes kérdései. KJCGY. 1961. 3. 353. p.

⁹⁶ Dagadov V. M.: A termelési értekezletek tevékenységének jogi szabályozása. (Az ipar és az építőipar vezetésének jogi kérdései. Leningrád. 1959. 74—75. p.)

⁹⁷ Csirkin V. E.: O novüh organizacionnüh formah ucsasztija trudjascsihszja v upravlennii predpriijatijami v jevropejszkih sztrana narodnoj demokratii. SzGP. 1962. 2. sz. 92—101. p.

⁹⁸ Lenin V. I.: O demokratizme i szocialiszticeszkoj Szovetszkoj vlasztyi. Pravda. 1957. ápr. 22. sz.

hogy a közvélemény szerepének növekedése az állami-ipari vállalatokban a szocialista demokrácia egyik legvilágosabb ismérve. Bírálja a szovjet irodalom azon hiányosságát, miszerint az adós marad az ellenőrzés üzemi formáinak és módszereinek meghatározásával. Az értekezés szerint a társadalmi ellenőrzés szervezeti formái alatt az állami-ipari termelőszervezetekben a társadalmi szerveket és azok alapszerveit kell érteni. Ide tartoznak: a) a *pártellenőrzés szervei* (a pártgyűlések és konferenciák, a pártbizottságok, a pártirodák, a pártalapszervezetek, a pártcsoportok, a pártbizottságok titkárai, a pártellenőrzési biztosok, egyéb megbízott személyek, csoportok és aktívák), b) a *szakszervezeti ellenőrzés szervei* (szakszervezeti gyűlések és konferenciák, szakszervezeti üzemi bizottságok, azok elnökei, műhelybizottságok, szakszervezeti alapszervezetek és csoportok, az állandóan működő termelési tanácskozások, termelési gazdasági aktívák és ellenőrök, a munkások és alkalmazottak egyéb gyűlései, c) a *Komszomol ellenőrzés szervei* (Komszomolgyűlések, irodák, bizottságok, csoportok, vezetőségek stb.), d) *egyéb ellenőrző szervek* (műszaki tanácsok, különböző bizottságok, társadalmi tanácsok, műszaki gazdasági konferenciák, tudományos műszaki egyesületek gyűlései stb.). A konkrét társadalmi helyzet és az ebből adódó feladatok sajátosságai határozzák meg valamely szervezeti forma felhasználását és jelentőségét. A szerző részletesen vizsgálja továbbá a társadalmi ellenőrzési formák eszközeit, módszereit, s azok sajátosságait, valamint az általuk alkalmazható rendszabályokat. Az egyszemélyi vezetés és a dolgozók részvételének viszonyát vizsgálva, kimutatja, hogy az nem irányulhat az egyszemélyi vezetés felváltására, hanem a részvétel célja az, hogy a konkrét javaslatokat megvitassák, kidolgozzák, meghonosítsák a jobb vállalati vezetés céljából. Az ellenőrzési formák és módszerek tökéletesítése lehetővé teszi a tömegek alkotó kezdeményezését és hozzájárulását a termelékenységek növekedéséhez, a vállalati apparátus csökkentéséhez, s ez jelentős, mert beleszólást enged a feladatok megvalósításába.⁹⁹ A felsorolt szervezetek azonban — tesszük hozzá — nem csupán az ellenőrzés területén fejtenek ki tevékenységet, hanem a szervezés területén is, és mivel konkrét jogosultságokkal rendelkeznek az ügyek intézésében, e kérdésekkel is indokolt lett volna foglalkozni.

Van olyan kutató, aki az üzemi demokrácia kérdéseit az állami irányítás és a vállalaton belüli önigazgatás összefüggésében vizsgálja és megállapítja, hogy az igazgató és a szakszervezetek azok a szervek, amelyek a vállalatokat igazgatják és tevékenységük összekapcsolása a termelés tervezésén, szervezésén és ellenőrzésén keresztül valósul meg. A termelési folyamatok üzemen belüli közvetlen irányításán keresztül pl.: a művezető közvetlen termelésirányító tevékenységében az állami és a társadalmi elem összekapcsolása — nézete szerint — nem valósul meg.¹⁰⁰

A szovjet *filozófiai* irodalomban található olyan álláspont, miszerint szovjet viszonyok között napjainkban nincs akadálya annak, hogy az ipari vállalatok igazgatói választás útján kerüljenek pozíciójukba. E vélemény szerint az önigaz-

⁹⁹ Popova E. P.: Az állami iparvállalatok ügyintézésére vonatkozó belső társadalmi ellenőrzés formáiról és módszereiről. Pravovedenie. 1962. 3. sz.

¹⁰⁰ Morozov N. G.: Ucsasztie trudjascsihszja v upravlenie szocialiszticeszkimi goszdarsztvennúi predpriijatiami. Pravovedenie. 1964. 2. sz.

gatás a vállalatokon belül nagymértékben hozzájárulhat az emberek szocialista tudatának kialakításához.¹⁰¹

A szovjet közgazdaságtudomány művelői is vizsgálják a dolgozók részvételének formáit az üzem ügyeinek intézésében. Sz. G. Sztumilin a szovhoz és a kolhozdemokráciát egybevetve kifejti, hogy a kolhozdemokrácia magasabb fokon valósul meg a szovhozdemokráciánál, mert a kolhozok „következetesen megvalósítják már a valódi néphatalom követelményeit munkájukban, jelentősen megelőzve ebben a falu szovhoz-szektor viszonyait.”¹⁰² Ha Sz. G. Sztumilin gondolatait továbbvisszük és kiterjesztjük az állam-ipari termelőszervezetekre, e felfogás szerint a mezőgazdasági termelőszervezetekben érvényesülő demokrácia magasabb fokon állana az állami-ipari termelőkollektívákban érvényesülő demokráciánál. E nézettel azonban nem érthetünk egyet, mint ahogyan azzal a véleménnyel sem, mely szerint az ipari termelőkollektívákban jelentkező demokrácia magasabbrendű volna a mezőgazdasági szövetkezeti termelőkollektívákban érvényesülő demokráciánál. A termelőszervezeti demokrácia közös és eltérő vonásainak kutatása és feltárása szükséges ahhoz, hogy a termelőszervezeti demokrácia két formáját össze tudjuk hasonlítani.

A népi demokratikus országok jogtudományában is többen elemzik az üzemi demokrácia kérdéseit. A magyar jogi irodalomban a dolgozók bevonásával a vállalatok megszervezésébe, a vállalatok irányításába *Weltner* Andor foglalkozott monografikus ígénnel. Álláspontja röviden abban foglalható össze, hogy a dolgozó az üzemben nemcsak munkát végez — azaz nemcsak gazdasági-termelő tevékenységet fejt ki — hanem *mint a szocialista vállalati kollektíva tagja résztvesz az üzemi demokrácia intézményein keresztül a vállalatok irányításában*. Munkájában sok hasznosítható és értékes megállapítást, de vitatható kiindulópontokat is találhatunk. *Waltner* Andor csak azokat a szervezeti formákat vizsgálja részletesen, amelyeket a szocialista jog szabályoz. Ennek megfelelően az üzemi demokrácia mechanizmusát egészében nem elemzi, mivel elsősorban jogi oldalról kívánja vizsgálni a kérdést. A jogilag szabályozott és a jogilag nem szabályozott mechanizmus egységes vizsgálata nélkül azonban az üzemi demokrácia nem érthető meg. Hangsúlyozza, hogy a szakszervezeteket a tételes jog alapján különböző jogosultságok illetik meg az üzemeken belül az ügyek intézésében, de nem mutat rá arra, hogy azok más természetű jogosultságokkal is rendelkeznek. Felhívja a figyelmet a szakszervezeti normák jelentőségére, de az azokban rögzített jogosultságokat és az üzemekben működő egyéb társadalmi szervek jogosultságait saját normáik alapján részleteiben nem elemzi. Az üzemi tanácsokkal összefüggésben kiemeli, hogy azok olyan testületi szervek, amelyekben keresztül megvalósul a vállalat életében szerepet játszó valamennyi tényező együttműködése a vezetés segítésére. Ez azonban — hadd emeljük ki — természetesen nem moshatja el a párt, az ifjúsági szervezetek és egyéb társadalmi szervezeti formák önálló jelentőségét.¹⁰³ *Weltner* Andor újabb tanulmányában az üzemi demokrácia továbbfej-

¹⁰¹ *Kejzerov* N. M.: Nyekotoruje problemu razvitija kommuniszticeszkogo samoupravlenija v proizvodstvennom kollektive. Vesztnyik LGU. 1964., Szerija ekonomiki, filosofii, prava № 5. 47—57. p.

¹⁰² Vö.: Voproszú ekonomiki. 1960. № 7. 93—94. p.

¹⁰³ *Weltner* A.: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia. Bp. 1962. *Ficzere* Lajos: A dolgozók részvételének új szervezeti formái a szocialista országok ipari vállalataiban. Állam és Igazgatás. 1963. XIII. évf. 7. sz. 526. p. Vö.: *Ficzere* Lajos—*Trócsányi* László: I. m. 14—57. p.

lesztésével összefüggésben felveti a gazdasági szervezetre vonatkozó elméletek továbbfejlesztésének a szükségességét. Vizsgálja a jogi formákat, amelyek között érvényesül az állampolgár résztulajdonosi minősége társadalmi, valamint a gazdálkodó szervezetek és az állampolgárok szintjén. A részvételi jogosultságokat az üzemeken belül elsősorban tulajdonosi jogosultságokként fogja fel, de nem vizsgálja a tulajdonosi jogosultságokként felfogott részvételi jogosultságot és a részvételt, mint politikai jogosultság viszonyát. Hangsúlyozottan elemzi továbbá a párt, a KISz szerepét az üzemi demokrácia megvalósításában.¹⁰⁴

Eörsi Gyula a szocialista demokrácia kibontakoztatása szempontjából a vállalatokat társadalmi oldalról közelíti meg. A szocialista vállalatokon, mint szervezeti formákon belül — nézete szerint — sajátos „tagsági jogok” jöttek létre. A tagsági jogok sajátossága abból fakad, állapítja meg, hogy a vállalatok önálló elszámolással (vállalati érdekkeltséggel) és operatív igazgatási joggal rendelkeznek. A szocialista társadalomban a vállalat olyan munkaszervezet, amelyben a dolgozók mind közvetve, mind közvetlenül résztvesznek a gazdaság irányításában. Az ipari termelőkollektíva azonban — mint a szerző kimutatja — eltér a mezőgazdasági termelőszövetkezeti munkakollektíváktól, mivel: a) a termelőszövetkezeteknél a tagfelvétel azon oldala, miszerint azt a közgyűlésnek jóvá kell hagynia, jobban kidomborítja a tagnak a kollektívába történő belépését, mint a vállalatnál az igazgatóval kötött munkaszerződés; b) a szövetkezeteken belül a vállalatokénál jobban kiépültek a kollektíva sajátos szervei, s a tagok tagsági jogosultságokkal rendelkeznek.¹⁰⁵ Rámutat arra is, hogy az újabb fejlődés a szocialista országokban előtérbe állítja a két sajátos kollektíva közös vonásait is, fenntartva az állami tulajdoni elemet, de ez a vállalatot mint kollektívát nem szorítja háttérbe. Álláspontja szerint azok az intézkedések, amelyek elindították e két kollektívatípus, munkaszervezeti forma közös vonásainak erősödését, a vállalati érdekelttség és öntevékenység valósággá tételével kezdődtek. A vállalati érdekelttség mind nagyobb mértékben vált a kollektíva érdekelttségévé, különösen a nyereségrészesedés útján. A vállalat önállósága, hatásköre növekedett, s a vállalati hatáskör megvalósítására a nagyobb társadalmi szervezeti formák mellett, azok irányításával létrejöttek a vállalati kollektíva sajátos szervei: pl. az üzemi tanácsok, a termelési értekezletek és a társadalmi bíróságok stb.

Láthatjuk, hogy Eörsi Gyula széleskörűen vizsgálja az üzemi demokrácia kérdéseit, bár a sajátos és nem sajátos szervek közötti megkülönböztetésnél szerintünk helyesebb kizárólag az üzemen belül működő és az üzemen kívül is működő olyan szervezetek megkülönböztetése, amelyek egy egységes rendszer részei, hiszen ebből, mint később látni fogjuk, jelentős következmények folynak.

A lengyel politikai-jogi irodalom az ipari termelőszervezeti demokrácia kérdéseit sokoldalúan tette vizsgálat tárgyává. A politikai irodalom rámutat: a munkásosztály régi követelménye, hogy résztvegyen a termelés vezetésében a termelőszervezeteken belül is. A német fasizmus leverése után Lengyelor-

¹⁰⁴ Weltner A.: A szocialista gazdálkodó szervezet struktúrája. MTA. Társ.—Tört. Tud. Oszt. Közleményei. Bp. 1965. XIV. 3. sz. 221—253. p.

¹⁰⁵ Eörsi Gyula: Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai: differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben. MTA. II. Osztály Közleményei. 1963. 1—2. sz. 76. p.

szágban a munkások igyekeztek megvalósítani a részvételt, ez azonban akadályba ütközött, mert a dogmatikusok szerint az megbontja a népi hatalom egységét. A hamis indoklás annak meg nem értéséből adódott, hogy a proletárdiktatúránál nem az a fontos, milyen formában, hanem az, hogy a valóságban ki gyakorolja a hatalmat. A munkásönkormányzat ugyanis az által, hogy biztosítja az üzem vezetésében való részvételt, hozzájárul ahhoz, hogy a munkásosztály közvetlenül résztvegyen a hatalom gyakorlásában, s ez a munkásosztály vezető szerepe érvényesülésének sajátos biztosítéka. A munkásosztály részvétele tehát az üzem ügyei intézésének folyamatában, erősíti a proletárdiktatúrát, megvédi a népi hatalmat a torzulásoktól, gátat emel az állami szervek elbürokratizálódásának, s egyben hozzájárul az államhatalom társadalmi jellegének erősítéséhez. A munkásönkormányzat ily módon nincs ellentétben a szocialista államhatalom lényegével. A munkásönkormányzat nélkül az üzemek dolgozói ugyanis nem válhatnak a gyárak valódi gazdájává, e nélkül az üzemek nincsenek társadalmasítva, nincs teljes nacionalizálás.¹⁰⁶ Zygmund *Ribitzky* hangsúlyozza, hogy a munkástanácsok a munkásosztály közvetlen hatalmának szervei. A munkástanácsokkal összefüggésben használt önkormányzat kifejezést elemezve; annak kettős jelentőséget tulajdonít: a) növeli a dolgozók befolyását a vállalatok irányításába, b) fokozza a vállalatok önállóságát a felettes szervek viszonyában. Az önkormányzatnak — mutat rá — kétféle konstrukciója uralkodik: a) „állami”, amikor az önkormányzati szerveket állami szerveknek tekintjük, amelyeknek hivatása előírásokkal megszabott feladatok ellátása; b) „társadalmi”, amikor az önkormányzati szerveket társadalmi szerveknek fogjuk fel, amelyeknek hivatása szintén előírásokkal meghatározott feladatok ellátása. Az önkormányzat fenti típusai keletkezésükben, működési elveikben és módszereikben lényegesen eltérnek egymástól, alapvetően azonban társadalmi feladatokat látnak el. A feladatokat elsősorban, de nem kizárólagosan állami szervek látják el, s ezért szerzőnk felveti azt a kérdést, hogy a munkástanácsok feladatai állami feladatok-e vagy sem? Megállapítja, hogy a munkástanácsok olyan feladatokat vettek át, amelyeket azelőtt a vállalat felett felügyeletet gyakorló állami apparátus végzett — bár a kérdéses szerv jellegére az állami feladatok végzése még nem prejudikál. Sok olyan momentuma van a törvénynek azonban — mutat rá —, amely állami szerveknek minősíti azokat, különösen azzal, hogy határozataik ellen állami szervekhez lehet fellebbezni. Később az igazgatói hatáskörnek a korlátozásáról beszél, melyet a minisztériumok és vállalatok között elhelyezkedő központi hatóságok, igazgatóságok valósítanak meg. Rámutat arra is, hogy a központi igazgatóságok szerepe a szocialista fejlődés első szakaszában fokozódott, s a vállalatok önállósága háttérbe szorult. Ez abból fakadt, hogy a központi igazgatóságok szerepét úgy fogták fel, mintha egyedül azok létezése és hatásköre biztosítaná a központi állami tervek végrehajtását. Állást foglal amellett, hogy a központi tervmutatóknak a munkástanácsok által történő felbontása nem veszélyes, mert politikai, jogi és egyéb gazdasági garanciák biztosítják annak helyességét. Szükségesnek tartja a munkástanácsok tevékenységének jogi kötöttségét, s alanyi jogosultságai védelmének jogi eszközeit. Végül az igazgató, a munkástanács és a szakszervezetek, valamint a pártszervezetek hatáskörének viszonyát vizsgálja a lengyel

¹⁰⁶ *Domino W.*: Honnan ered a munkásönkormányzat eszméje. *Glos Pracy*. 1957. II. 1. (lengyel nyelven)

állami vállalatokon belül.¹⁰⁷ Mint látható, már az 1956. november 19-i törvénnyel kapcsolatban jelentkezett értelmezési probléma. A probléma politikailag abból fakadt, hogy a szakszervezeteket a termelési kérdésektől igyekeztek elszakítani és hatáskörüket korlátozni. A pártszervezetek nem tudták hatásukat ténylegesen kifejteni az állami-ipari termelőkollektívában,¹⁰⁸ ezért a különböző szervezeti formák meghagyása mellett a LEMP javaslatára létrejött a munkásönigazgatási konferencia 1958. december 20-án, melynek tagjai: a) a munkástanácsok valamennyi tagja b) a vállalati szakszervezeti bizottság képviselői c) a vállalat pártszervezetének képviselői d) egyéb társadalmi szervek (pl. az ifjúsági szövetség) képviselői.¹⁰⁹ A munkásönigazgatási konferenciák ülései között e szervezet prezidiumai (vagy a vállalatok szakszervezeti bizottságai) gyakorolnak néhány, a munkásönigazgatási konferenciát megillető hatáskört. A munkásönigazgatási konferenciákon kívül a munkástanács önállóan is működik összvállalati, valamint üzemrészi szinten, hatásköre azonban szükségszerűen szűkebb, mint a munkásönigazgatási konferenciáké. A munkástanács tagjait is választják, de a párt, a szakszervezet, az igazgató, valamint az üzemrész képviselői is résztvesznek üléseiken.

A jugoszláv jogi irodalomban is elemzik a vállalati-üzemi demokrácia problémáit, Radomir Lukity a gazdasági demokráciáról értekezve (amely a gazdasági demokrácia koncepciójának egy új fajtája, harmadik típusa, de immár társadalmi tulajdon mellett!) megállapítja, hogy az nem jelent mást, mint a gazdasági életnek a munkásosztály által történő irányítását. A gazdasági hatalom a legfontosabb hatalmak egyike a társadalomban, éppen ezért szükséges azt a népre ruházni, mert akik a gazdasági életet ellenőrzik, azok akaratukat rá tudják kényszeríteni a politikai hatalom gyakorlóira is. „A demokratikus gazdasági hatalom” csak a termelőeszközök társadalmi tulajdona mellett létezhet. Annak a nézetnek ad kifejezést, mely szerint a termelők közvetlen gazdasági hatalmának megteremtése nélkül „bürokrácia és bürokratikus állam-kapitalizmus keletkezik”, amely megfosztja a néptömegeket jogaiktól. Rámutat arra, hogy a gazdasági demokrácia a politikai demokráciának nem kiegészítője, hanem alapja. Anélkül, hogy most részletesen elemeznénk a jugoszláv gazdasági demokrácia koncepcióját, csupán utalni szeretnénk a gazdasági és a politikai demokrácia közötti összefüggésre. Hiszen a mi felfogásunk szerint a politikai és a gazdasági demokrácia szerves egységet alkot és azt nem lehet egymástól elválasztani. A gazdasági demokrácia a gazdasági egyenlőséggel rokon, amennyiben a termelőeszközökhöz való egyenlő viszonyt jelent — s ilyen értelemben egyenlő hatalmat, gazdasági hatalmat is. A gazdasági demokrácia szervezeti formái közül Lukity kiemeli a munkáskollektíva gyűlését, amely olyan fórum, ahol valamennyi munkás résztvesz a termelés irányításában, azaz szervezi a termelési folyamatot és hozza meg az irányításhoz szükséges határozatokat, döntéseket abban az esetben, ha a munkakollektíva nem nagyszámú. Vizsgálja továbbá a gazdasági demokrácia másik szervezeti formáját a termelőkollektívákban belül abban az esetben, ha a munkáskollektíva nagy létszámú. E szervezeti formák a munkástanács és annak igazgatósága.

¹⁰⁷ Ribiczky Z.: A munkástanácsok igazgatási és jogi problematikájából. P. I. P. 1957. 6. sz. (lengyel nyelven)

¹⁰⁸ V. ö.: Kofman J.: O samorządzie robotniczym. (A munkásönkormányzatról.) Kiazka Wiedra. 1958.

¹⁰⁹ Starosciak J.: A társadalmi öngazgatás kialakulása népi Lengyelországban. Állam és Igazgatás. 1963. 2. sz. 85. p.

A munkástanács a vállalati igazgatás legfelsőbb szerve — állapítja meg. Az üzemben belüli munkásönigazgatás különböző jogosultságokkal rendelkezik. Így jelentős szerepe van a munkás bérének a végzett munka szerinti meghatározásában, a nyereségrészesedés elosztásában, amely azzal függ össze, hogy a munkástanács szabadon rendelkezik a megtermelt értéktöbbséget egy részével. Kiemeli továbbá, hogy jelenleg még az önkormányzatoknak a vállalatokon belül „túrnők kell” az állami beavatkozást, s így a vállalatoknál, mint gazdasági szervezeteknél is jelen van az államhatalmi elem, amely kifejeződik abban, hogy az önkormányzatot megillető jogosultságok törvényes keretekben jelentkeznek, s a különböző, de általános jogszabályokkal az állam korlátozza a gazdasági szervezetek működését. A vállalatokon belül működő munkásönigazgatási szervezetek és a szakszervezetek viszonyát vizsgálva megállapítja, hogy az utóbbiak helyzete e rendszerben megváltozott, de sajátos jogosultságokkal továbbra is rendelkeznek, s bizonyos ellenőrző tevékenységet is fejtenek ki a munkástanácsok tevékenysége felett.¹¹⁰ A párt és egyéb szervezeti formák szerepét az üzemben belül nem elemzi.¹¹¹

B) A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben érvényesülő demokrácia kérdéseivel számos szerző foglalkozott a szocialista jogirodalomban.

A Szovjetunióban I. V. Pavlov a kérdést monografikus igényekkel elemzi. Vizsgálja a kolhozdemokrácia lényegét, a kolhozdemokrácia tartalmi elemeinek fejlődését, a közvetlen és a képviselői demokrácia kapcsolatát a kolhozokban, a kolhozdemokrácia és az egyszemélyi felelősség viszonyát, valamint a közgyűléssel, a meghatalmazottak gyűlésével, a termelési brigádokkal, az ellenőrző revíziós bizottságok tevékenységével kapcsolatos kérdéseket. Kiemeli, hogy *a kolhoz olyan társadalmi önigazgatási szervezet, melyben a demokrácia első sorban a gazdálkodás területén valósul meg, noha nem csupán gazdasági, hanem kulturális nevelő, politikai és ideológiai feladatokat is ellát.* Aláhúzza, hogy a kolhozdemokrácia és az össznépi szocialista demokrácia szoros kapcsolatban van egymással. Felveti a kolhozdemokrácia és a kolhoztagok akaratának, valamint a társadalmi akaratnak a viszonyát. Elemzi a kolhozdemokrácia és a kolhozok állami irányítása közötti kapcsolatot, majd a kolhozdemokrácia fejlődésének fő irányait. Nem tesz azonban különbséget a kolhozdemokrácia vizsgálatánál annak szervezeti és működési oldala között,¹¹² ami nézetünk szerint elengedhetetlen. N. D. Kazancev is a kolhozdemokráciát a szövetkezeti elvek között vizsgálja és kiemeli ezzel összefüggésben a kolhozok gazdasági ön-

¹¹⁰ Vö. Lukity R.: A jugoszláv államszervezet. Belgrád. 1955. (szerb nyelven) Djordjevic J.: L'Yougoslavie democratisee socialiste. Paris. 1959.

¹¹¹ A népi demokratikus országokra vonatkozóan további tanulmányok. Knapp V.: A termelés irányítása és az állam és jogtudomány. Bp. 1962. Hmilicka Gustav.: A dolgozók részvétele a termelés irányításában Csehszlovákiában. Le mouvement Syndical Mondial 1958. jul. Rosicki N.: Az ipar és az építés igazgatásának új formái Csehszlovákiában. (Az iparigazgatás formáinak tökéletesítése az európai szocialista országokban. Moszkva. 1961. 237. p.). — ahol a dolgozók bevonásának fokozása és szélesítése mellett foglal állást. Genovszky M.: Az állami szervek funkcióinak átadása a társadalmi szervek hatáskörébe. SzGP. 1963. 8. sz. 155. p. Lehman Ottó: A szakszervezetek feladata a termelés irányításával és vezetésével kapcsolatban. SUR. 1959. 3. sz. 334—47. p. 8. sz. 938. p. 1961. 7. sz. 1282. p. Richter H.: Az iparigazgatás formáinak tökéletesítése az NDK-ban. (Az iparigazgatás formáinak tökéletesítése az európai szocialista országokban. Tanulmánygyűjtemény. Moszkva. 1961. 115. p. ahol a termelési értekezleteket elemzi.)

¹¹² I. V. Pavlov: Razvitie kolhoznoj demokratii v period razvernuto sztoitelsztva kommunizma. Moszkva. 1962. 15—42 s. köv. p.

állóságát.¹¹³ Pankratov J. F. kifejti, hogy a kolhozdemokrácia a szocialista demokrácia része és egyben gazdasági demokrácia is. (Ez a gazdasági demokráciának negyedik típusa, de mivel a szocialista demokrácia részeként jellemzik, így politikai jellegű demokrácia is.) A kolhozdemokrácia következő alapvető vonásait sorolja fel: a) a kolhozálet legfontosabb kérdéseit a tagság határozza meg; b) a kolhoz irányító és végrehajtó szerveit választják; c) a vezetés funkcióinak megvalósításában a kollegialitás elve érvényesül az egyéni vezetéssel összekapcsolva; d) a választott vezető szervek és hivatalos személyek a kolhoztagok előtt beszámolási kötelezettséggel és felelősséggel tartoznak; e) a kolhoztagok bírálhatják a választott irányító szervek és hivatalos személyek tevékenységét; f) a kolhoz tagjai a vezető és végrehajtó szerveket meghatározott időtartamra választják és elmozdíthatják; g) a kolhoztagok bármikor visszahívhatják a vezetőszervekből azokat a személyeket, akik elvesztették a tagság bizalmát és nem felelnek meg a vezetés követelményeinek.¹¹⁴ Újabb munkájában részletezi ezeket a tartalmi vonásokat, illetve elemeket és törekszik a kolhozdemokrácia általános tartalmának a meghatározására is. Álláspontja szerint a kolhozdemokrácia általános tartalmát akként lehet meghatározni, hogy a kolhoztagok önállóan intézik a kolhozok ügyeit és a kolhozálet kérdéseiben, a kolhozok mintaalapszabályzatával összhangban, közvetlenül a köz-, illetve a brigádgyűléseken, vagy más speciális irányító szervén keresztül döntenek.¹¹⁵ A kolhozdemokrácia fenti elemei a kolhozdemokrácia körébe tartozó szervezeti formákat, valamint a kolhoz tagjait megillető jogosultságokat foglalják magukba. A társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődése — mint erre helyesen utal — a kolhozdemokráciának új elemeit is kialakítja. A termelészövetkezeti demokrácia általános tartalmának meghatározásában helyesen mutat rá a kolhozdemokrácia *alapszabályi kereteire*, a kolhozdemokrácia és a jogszabályok összefüggésére, kapcsolatára. A kolhozdemokrácia, valamint a vele kapcsolatos szervezeti formák és jogosultságok jogszabályi kereteinek hangsúlyozásával érthető meg ugyanis a kolhozdemokrácia és a szocialista törvényesség között jelentkező azon összefüggés, mely szerint a kolhozdemokrácia megsértése a szocialista törvényesség megsértése is. Szükséges lett volna utalni arra, hogy a kolhozdemokrácia alapvető vonásai, vagyis a kolhozdemokráciával összefüggő jogosultságok két nagy csoportra, *szervezeti és hatásköri síkon* jelentkező jogosultságokra oszthatók. A termelészövetkezeti demokrácia fő vonásaival összefüggésben jelentkező jogosultságok csoportosítása, elemzése külön-külön szükséges, mert csak így kaphatunk teljes képet a termelészövetkezeti demokráciáról és ezen az úton juthatunk el a termelészövetkezeti demokrácia általános tartalmi jegyeinek felismeréséhez. Az is világos, hogy a termelészövetkezeti demokráciával összefüggő jogosultságok csoportosítása s az egyes csoportokon belüli jogosultságok differenciáltságának, tartalmi és formai sajátosságainak a kimutatása elősegítheti a kérdés további elemzését. A kérdés ilyen megközelítése lehetőséget nyújt a termelészövetkezeti demokrácia további fejlődésének tanulmányozására, amely *új jogosultságok létrejöttével és a régi jogosultságok megszűnésével, vagy új tartalommal történő gaz-*

¹¹³ N. D. Kazancev: Kolhozzogi Tankönyv. Moszkva. 1962. 21—39. s. köv. p. (oroszul)

¹¹⁴ Pankratov, J. F.: Novoe v kolhoznój demokratii na szovremennom etape. SzGP. 1961. 2. sz. 62 és a köv. p.

¹¹⁵ Bogalepov R. D., Bolosin N. P., Pankratov I. F.: Kolhoznoe pravo. Moszkva. 1964. 197. p.

dagodása útján megy végbe. Szerző azon nézetével kapcsolatban, mely szerint a termelőszövetkezeti demokrácia elsősorban gazdasági demokrácia, elmondhatjuk még, hogy ez a tétel semmiesetre sem jelenti a gazdasági demokrácia burzsoá koncepciójának átvételét, hiszen ebben a felfogásban nem szakad el a gazdasági és politikai jelleg. Mint I. V. Pavlov is kiemelte, a kolhozdemokrácia nemcsak a gazdasági jellegű, hanem a kulturális-nevelő és politikai feladatok mikénti ellátására is kiterjeszkedik.

A népi demokratikus országok jogtudósai a termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseit több oldalról közelítették meg. A magyar jogirodalomban a kérdést széleskörű igénnyel Nagy László dolgozta fel, aki a szövetkezeti demokrácia kérdéseit más szövetkezeti elvekkel összefüggésben vizsgálta. A szövetkezeti demokráciának több forrását különböztette meg. Véleménye szerint ezek a következők: 1. a szocialista demokrácia, 2. a sajátos szövetkezeti tulajdon léte, 3. a szövetkezeti gazdasági-szervezeti önállósága. Megállapította, hogy a szövetkezeti demokrácia fogalma tartalmilag kettős viszonyokat fejez ki. Első viszonylata: „Az állam, valamint más külső szervek és a szövetkezet viszonylatát juttatják kifejezésre, amelynek értelmében a szocialista állam éppúgy, mint annak szervei kötelesek tiszteletben tartani a szövetkezet önállóságát, s csak a jogszabályok által meghatározott esetekben és módon folyhatnak be a szövetkezet ügyeibe. A szocialista szövetkezeti demokráciának ezt az oldalát tulajdonképpen szocialista szövetkezeti öngazgatásnak is nevezhetjük.” (Más szóval szövetkezeti önkormányzatnak.)

A szövetkezeti demokrácia fogalmának második viszonylata — állapítja meg — „tulajdonképpen azt juttatja kifejezésre, hogy a szövetkezet vezetése és tagsága miként gyakorolja a jogszabályokban számára körülírt öngazgatást, miként jut kifejezésre a szövetkezeti jogszabályoknak az az alapvető követelménye, hogy a termelőszövetkezet gazdálkodását, működését érintő kérdésekben a tagság határozzon. Ezt az oldalt az öngazgatás demokratizmusával éppúgy, mint a demokratikus belső igazgatással jellemezhetjük.” Helyesen húzza alá, hogy e két viszonylat jelzi azt: „milyen a jogi személylé önállósult szövetkezet és a jogi személyiség mögött álló egész tagság kapcsolata, másfelől a szövetkezet vezető szervei és a tagság kapcsolatát mutatja.” A szövetkezet öngazgatását — mint külső oldalt — és az igazgatás demokratizmusát — a belső oldalt — ismét két csoportba sorolhatjuk: irányadó a szövetkezet szervezeti tevékenységére (az úgynevezett szervezeti jogok és kötelezettségek gyakorlására) és irányadó a szövetkezet vállalati tevékenységére. Ez azonban ismét kettőséget eredményez: az előbbinél a közvetlen demokrácia, az utóbbinál a képviselői demokrácia keretei között gyakorolják a tagok jogait és kötelezettségeiket.”¹¹⁶ Szerző kiemelte, hogy a szövetkezetek nem csupán gazdálkodó, hanem kulturális-nevelő tevékenységet is végeznek, s részletesen elemezte a szövetkezeti nevelés tartalmát és funkcióját.¹¹⁷ Helyesen hívta fel a figyelmet a szerző a jogosultságok és a kötelezettségek differenciáltságára, arra, hogy azok vonatkoznak egyrészt a szervezeti tevékenységre, másrészt — és ez újszerű — a vállalati tevékenységre.

A „Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban” c. monográfia alapvető gondolatait helyeselve megjegyezzük, hogy álláspontunk szerint: a

¹¹⁶ Nagy László: Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban. Bp. 1965. 135—141. p.

¹¹⁷ I. m. 191. s. köv. oldalak.

szocialista demokráciát általában nem lehet leszűkíteni a szocialista állam működésének mechanizmusa területére, hiszen az összefüggést a szocialista demokrácia különböző érvényesülési területei között tartalmilag kell keresni döntően a jogosultságok oldaláról, mert a szocialista demokrácia jogi oldalról, mint jogosultságok és kötelezettségek összessége jelentkezik. Önmagával ellentétessé a monográfiának az a tétele, mely szerint „az állami vállalatnál a dolgozó közvetve, a mezőgazdasági termelőszövetkezetben a szövetkezet tagjai pedig közvetlenül vesznek részt a termelés irányításában.”¹¹⁸ A valóság az, hogy az állami vállalatoknál a dolgozók közvetlenül is résztvesznek a termelés irányításában, a szövetkezet tagjai pedig közvetve is résztvesznek a termelés irányításában, mint erre — munkájának más helyén — maga a szerző is rámutatott.

Más szerzők kiemelik, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia összefügg mind a szocialista demokráciával, mind a termelőszövetkezetekben létező csoporttulajdoni viszonyokkal, éppen ezért nem lehet a termelőszövetkezeti demokráciát kizárólagosan a csoporttulajdoni viszonyokból magyarázni.¹¹⁹ Ismét mások hasonlóan elemzik a kérdést,¹²⁰ tartalmilag azonban ők sem magyarázzák meg azt a tételt, mely szerint a termelőszövetkezeti demokrácia a szocialista demokrácia egyik sajátos formája, bár aláhúzzák, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia csakis a szocialista demokrácia talaján fejlődhet ki és fejlődhet tovább. A termelőszövetkezeti demokrácia fogalmának jogszabályi meghatározásával is találkozunk. A jogszabály kimondja: „a szövetkezeti demokrácia a termelőszövetkezeti élet egyik legfontosabb alapelve, azt senkisé nem sértheti meg, a közgyűlés hatáskörébe utalt ügyekbe csak a tagok, vagyis a termelőszövetkezet gazdái dönthetnek.”¹²¹ Ez a megfogalmazás helyes elemeket tartalmaz, de nem teljes, éppen ezért szükséges figyelembe venni a termelőszövetkezeti demokrácia és a szocialista demokrácia között jelentkező tartalmi összefüggéseket és szélesebbkörűen kell a termelőszövetkezeti demokrácia általános tartalmi jegyeit megragadni. Természetesen nem követhetjük azt a módszert, mely szerint a termelőszövetkezeti demokrácia tartalmával kapcsolatos összes jogosultságokat a termelőszövetkezeti demokrácia fogalmába emelnénk, hanem a lényeg meghatározása során általános tartalmi, s ezek között jogi aspektusokra hívjuk majd fel a figyelmet, amelyeknek a valóságos társadalmi életben, de a termelőszövetkezeti demokrácia helyes értelmezésénél is jelentősége van.

A magyar közgazdasági irodalomban, különösen az üzemgazdaságtanban találkozunk a termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseinek vizsgálatával. *Erdei Ferenc* a termelőszövetkezeti demokrácia lényegét összeveti a kapitalista társadalmakban létező kereskedelmi szövetkezetekben megvalósuló szövetkezeti demokráciával. A kettő közötti különbséget az alábbiakban állapítja meg: „Lényeges vonásuk a termelőszövetkezeteknek a kollektív szövetkezeti vezetés, munkaszervezet, másszóval a szövetkezeti demokrácia sajátos megvalósulása. Ez a szövetkezeti demokrácia, illetőleg a szövetkezeti önkormányzat elveiben teljesen megegyezik a kereskedelmi szövetkezetekben megvalósuló szövetkezeti demokráciával, mégis minőségi különbséget jelent az az eltérés, hogy ezeket

¹¹⁸ I. m. 190. p., 140. p.

¹¹⁹ *Földes Iván*: A termelőszövetkezetek állami irányítása. Bp. 1962. 64. p.

¹²⁰ *Halász József*: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítása és a tanácsok: Jogtudományi Közlöny. 1963. 91—92. p.

¹²¹ V. ö.: az 1070/1953. sz. M. T. határozattal megerősített mintaalapszabályzat 18. pontjával (ma nem hatályos).

az elveket nem a tagok gazdasági és a közös szövetkezeti szervezet viszonyában kell alkalmazni, hanem közös üzemben a kollektív munka keretein belül.”¹²² A termelőszövetkezet vezetősége a kereskedelmi szövetkezetek vezetőségénél jobban van kötve a tagsággal szemben, s ezért kevesebb a lehetősége annak, hogy a vezetőség eltávolodjék a tagságtól. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben érvényesülő demokrácia ennek megfelelően *zonyolultabb viszonyok között valósul meg*, mint a kereskedelmi szövetkezetekben érvényesülő demokrácia.

Az NDK jogirodalmában a termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseit Heuer Klaus vizsgálta, aki kifejtette, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia átfogja a termelőszövetkezet egészét, általában a szocialista demokráciával, a párt vezető szerepével és az állami szervezetben érvényesülő demokratikus centralizmussal függ szorosan össze, alapvető célja a termelőszövetkezeti tagság *tapasztalatainak* felhasználása a termelőszövetkezeti élet minden területén. Véleménye szerint a termelőszövetkezeti demokrácia érvényesülésének feltételei: a) a tagok részéről történő javaslatok biztosítása, a konkrét viszonyok elemzése és a termelés tudományos szervezése, b) a tagság bevonása a kialakított tervjavaslatok vitájába, azok szerkesztésébe, a tagoktól származó összes javaslatok alapos kiértékelése, az általuk elvégzett feladatok, illetve az elvégzendő feladatok megismertetése, c) a tagság bevonása a tervteljesítésbe, a termelés napi irányításába, különösen az akadályok elhárítását illetően, d) a tagok önálló szövetkezeti gondolkodásra való tudatos nevelése és önnevelése. Vizsgálja a termelőszövetkezeteket, mint a termelőszövetkezeti parasztok társadalmi szervezetét is. Ezzel összefüggésben a termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseit úgy vetette fel, mint az egyéb társadalmi szerveken belül érvényesülő demokratizmust. A termelőszövetkezeti demokrácián belül a vezetés demokratikus elveiként jellemezte az aktív és passzív választójogot, a választott szervek beszámolósi kötelezettségét, a kisebbség alárendelését a többségnek (ez a termelőszövetkezeteken belül a demokratikus centralizmus egyik oldala), a választott szervek alárendelését a közgyűlésnek, vagy a vezetőségnek.¹²³ Helyesen mutatott rá ő is a termelőszövetkezeti demokráciának a szocialista demokráciával, valamint a demokratikus centralizmussal való kapcsolatára, továbbá a termelőszövetkezeti demokrácia céljára. Jól látja, hogy *a szocialista állam szervei gazdasági funkcióján keresztül a termelőszövetkezetek irányában egy sajátos centralizáció valósul meg, melynek célja a tudományosan megalapozott irányítás, különösen a termeléssel kapcsolatban.* Azt is találoan helyezte előtérbe, hogy a termelőszövetkezeti tagok a termelés vezetésében való részvétel során közrehatnak egymás tudatának alakításában, nevelésében is. De Klaus sem elemezte a szocialista demokrácia és a termelőszövetkezeti demokrácia tartalmi összefüggéseit. Nézeteinek vizsgálata különösen mutatja, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia olyan meghatározásai, amelyben csupán a tagság döntésére, határozathozatalára helyezik a hangsúlyt, leszűkítik a termelőszövetkezeti demokrácia gazdagságát, csupán egyetlen általános tartalmi jegy figyelembevételével határozzák azt meg. Ez azonban nem elegendő.

A csehszlovák Viktor Knapp szerint *a termelőszövetkezeti demokrácia*

¹²² Erdei Ferenc: A szocializmus és a szövetkezet. Bp. 1959. 294 és köv. p.

¹²³ Heuer Klaus: Staatliche Leitung und genossenschaftliche Demokratie. Staat und Recht. 1963. 1. sz. 85. old. Továbbá v. ö. H. Klaus: Genossenschaftliche Demokratie in den LPG. Berlin. 1961.

olyan forma, amelyen keresztül megvalósul a termelőszövetkezeti tagok konkrét irányító tevékenysége, a tervezésen, a szervezésen, az operatív irányításon, az ellenőrzésen, mint tevékenységi formákon keresztül. E szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek a dolgozó parasztok önkéntes társulásai, melyek a nagyüzemi termelés céljából jöttek létre, s tevékenységüket az osztálytársadalmi kooperáció keretein belül valósítják meg, de saját irányító és ellenőrző szervei tevékenységén keresztül. Ebből adódóan a termelőszövetkezeti tagság által megválasztott irányító és ellenőrző szervek, de végső fokon maguk a tagok hozzák a tevékenységüket irányító határozatukat. Ezek a szocialista állam szervei által hozott intézkedésekkel nem helyettesíthetők. A szocialista állam nem konkrétan, hanem általános jellegű határozatokkal irányítja a termelőszövetkezet tevékenységét, ami — nézetünk szerint — a sajátos centralizáció vetülete, azaz a konkrét irányítást nem látja el, ezt maguk a termelőszövetkezetek szervei végzik. Rámutat arra is, hogy a szocialista állam szerveinek gazdasági funkciója és a termelőszövetkezeti demokrácia dialektikus egységet képez. A szövetkezet saját szervei részéről történő és az állami irányítást nem lehet egymással szembeállítani.¹²⁴ Fábry Valér éppen azt hangsúlyozza, hogy amennyiben osztálytársadalmi érdekből szükséges, a szocialista államnak nemcsak be lehet, hanem be is kell avatkoznia a termelőszövetkezetek ügyeibe, hiszen a gazdasági törvények nem hatnak automatikusan. A fő módszer azonban a segítségnyújtás, a tanácsadás, vagyis a meggyőzés módszereinek az alkalmazása.¹²⁵

Mint látható a termelőszövetkezeti demokrácia itt elsősorban a szocialista állam szerveinek gazdasági funkciója oldaláról van megközelítve.¹²⁶

A bolgár jogirodalomban a termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseivel elsősorban V. Tadzser foglalkozott. A termelőszövetkezeti demokráciát egyrészt azok megalakulásából, másrészt munkájuk különböző feltételek általi befolyásoltságából vezette le. A termelőszövetkezetek nagyobb szabadságát és önállóságát a termelőszövetkezetek önkéntes létrejötte és működésének különböző feltételei, szervezeti különbségek teszik szükségessé, s ez a centralizált vezetés szűkítését is eredményezi. A termelőszövetkezeti demokráciát a mintaalapszabályzattal összevetve kifejtette, hogy a termelőszövetkezetek demokratikus alapjait az abban összefoglalt normák, különösen a közöttük jelentkező diszpozitív normák szilárdítják meg. Ennek alapján intézik a termelőszövetkezetek ügyeik egy részét. Rámutatott a termelőszövetkezetek társadalmi szerv jellegére is. Helyes, hogy a termelőszövetkezetek szabadságát, önállóságát — amely nem abszolút — a szocialista állam által alkotott diszpozitív jogszabályokkal kapcsolja össze. Nézetünk szerint azonban a különböző feltételek, mint pl. talajviszonyok, valamint éghajlati viszonyok, nem szolgálnak közvetlenül alapjául a termelőszövetkezeti demokráciának. A termelőszövetkezeti demokrácia a szocialista demokráciával függ össze, s a kettő közötti tartalmi kapcsolatot, összefüggést mélyebben szükséges elemezni.

Más népi demokratikus országokban is elemzik a termelőszövetkezeti de-

¹²⁴ Knapp Viktor: A termelés irányítása, mint az állam és jogtudomány tárgya. Közg. Jogi Könyvkiadó. Bp. 1962. 82—92. p.

¹²⁵ Fábry Valér: Hozzászólás. Jogtudományi Közlöny. 1963. 2. sz. 102—103. p. V. ö. továbbá Glos Josef: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok jogainak és kötelezettségeinek egyes alapkérdései Csehszlovákiában. KJCGy. 1961. 1. sz. 126—135. p.

¹²⁶ Schuchanek J.: Zu einigen theoretischen Fragen der Arbeit in den landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. Staat und Recht. 1964. 3. p.

mokrácia problémáit, s azokkal főleg mint társadalmi szervezetekkel foglalkoznak. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteket a párt és a parasztok közötti kapcsolat szerveként, másrészt olyan szerveknek tekintik, amelyek önkéntesen, közös termelőeszközök segítségével a közös gazdasági és kulturális tevékenység céljából jöttek létre.¹²⁷

A szövetkezeti demokrácia kérdéseivel a fenti szerzők kiváltképpen jogi oldalról foglalkoznak. Álláspontunk szerint azonban a termelőszövetkezeti demokráciát sem lehet csupán jogi oldalról vizsgálni, hiszen a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben léteznek jogilag nem szabályozott szervezeti formák is, amelyeken keresztül a termelőszövetkezet tagjai (noha közvetlenül nem minden tagja) különböző jogosultságokkal rendelkeznek és résztvesznek a termelőszövetkezetek ügyeinek intézésében. Éppen ezért nem elégedhetünk meg a szövetkezeti demokrácia vizsgálatánál csupán a tételes jog által szabályozott szervezeti formák és e szervezeti formákon keresztül a termelőszövetkezetek tagjait megillető jogosultságok vizsgálatával, hanem e területen is vizsgálni kell az egyéb társadalmi szervezeteket, elsőként a pártszervezeteket, valamint az ifjúsági szervezeteket és azok jogosultságait. •

b) A második csoportba azokat a szerzőket soroljuk, akik a termelőszervezeteket mint társadalmi jelenségeket az „emberi viszonyok”, az emberi magatartások, tehát *szociológiai oldalról vizsgálják*. Az emberi viszonyok vizsgálata szükségszerűen a termelőszervezeti demokrácia kérdéseit is érinti, éppen ezért szükséges az idevágó elméleti nézetek áttekintése.

A) A Szovjetunióban a szociológusok különösen a munkásosztály kulturális és szakmai színvonalával, a szocialista munkaverseny problémáival, a munkások részvételével az újító mozgalomban stb. foglalkoznak. Vizsgálják azonban az ún. termelési demokrácia kérdéseit is az üzemekben: így a dolgozók formális és tényleges társadalmi aktivitását, azok képzettségét, kormegoszlását, a nők és a férfiak arányát, a társadalmi aktivisták időbeosztását és a részvételt biztosító szervezeti formákat is, mely aszerint tagozódik, hogy a) a termelés tervezését, szervezését stb. végző, b) vagy a technikai fejlődés előmozdítását szolgáló szervek-e. Ez utóbbi szervezeti formával kapcsolatban rámutatnak arra, hogy azoknak többségükben nincs pontosan meghatározott tevékenységi körük, s munkájukat nem koordinálják — ez által csökken a társadalmi munka hatékonysága, időpazarláshoz vezet s negatívan hat ki a dolgozók részvételére. Sok hasznos javaslatot tesznek e szervek hatékonysága növelése érdekében (pl. az átszervezésükkel, koncentrálásukkal stb. összefüggésben). Rámutatnak az *üzemi közvélemény* szerepének jelentőségére, különösen a munkafegyelemmel összefüggésben, így a *társadalmi bíróság* hatására is. Vizsgálják az aktivisták társadalmi arculatát is, más szóval a „közügyekkel” való identifikáltságukat. Így pl. az egyik vizsgálatban a megkérdezettek 62%-a érzi belső szükségletnek a társadalmi munkában való részvételt, sőt kötelezőnek. Felvetődött a vállalt társadalmi munka szankcionálásának kérdése is, ha azt nem végzik el. Nem kétséges, hogy a Szovjetunióban folyó egyéb szociológiai kutatások is kapcsolatosak a termelőszervezeti demokrácia kérdéseivel, amelyek közül a

¹²⁷ Tadzser Vitali: Einige Fragen der neuen Gesetzgebungsakte über die LPG in der Volksrepublik Bulgarien. Staat und Recht. 1958. 7. sz. 700. p. Továbbá Landesberg. N.: Szövetkezeten belüli demokrácia. Varsó. 1959. c. monográfiájában foglalkozik részletesen a termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseivel is. (lengyel nyelven) Ceterchi, J.: Az állam és a társadalmi szervezetek tevékenységének összefonódása a szocialista építés érdekében. KJCGy. 1961. 3. sz. 413. p.

munkavégzés motivációinak, a szellemi és a fizikai munka közötti különbség megszűnésének, a foglalkozási struktúra változásának elemzését kell megemlíteni.¹²⁸

Lengyelországban a szociológusok számos társadalmi jelenséget vizsgáltak. Az üzemi demokrácia kérdéseivel különösen Kazimierz *Doktor* foglalkozott. Munkájában az üzemi demokráciát (a munkásönkormányzatot) a dolgozók és a vezetők (az adminisztráció) oldaláról közelítette meg egy lengyel gépgyárban, s ennek során figyelemmel volt a vállalatok társadalmi strukturájára (összetételére), és a vállalat dolgozóinak egymáshoz való viszonyára. A fenti kérdéssel szoros kapcsolatban vannak az alábbi szociológiai módszerekkel vizsgált problémák: a szakmák strukturája, presztízse, a szakmával és a munkakörrel való identifikáció, a közvélemény stb.¹²⁹

Jugoszláviában az üzemi demokráciát, pontosabban az öngazgatást a szociológusok több oldalról közelítik meg. Az egyik megközelítési mód a *munkával szembeni elvárások* síkján jelentkezik. A munkával szemben az objektív körülmények hatására ugyanis különböző szubjektív elvárások alakulnak ki, amelyeknek konkrét tartalmát és értéksorrendjét végső soron a társadalmi-gazdasági viszonyok, valamint a kialakult értékrendszer határozza meg. A másik megközelítése az öngazgatás problémáinak a nem hivatalos szervezet, vagyis az informális csoportok oldaláról történik. Így elemzik a klikkek szerepét az öngazgatásban, ezen belül a termelőszerkezeti öngazgatás rendszerében.¹³⁰

A csehszlovák szociológusok a dolgozóknak a szocialista vállalat ügyeinek intézésében való részvételét többoldalú gyakorlati és elméleti vizsgálódás alá vették. D. Slejtszka¹³¹ kimutatta, hogy a dolgozók részvétele az üzem ügyeinek intézésében tudati fejlettségi szintjük szerint differenciálódik: a) vannak olyanok, akik a különböző demokratikus szervezeti formákon — párt, állam, szakszervezet, termelési értekezlet — belül passzívan viselkednek az irányító tevékenységben való részvételt illetően, azaz nem élnek jogosultságaikkal, mivel nem képesek a gazdaságvezetés problematikájában való tájékozódásra; b) vannak olyan dolgozók, akiknek az aktivitása közepes, azaz a szinteket vizsgálva átlagosan vesznek részt az irányító tevékenységben, s ennek megfelelően élnek jogosultságaikkal. Ezek a dolgozók, bár az alapvető kérdésekben tájékozottak és részt is vesznek a különböző szervezetek tevékenységében, azonban egyéni javaslataik, megjegyzéseik alacsony színvonalon állanak; c) vannak olyanok is, akiknek aktivitása magasszintű és kritikai jellegű, aktívan gyakorolják jogosultságaikat. Ezek a dolgozók élesen bírálják az olyan vezetőket, akik a dolgozók kezdeményezésére nem támaszkodnak, nem valósítják meg javaslataikat. A fentiek — mutatott rá — *egy feltételes fejlődési sorrendet* alkotnak. E feltételes fejlődési sorrenden belül — amelyet a konkrét vizsgálatok igazoltak — az egyes fokok között, mint alapvető típusok között átmeneti típusok is talál-

¹²⁸ Podjom kulturno-techničeskogo urovnja szovjetszkogo rabocsego klassza. Moszkva. 1961. V. ö.: Filozovszkaja nauki 1965. 4. sz.

¹²⁹ V. ö.: K. *Doktor*: Przedsiębiorstwo przemysłowe. Książka i Wiedza. 1964. Továbbá: Maria *Jaros*: Samorząd robotniczy w przedsiębiorstwie przemysłowym. Warszawa. 1967. PWE. 290. p.

¹³⁰ V. ö.: Hegedűs A.—Márkus Mária: Ember, munka, közösség. I. m. 32–33. p., ahol foglalkozik M. Jezernik empirikus szociológiai vizsgálatával. Továbbá: Fehér Kálmán: A személy méltósága és vérese. Az öngazgatás egy időszerű problémája. (Új Symposion. 1965. 6–7. sz. 5. p.)

¹³¹ Slejtszka D. A.: A szociológiai kutatásoknál és eredményeik felhasználásánál alkalmazott módszerek kérdéséhez. Filozófiai Szemle. 1963. 134. p.

hatók, amelyek ideiglenes fejlődési szintet képviselnek, s egy magasabb fejlődési fokba történő átmenetüket különböző tényezők segítik elő, illetve hátráltatják. Az átmeneti szintek a következők lehetnek: a) vannak olyan dolgozók, akik a passzivitásból már kilépnek, egyénileg állást foglalnak, de csupán alkalmi jelleggel vesznek részt az irányító tevékenységben; b) vannak olyan dolgozók, akiknek aktivitása bár magas színvonalú, de nem kritikai jellegű. Ezek a dolgozók jó tájékozottságot mutatnak a különböző kérdésekben, egyénileg is véleményt nyilvánítanak, de beletörődnek abba, hogy a vezetés nem támaszkodik a dolgozók részvételére, s javaslataikat nem valósítja meg megfelelően.

Az üzemi demokrácia, a részvétel kérdését — mutatott rá — nem csupán a dolgozók egyéni cselekvését illetően lehet vizsgálni, hanem a részvétel szintjét különböző üzemek között is szükséges összehasonlító alapon elemezni. Így mód és lehetőség van a részvétel fokának a különbözőségét megállapítani az üzemek között, valamint kimutatni azokat az üzemeken belül jelentkező sajátos tényezőket, amelyek befolyásolják a részvételt. Az összehasonlítás során alapvetően két lehetőség kínálkozik: a) különböző, de azonos szintű szervezeti formák összehasonlítása, b) egyetlen szervezeti forma különböző fejlődési szakaszainak összehasonlítása, illetve egységeinek differenciált módon történő kezelése. Az összehasonlítás a szervezeti formákat illetően nemzetközi és hazai egyaránt lehetséges.

Magyarországon a szociológiai irodalom a munkahellyel szembeni elvárások vizsgálatán keresztül közelíti meg a termelőszervezeti demokrácia kérdéseit, elsősorban az állami-ipari termelőszervezetekben végzett vizsgálatok alapján. A termelőszervezeti demokrácia különösen a vezetőkkel szembeni elvárásokban fejeződik ki. Jelentős vizsgálatokat végzett ezen a területen *Hegedűs András és Márkus Mária*.¹³² Vizsgálatuk kiindulópontja a munka szociológiai funkció, s ezek közül a munkának az ember társadalmi lényegét kifejlesztő, azaz humanizáló funkciója. Megállapítják, hogy a szocializmusban a magántulajdon felszámolása a munka humanizáló-funkciója kifejlődésének alapja, de e mellett még számos társadalmi jelenség akadályozza annak teljes kifejlődését. Ezek közül kiemelik *az olyan munkakörök létét, amelyek nem nyújtanak társadalmi élményt a dolgozóknak, valamint az áruviszonyok fennmaradását stb.* Megállapítják, hogy *a munka humanizáló funkciója teljesen a kommunizmusban valósul meg több feltétel kialakulásával.* Ezek: a társadalmi munkamegosztás keretei közötti szabad mozgás lehetősége, a fizikai és a szellemi munka közötti különbség megszűnése, a népjólét emelkedése és a munkaidő csökkenése, a dolgozók általános és szakmai kultúrája szintjének emelkedése stb. A termelőszervezeti demokrácia a humanizáló munka kritériuma, amely olyan mértékben kerül előtérbe vagy szorul háttérbe a dolgozóknál, amilyen mértékben kifejlődnek a munka humanizáló funkciójának további feltételei. Figyelemreméltóan mutatnak rá az ember és munka viszonyának három alaptípusára: a bér munkás típusú, a „szubbotnyik” típusú, a humanizált típusú munkaviszonyokra, azok sajátosságaira. Állásfoglalásukból világos: a termelőszervezeti demokrácia elsősorban a humanizált típusú munkaviszonyra jellemző. ez azonban még nem alakult ki teljesen, így *a termelőszervezeti demokrácia is alakulóban van.* Igen jelentős továbbá az ember és

¹³² *Hegedűs András—Márkus Mária: Szociológiai vizsgálatok az üzemekben. (A munkás és munkakörülményei. Bp. 1962. 420., s köv. p.) Újabb munkájukban: Ember, munka, közösség. Bp. 1966. sok új megállapítással gazdagítják nézeteiket.*

munkája közötti kapcsolat vizsgálata, a kettő közötti viszony tipizálása, figyelemmel a humanizált elvárásokra. Kiemelendők azok a vizsgálataik, amelyek a dolgozók bevonásának formáira, s ezzel összefüggésben a szocialista termelőszervezeteken belül kialakult szervezeti típusokra, az érdek és akarat kérdéseire, a fegyelem és felelősség problémáira, a vállalat társadalmi struktúrájára, az információs rendszerre, a termelőszervezeti közvéleményre, a munkahelyi kiscsoportokra, a határozathozatalra (döntésre) stb. vonatkoznak.

B) A szocialista országokban megkezdődött szociológiai vizsgálatok még ezideig kevésbé terjedtek ki a termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseinek szociológiai tudásanyag és módszerek segítségével történő megközelítésére. A kutatók helyesen hívják fel a figyelmet arra, hogy az ipari termelőszervezetek szociológiai megközelítése során sok olyan problémát találunk, amelyek a termelőszövetkezetekben is jelen vannak.¹³³

¹³³ V. ö.: Tanulmányok a mai faluról. Bp. 1964. 55—94., 238—240. p. Kulcsár Kálmán: Bevezetés a szociológiába. Bp. 1965. Novoje v izcsenii pravovüh voproszov upravlenija szelszkim hozjajsztvom. SzGP. 1965. 1. sz. 3—11. p. Érdekesen veti fel a szövetkezeti demokrácia szociológiai problémáit J. W. Harz: Socjologiczne problemy samorządu spółdzielczego w Polsce (Studia Socjologiczne. Wrocław—Warszawa—Kraków 1967. Nr. 1. (24) 247—262. p.) tanulmányában.

II. RÉSZ

A TERMELŐSZERVEZETI DEMOKRÁCIA FEJLŐDÉSÉNEK ELMÉLETI-GYAKORLATI KÉRDÉSEI KÜLÖNÖS TEKINTETTEL HAZÁNK VISZONYAIRA

I. Fejezet

A termelőszervezeti demokratikus szervezeti formák és jogosultságaik fejlődése

1. A társadalmi normák együttes vizsgálatának és az empirikus kutató- soknak a szükségességéről a termelőszervezeti demokrácia továbbfej- lesztésénél

A szocialista jog, mint a munkásosztály — fejlődése későbbi szakaszában az egész dolgozó nép — akarátának kifejezője, a szocialista demokrácia, ezen belül a munkaszervezeti demokrácia kibontakoztatása eszközöként¹³⁴ is jelentkezik. A szocialista jogalkotás rögzíti a munkaszervezeti demokrácia, ezen belül a termelőszervezeti demokrácia szervezeti-működési elemeit, s a különböző szervezeti formákon keresztül a szocialista termelőszervezetek dolgozóinak részvételi lehetőséget biztosít — meghatározott jogosultságok körülírásával — a szocialista termelőszervezetek ügyeinek eldöntésében. A szocialista állam tehát a hatályos tételes jog szabályaival biztosítja a termelőszervezeti demokrácia érvényesülését a lehetőségét. A szocialista termelőszervezetek társadalmi-gazdasági viszonyait szabályozó tárgyi jogban meghatározza a demokratikus jogosultságokat, melyek a munka-jogviszonyokkal és a tagsági jogviszonyokkal együtt realizálódnak. Így megvalósulnak és megvalósulhatnak a szocialista termelőszervezetek tagjainak konkrét tevékenysége által.

A szocialista jogszabályok mellett a társadalmi szervek normái¹³⁵ is tartalmaznak rendelkezéseket a szocialista termelőszervezetek ügyeinek intézésében és irányításában való részvételre vonatkozóan, sőt az ún. nem-formális normák is szerepet játszhatnak ezen a téren.

¹³⁴ Szabó Imre: I. m. 54. s. köv. p. Kulcsár Kálmán: A jog nevelőszerepe a szocialista társadalomban. Bp. 1961. 2—72, 73—130. p. Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Bp. 1965 233—434. p. N. G. Alexandrov: Pravo i zakonnosztv v period razvernuto sztoitelsztva kommunizma. Moszkva. 1961. 49—87. p. M. P. Lebegyev: A társadalmi viszonyok szocialista jogi befolyásolásának hatékonyságáról. KJCGy. 1963. 3. sz. 385. p.

¹³⁵ V. ö. V. M. Korelszkij: A társadalmi szervek által hozott normák jellegéről. SzGP. 1963. 9. 101. p. A. Sz. Pigorkin: A jogi normák és a kommunista együttélési szabályok. KJCGy. 1962. 2. sz.

A szocialista állam által alkotott jogszabályok és különösen a társadalmi szervek normáinak *együttes elemzése* szükséges tehát abból a szempontból, hogy bennük hogyan fejeződnek ki a termelőszervezeti demokrácia konkrét tartalmi elemei, s azok keretei. E kettős normarendszer együttes vizsgálata során megkíséreljük rendszerbe foglalni a termelőszervezeti demokrácia konkrét tartalmi elemeit a szocialista termelőszervezetek két fő típusában, egyrészt szervezeti vonatkozásokban, másrészt pedig hatásköri (jogosultsági) oldalról, figyelemmel azonban arra, hogy a demokratikus szervezeti formák hatáskörében a jogosultságok szoros kapcsolatban vannak a kötelezettségekkel.

A szocialista jog és más társadalmi normák demokratikus tartalmi elemeinek vizsgálatánál egyrészt felhasználjuk az empirikus szociológiai vizsgálatok eredményeit, másrészt a különböző dokumentumokban levő és általunk gyűjtött empirikus adatokat, s a tapasztalatokat a jogszabályokkal, valamint más társadalmi normákkal összevetve törekszünk következtetéseket levonni a termelőszervezeti demokrácia két fő formájának továbbfejlesztésére, különösen a jogalkotás és a jogérvényesülés szempontjából.

Mielőtt a jogszabályoknak, valamint egyéb társadalmi normáknak a társadalmi tapasztalatokkal¹³⁶ való összevetését elvégeznénk, az alábbiakat szeretném megjegyezni.

Az empirikus, illetve a tapasztalati kutatások szélesebbek a szociológiai kutatásoknál, így a jogszabályoknak és a gyakorlatnak egybevetését célzó valamennyi empirikus kutatást nem lehet szociológiaiak tekinteni. A szociológiai kutatás ugyanis speciális séma és módszerek szerint vizsgálja a társadalmi gyakorlatot. A szociológiai kutatás előtt rendkívül fontos az adott problémakörrel kapcsolatos megelőző ismeretanyag áttanulmányozása, továbbá az úgynevezett *elméleti hipotézisek* megalkotása, amelyeket az empirikus szociológiai kutatás során kell bizonyítani és igaz vagy téves jellegüket megállapítani. A szociológiai kutatás során nagy jelentősége van a kutatási módszerek helyes kiválasztásának és komplex alkalmazásának. Fontos továbbá az *adatok statisztikai feldolgozása*, valamint a vizsgálat során nyert adatok *elméleti elemzése*, azok értékelése, megfelelő történeti, logikai, összehasonlító stb. anyag segítségével. Témánk szempontjából is jelentős szociológiai felmérést végeztek Hegedűs András és Márkus Mária, akiknek az eredményeit felhasználjuk további következtetések levonása céljából. Az empirikus ismereteket, amelyeket egybevetünk a vonatkozó jogszabályokkal, vizsgálati anyagból merítettük,¹³⁷ melyeket különböző szervek készítettek az adott területre vonatkozóan. Elemeztünk még különböző dokumentumokat az állami-ipari és a szövetkezeti-mezőgazdasági termelőszervezetekben, melyek során az volt a fő célunk, hogy a termelőszervezeti demokráciával kapcsolatos összefüggéseket megállapítsuk és levonjuk az azokból fakadó következtetéseket.

A jogszabályok, valamint a társadalmi tapasztalatok egybevetése előtt

¹³⁶ A magyar állam és jogtudományok és a társadalmi gyakorlat. Vitaülés. Különlenyomat az Állam és Jogtudomány VII. köt. 1. sz.-ból. 1964.

¹³⁷ V. ö. Jelentés a termelési tanácskozások vizsgálatáról. Melléklet a 3199/1964. sz. SzOT határozathoz. A vizsgálat 150 vállalat 1963. évi és az 1964. évi I. negyedév tapasztalatait foglalja össze. Továbbá: Jelentés az üzemi tanácsokról szóló 1011/1963. (V. 23.) MT—SzOT. sz. együttes határozat végrehajtásáról. A vizsgálat 58 vállalatra terjedt ki. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó vizsgálataink első-sorban Csongrád megyében folytak, de figyelembe vettünk különböző szakszervezeti és párt dokumentumokat is, amelyek sok empirikus tapasztalatot általánosítanak.

figyelemmel voltunk arra is, hogy minden empirikus kutatást meg kell előznie a szocialista jogszabályok és más társadalmi normák valódi értelme gondos elemzésének, melynek során ki kell mutatni a termelőszervezetek demokratikus tartalmát, azt, hogy a jogszabályokban és más társadalmi normákban hogyan fejeződnek ki a termelőszervezeti demokráciával összefüggő követelmények.

2. A demokrácia szervezeti formái, funkcionálása

A termelőszervezeti demokrácia szervezeti sikon jelentkező „tartalmi elemei” alatt a termelőszervezetekben létrehozható, kialakítható olyan demokratikus szervezeti formákat értünk, amelyeken keresztül mód és lehetőség van a termelőszervezetek tagjainak a részvételére a termelőszervezetek igazgatásában és irányításában, a döntések meghozatalában.

A) Az állami-ipari termelőszervezetekben az alábbi demokratikus szervezeti formák működnek:

a) Az állami-ipari termelőszervezet tagjai az elsődleges munkaszervezeti egységekben termelési tanácskozásokat szerveznek, s kérhetik annak összehívását.¹³⁸

A jogszabály az iparban, az építőiparban (továbbá a mezőgazdasági termelő, javító, szolgáltató vállalatoknál, a vasút, a közlekedés, a posta és a kereskedelem területén) a termelési tanácskozásokat a demokrácia érvényesülése fontos megnyilvánulási formájának tekinti. Kimondja, hogy megszervezésénél figyelemmel kell lenni a kis termelési egységekre és a műszakokra. A tanácskozásokat legalább negyedévenként kell megtartani. Össze kell azonban hívni akkor is, ha a dolgozók többsége kéri, vagy ha a szakszervezeti szervek és a gazdasági-műszaki vezetők szükségesnek tartják. A termelési tanácskozások előkészítéséről és megtartásáról az illetékes gazdasági vezető és a szakszervezeti szerv köteles gondoskodni. Az előkészítést műszaki konferenciákon, egyéb értekezleteken kell elvégezni, az előadók (az érintett termelési egység gazdasági vezetője) alapos felkészítésével. A műszaki konferenciákat is differenciáltan kell megtartani különböző szinteken.

A hazánkban végzett szociológiai kutatások a termelési tanácskozásokat szervezeti oldalról, kérdőíves módszerrel közelítették meg. A kérdés így hangzott: „A termelési értekezletek többször-kevesebbszer, vagy hosszabb-rövidebb ideig tartanak-e?” A 636 megkérdezett személy válaszából — leszámítva a 99 nem sorozható választ — több mint $\frac{1}{3}$ -a a „többször-rövidebb” lehetőség mellett foglalt állást, ez az elvárás fő típusa a dolgozók részéről a termelési tanácskozások idejére és időtartalmára vonatkozóan. A kérdésre adott válaszok szakképzettség, korcsoportok és nemek szerint különbözőképpen oszlottak meg a skálába sorolt választípusokat tartalmazó kérdőíveken, melyeknek figyelembevételére a jogszabály szerint is van lehetőség. A kérdőíves módszer eredményein kívül saját megfigyeléseink és a vonatkozó dokumentumok vizsgálata alapján még a következőket állapíthatjuk meg. A termelési tanácskozá-

¹³⁸ 1001/1965. (I. 16.) sz. Korm.—SzOT együttes határozata. II. A. 1. Nemes Dezső: A szocialista demokrácia fejlődése Magyarországon. T. Sz. 1964. XIX. évf. 11. sz. 24—28. p. V. ö. Ivancsics Imre: A szakszervezetek szerepe az ipar irányításában. (Studia... Pécs) Bp. 1964. 35. p.

sokat rendszeresen megtartják s azokat a műszaki konferenciák készítik elő. A műszaki konferenciák többszinten történő megtartása hasznosnak bizonyult. A termelési tanácskozásokon minden dolgozó megjelenhet, ott felszólalhat és szavazhat. A dolgozók megjelenése a termelési tanácskozásokon vállalatonként eltérő. A megjelenés összefügg a konkrét munkában, bérezésben, valamint a dolgozók anyagi helyzetében levő különbségekkel, az életkorral és a termelő-szervezetek tagjai nemek szerinti különbségével, mely a szabadidő más célra történő felhasználásával kapcsolatos. Különösen a három műszakos üzemeknél, az éjszakai műszakot nem mindig vonják be a termelési tanácskozások munkájába. A dolgozók megjelenését a termelési tanácskozásokon nehezíti az ingajáratú dolgozók nagy száma, sőt a társadalmi mobilitás is, különösen a vándorlás, hatással van a megjelenésre. A termelési egységek gazdasági vezetői, mint előadók nem mindig az egységnél jelentkező követelmények figyelembevételével határozzák meg a beszámoló témáit, így nem elég mélyen elemzik az elmúlt időszak munkáját, ami negatívan hat a jó javaslatok kialakítására, vagyis a vezetettek elvárásait nem elégítik ki. A jogi szabályozás a termelési tanácskozások elvárások szerinti és rendszeres megtartásával kapcsolatban az igazgató ilyen irányú fegyelmi felelősségének rögzítésével lehet jelentős.

A termelési tanácskozások valamennyi szocialista országban működnek az állami-ipari termelőszervezetekben, függetlenül attól, hogy szervezetük jogilag szabályozva van-e, vagy sem. Alapvető feladatuk a dolgozóknak az üzem vezetésébe: a feladatok megvalósításának tervezésébe, szervezésébe és ellenőrzésébe történő bevonása. A dolgozók bevonása az igazgató egyszemélyi vezetés elvével egységben valósul meg, melyen keresztül az állami irányítás jelentkezik.

A termelési tanácskozások szervezeti vonatkozásainak jogszabályi továbbfejlesztése függ a szocialista társadalom struktúrájának alakulásától, s a kérések kiegészülésétől.

b) *Az ipari-termelőszervezetek dolgozói az üzemeken belül szakszervezeti alapszervezeteket hozhatnak létre, amelyek szakszervezeti bizottságot (bizalmi) választanak, s ezek képviselik a termelőszervezetek tagjait a gazdasági vezetésnél.*¹³⁹

A szakszervezeti alapszervek és bizottságok — a szakszervezetek mint társadalmi szervek normái alapján — valamennyi üzemben működnek, s tevékenységüket a demokratikus centralizmus elve alapján fejtik ki. A szakszervezet taggyűlést negyedévenként tart vagy összevontan, vagy műhelyrészenként és műszakonként (utóbbi esetben küldöttgyűlést kell összehívni évenként legalább egyszer). A taggyűlés akkor határozatképes, ha a tagságának legalább $\frac{2}{3}$ -a jelen van. A szakszervezeti bizottságot a tagság titkos szavazással választja meg, s dönt tagjainak létszámáról és a termelőmunka alól mentesített szakszervezeti vezetők számáról.

¹³⁹ V. ö. A magyar szakszervezetek Alapszabályzata. IV. 52—53. A magyar szakszervezetek XX. Kongresszusa (1963. máj. 9—12.) Táncsics. Bp. 1963. A Szovjet-unió Kommunista Pártja a szakszervezetekről. Táncsics Bp. 1958. A. I. Lukjanov. B. M. Lasarev: Der Sowjetstaat und die gesellschaftlichen Organisationen. Berlin. 1963. 94. p. Ivancsics I.: I. m. 19—34. p. 38—34. p. S. Petzold: Die Gewerkschaften und das neue, sozialistische Recht in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin. 1963. V. Mark—E. Svoboda: A szakszervezetek és a dolgozók részvétele a termelés irányításában. Prága—Roh Könyvkiadó. Bratislava. 1959.

Megfigyeléseink és a dokumentumok elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy a taggyűléseket negyedévenként általában megtartják, s a szakszervezeti bizottságokat is titkos szavazással választják meg. *A szakszervezeti demokrácia tehát az üzemi demokrácia összetevőjeként jelentkezik.* E megállapítással összefüggésben rá kell mutatni arra, hogy a szakszervezetek, annak bizottságai az ipari termelőszervezetek tagjai tudatában gyakran úgy tűnnek, hogy azok nem az ő képviselőikben eljáró szervek. Ez a tudati jelenség kétségtelenül több forrásból táplálkozik, részint abból, hogy az adott ipari termelőszervezetnek nem minden dolgozója tagja a szakszervezetnek, részint, hogy sokak előtt úgy tűnik, mintha a szakszervezeti bizottságok az ún. „hivatalos szervezet” részei volnának, mivel igazgatási teendőket is ellátnak. Hozzájárul ehhez egyes üzemeken belül működő szakszervezeti bizottságok olyan magatartása is, amely feladatának csupán a tulajdonképpeni „hivatalos szervezet” (igazgató és apparátusa) — esetleg hibás — intézkedéseinek indoklását, támogatását, védelmét, „népszerűsítését” tekinti.

Az üzem dolgozói a fenti szervezeti formákon kívül — a jogi szabályozás szerint, s attól függetlenül — más társadalmi szervezeti formákon (pl. KISZ), konferenciákon és különböző bizottságokon (pl. a társadalmi bíróságokon, a vállalati munkaügyi döntőbizottságokon), sőt az üzemeken belül *a dolgozók gyűlésén* keresztül is részt vesznek a feladatok megoldásában.¹⁴⁰

Az ipari termelőszervezetek elsődleges munkaszervezeti egységei (üzem, üzembrész) 1968. jan. 1-ig a termelési tanácskozásokon üzemi tanácsot választhattak, melynek tagjait visszahívhatták és az üzemi tanács tagjai kérhették üléseik összehívását a meghatározott időközökön belül is.

Üzemi tanácsokat — a jogszabály szerint — minden állami termelő iparvállalatnál, bányában, állami mezőgazdasági, erdőgazdasági és vízügyi vállalatnál kellett alakítani. Az üzemi tanács 11—31 tagból állt. Azok a dolgozók lehettek tagjai, akik legalább 2 éve a vállalatnál dolgoztak, büntetlen előéletűek stb. voltak. Az üzemi tanács tagjait évenként szótöbbséggel választották az üzembrészenként tartott termelési tanácskozásokon, s a választás érvényességéhez az üzembrész dolgozói legalább $\frac{2}{3}$ -ának jelen kellett lennie. Az üzemi tanács tagjai közül elnököt választott. Az üzemi tanács tagság 2 év után, vagy a munkaviszony megszűnésével, lemondással, összeférhetetlenség esetén és visszahívás útján szűnt meg. Az összeférhetetlenséget az üzemi tanács állapította meg. Az üzemi tanácsot szükség szerint, de legalább negyedévenként hívták össze. Minden esetben össze kellett hívni, ha az üzemi szakszervezeti szerv úgy döntött, illetve a tagoknak legalább $\frac{2}{3}$ -a, vagy az igazgató kérte. Határozatképes volt, ha tagjainak minimum $\frac{2}{3}$ -a megjelent. A tanács döntéseit szótöbbséggel hozta, amit jegyzőkönyvbe kellett rögzíteni. Két ülése között a szakszervezeti bizottság járt el, s intézkedéseiről a következő ülésen tájékoztatást kellett adnia.¹⁴¹

Megfigyeléseink és a vonatkozó dokumentumok vizsgálata alapján megállapítható volt, hogy az üzemi tanácsok választása rendszeresen megtörtént. Az üzemi közvélemény a választások során jelentősen megélnéskült. Az üzemi

¹⁴⁰ V. ö.: Adám Antal: Az egyesületek a magyar társadalmi szervezetek rendszerében. Studia. Pécs. Bp. 1964.

¹⁴¹ 1008/1963. (II. 21.) sz. Korm.—SZOT együttes határozat. ., 3. p. 1011/1963. (V. 23.) Korm. sz. hat. I. 1. 2., IV. 14—18. Nemes Dezső: I. m. 26. p. Fekete Béla: Az új üzemi tanácsokról. T. Sz. 1964. XIX. évf. 64—69. p. Ivancsics I.: I. m. 35—38. p.

tanácsok összetétele megfelelt az üzem társadalmi struktúrájának, a dolgozók foglalkozás stb. szerinti rétegződésének. Az üzemi tanácsok üléseit is általában megtartották. Felvetődött azonban ezen intézmény szükségességének a kérdése. Az üzemekben, gyárakban működő szakszervezeti szervek feleslegesnek tartották, mert — mint kifejtették — feladataik megegyeznek a szakszervezeti bizottságokéval. Az ún. „hivatalos szervezetek” viszont az üzemi tanácsokat az általuk hozott határozatokat magyarázó szerveknek tekintették, sőt azt várják tőlük, hogy népszerűtlen határozatok jogosságát is indokolják, támogassák. Visszahívásra, összeférhetetlenség megállapítására vonatkozóan nem merültek fel problémák. Az üzemi tanácsok határozatképessége általában meg volt, bár egyes szétszórt üzembrészeknél nehéz volt a tanácsulást összehívni munkaidőn kívül. Ez utóbbi összefügg a szabadidő tartalmával s a termelési tanácskozásokkal összefüggésben jelzett problémákkal is.

Üzemi tanácsok nem működtek az összes szocialista országokban. A Szovjetunióban alakított állandó termelési tanácskozások az üzemi tanácsokhoz hasonló szervek. Tagjait a dolgozók üzemi, üzembrési gyűléseken, illetve az érdekelt társadalmi szervek, Párt, Komszomol, Tudományos Technikai Társaságok, feltalálók-újítók képviselői választják. Az állandóan működő termelési tanács, tagjai közül 5—15 személyből álló elnökséget, illetve elnököt és titkárt választ. Tevékenységüket a szakszervezet irányítja. A *Német Demokratikus Köztársaságban* is Állandó Termelési Tanácskozások működnek a szakszervezet szerveiként. A *Lengyelországban* tevékenykedő munkásönkormányzati szervek is a magyar üzemi tanácsokhoz hasonlítanak. A *jugoszláv* munkástanácsok intézménye szervezetileg az üzemi tanácsokkal és a többi szocialista országok ehhez hasonló szervezeteivel vethető össze. A munkástanács tagjait két évre választják a munkaszervezet dolgozói és senkit sem lehet kétszer egymás után megválasztani a munkástanács tagjául. A munkástanács választja az igazgató bizottságot, melyre szintén vonatkozik az előbbi szabály. Érdekes szabályozás, hogy a munkástanácsok felét minden évben meg kell újítani. A szakszervezeti tevékenység itt is kapcsolatos a munkástanáccsal, bár korántsem olyan intenzitással, mint más szocialista országokban.

Az üzemi tanács szervezeti továbbfejlesztésének útja — amennyiben nem merül fel más szervezettel való helyettesítésének igénye — mindenekelőtt e demokratikus szervezeti forma és az üzemi szakszervezeti szervek viszonyának pontosabb elhatárolása, valamint a szakszervezetek általános helyettesítési jogkörének megszüntetése, illetve a szakszervezeti struktúrában belül egy új szervezeti egység kialakítása lehet. Így e szervezeti forma ugyanis alkalmas volna a demokrácia közvetett elemeinek biztosítására gyári szinten, hiszen ilyen jellegű szervre — mint a szovjet, lengyel, jugoszláv tapasztalatok is bizonyítják — szükség van. Létezésük — hasznosságukon kívül — a „Mienk” tudat kialakítását is nagyban elősegíti.

B) A szövetkezeti mezőgazdasági termelőszervezetekben az alábbi demokratikus szervezeti formák működnek:

a) A termelőszövetkezetek tagjai közgyűlésre jönnek össze, ahol megválasztják ügyintéző és ellenőrző szerveiket.¹⁴²

¹⁴² V. ö. 1959. 7. sz. tvr. 48. §. (3), 53. §. (1), 6. §. (2), 11. §. (1). (Megjegyzés: a jogszabályok nem szószerint vannak idézve); továbbá az 1959. 7. sz. tvr.-t módosította az 1967. évi III. sz. törvény és ennek végrehajtásáról a 35/1967. Korm. sz. rendelet intézkedik. Empirikus vizsgálataink a régi szabályozáshoz kapcsolódtak — így az új elemek empirikus elemzése új feladat.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek közgyűlésén — a régi jogi szabályozás szerint — a termelőszövetkezet minden tagja résztvehet. A tag a közgyűlésen keresztül kapcsolódik be a kollektív vezetésbe egy szavazattal, mely a tag vagyoni hozzájárulástól független. A termelőszövetkezeti demokrácia ugyanis megkívánja, hogy a közgyűlésen, de a szövetkezet más szerveiben is, valamint az ügyintézésnél, a képviseletben és más nem vagyoni jellegű jogok érvényesítésénél a vagyoni hozzájárulás mértéke közömbös legyen és e jogok egyenlő mértékben illessék meg a termelőszövetkezeti tagokat. A termelőszövetkezet tagjai aktív és passzív választójoggal rendelkeznek. A termelőszövetkezetek tagjai a közgyűlésen választják meg ügyintéző és ellenőrző szerveiket.

Jelentős problémákat vet fel a választott szervek, így az elnök és a vezetőség, valamint a vezetőség és a közgyűlés, az ellenőrző bizottság és a közgyűlés viszonya, melynek pontos szabályozása elengedhetetlen feltétele a kollektív vezetés érvényesülésének. A jogszabályok az elnöknek általános képviseleti jogot biztosítanak, melynek keretét mindig a rendeltetésszerű működés adja meg, ha ezen túlmege, álképviselet forog fenn. Általános ügyintéző jogköre a vezetőségnek van. A kollektív vezetés a termelőszövetkezetekben nem csupán a közgyűlésen, hanem a választott szerveken belül is biztosítani kell, amellet azonban szükséges az egyéni felelős vezetés elvének érvényesülése is. E probléma elsősorban az elnökkel kapcsolatos, hiszen ő (akadályoztatása esetén a közgyűlés által kijelölt vezetőségi tag), képviseli a termelőszövetkezetet a jogok érvényesítése és a kötelezettségek teljesítése során. A termelőszövetkezet elnökének mint egyénileg felelős vezetőnek azonban nincs általános ügyintézői jogköre, vagyis ez a jogkör az elnök személyében nem egyesül a képviseleti jogosultsággal, így a kollektív vezetés elvét a jogi szabályozás biztosítja. A termelőszövetkezetekben érvényesül az egyéni felelős vezetés elve is, de kötöttebben, mint az állami-ipari termelőszervezetekben. Ez jelentkezik az írásbeli kötelezettség vállalásánál is, mivel az elnök és a közgyűlés által kijelölt tag aláírására van szükség annak érvényességéhez. Persze, az alapszabály másként is rendelkezhet. Az állami-ipari termelőszervezeteknél az igazgató a vállalaton kívüli, állami-irányító szervek vonatkozásában is kötvé van, a termelőszervezet elnökének ilyen konkrét kötöttsége nincs ugyan, de munkáját a vezetőségnek és a közgyűlésnek alárendelten végzi. Kérdésként jelentkezik ilymódon, hogy az elnök operatív intézkedései, utasítási joga hogyan érvényesülhet a kollektív vezetés mellett. Álláspontunk szerint ezen operatív intézkedési jognak összhangban kell lenni az állam által kiadott jogszabályokkal, a saját alapszabállyal, továbbá a közgyűlési határozatok és a vezetőségi határozatok adta korlátokkal, ugyanis itt az egyszemélyi felelős vezetés elve sajátos érvényesülését éppen ezek jelentik. Fontos továbbá a választott szervek, különösen a vezetőség mint ügyintéző szerv határozatai végrehajtásának kérdésköre is. A vezetőség határozatainak kötelező ereje a termelőszövetkezeti demokrácia immanens elvéből, a demokratikus centralizmusból folyik, amely a termelőszövetkezetekben is érvényesül. A termelőszövetkezetek közgyűlése nem csupán választja, hanem vissza is hívhatja és elmozdíthatja az általa választott *ügyviteli és ellenőrző szerveket*, vagy annak egyes tagjait, ha kötelezettségeiket súlyosan megsértik, illetve ha tisztségüket nem megfelelően látják el, arra alkalmatlanok. A termelőszövetkezet tagjai a vezetésben a köz-

gyűlésen, a vezetőségen és az ellenőrző bizottságon kívül a munkaszervezeti egységek, pl. brigádok és munkacsoportok gyűlésein is résztvesznek.

Megfigyeléseink és a dokumentumok vizsgálata alapján az alábbiak állapíthatók meg. A termelőszövetkezetek elnökei beszámolnak a közgyűlés előtt és a közgyűlések elfogadják ezeket a beszámolókat. Csupán ezek elfogadása nézetünk szerint azonban nem jelent irányítást a közgyűlés által, szükséges programokat adó határozatok meghozatala is, mivel így lehet biztosítani a közgyűlés valódi irányító és ellenőrző jogosultságainak az érvényesülését. A termelési folyamatok operatív irányítását a választott szerveknek a közgyűlés akaratával összhangban kell végeznie, ez az akarat azonban csak programot adó határozatokban fejeződhet ki világosan és egyértelműen. A választott szervek, különösen a vezetőség kollektív irányítása és az elnök egyéni irányító tevékenysége, melynek keretében korlátozott utasítási joggal is rendelkezik, csakis egyértelműen rögzített tagsági akaratot kifejező határozatra alapozottan biztosíthatja a taggyűlés által gyakorolt kollektív vezetést. A választott szervek elmozdítására, visszahívására vonatkozó jogosultság szintén a termelőszövetkezetekben érvényesülő demokratikus centralizmussal függ össze. A felelősségrevonást a közgyűlésen kívül általa kijelölt személy, vagy bűnügyekben az ügyész érvényesíti. Rendkívüli közgyűlést a termelőszövetkezeti tagok kérésére ritkán hívnak össze, sőt a rendes közgyűléseket sem tartják meg mindig a jogszabályban illetve az alapszabályban meghatározott időközönként. Van bizonyos húzódozás a közgyűlésektől, ezt sokan feleslegesnek tartják, mivel úgy jelenik meg tudatunkban, hogy azokon nem lehet befolyásolni, irányítani a vezetőséget. Ezt bizonyítja az is, hogy a közgyűléseken nem jelennek meg teljes számban a termelőszövetkezet tagjai.

A közgyűlés napirendi pontjaival kapcsolatban megállapítható, hogy azokat általában a vezetőség javasolja. A vezetőség előkészíti a napirendre tűzött kérdéseket és ma már javaslatokat is terjeszt a közgyűlés elé.

Világos, hogy a közgyűlés eredményes munkája nagyban függ a vezetőségi ülések rendszerességétől, a határozatok gondos előkészítésétől, a közgyűlésen résztvevők számától, valamint a hatáskörre vonatkozó rendelkezések betartásától. Megállapítható az is, hogy az állami szervek több esetben kezdeményezték rendkívüli közgyűlés összehívását. Olyan esetekkel is találkoztunk, amikor a termelőszövetkezet vezetősége maga emelte fel saját, illetve az ellenőrző bizottság létszámát. A vonatkozó jogszabályok betartása lehetőséget ad a fentiekben jelentkező problémák helyesbítésére. Így az utóbbi esetben a közgyűlés jogosult megsemmisítő határozatot hozni.

b) *A termelőszövetkezet közgyűlése jogosultságait egészben vagy részben küldöttgyűlésre ruházhatja, s erről az alapszabályban kell intézkednie.*¹⁴³

A küldöttgyűlés — a régi jogi szabályozás alapján — a közgyűlés megbízásából működik, annak határozatai korlátozzák tevékenységét s ennek megfelelően csak korlátozott döntési joggal rendelkezik. A küldötteket egy évre választják, s a küldöttgyűlésen tanácskozási és javaslattevési joggal a termelőszövetkezet bármely tagja résztvehet. A küldöttek három napon belül kötelesek a küldöttgyűlés határozatait a munkaszervezeti egységek tudomására hozni. A küldöttgyűléssel kapcsolatban az alábbi probléma vetődik fel: a kül-

¹⁴³ 1959. 7. tvr. 51. §. 2. §., 19/1959. F. M. sz. r. 99. §., 101. §. Tenenbaum V.: Kolhoznojia demokratija — skola obscesztyvennogo samoupravlenija. Kommuniszt 1962. 11. sz. 124—126. p. Halász József: I. m. 98—99. p.

döntőgyűlés sérti-e a termelőszövetkezeti demokrácia közvetlen érvényesülését? E kérdés vizsgálatát indokolja az, hogy ismerünk olyan termelőszövetkezeteket is, ahol a tagság nem akart létrehozni küldöttgyűlést, s amennyiben mégis hozzájárult ehhez, csak részben adta át hatáskörét annak. A küldöttgyűlés létrejöttével a közvetlenség elve helyett a közvetettség elve érvényesül, s ez „a tagság jórésztét kizárja” a közügyek közvetlen intézéséből. Ez a megoldás azonban nem szünteti meg a közvetlenség elvét, hiszen így is lehet a tagságot aktivizálni a termelőszövetkezet ügyeinek intézésében való részvételre, bár kétségtelen, hogy ebben az esetben a tagság akarata a képviselőkön keresztül (közvetetten) érvényesül. Mód és lehetőség van ugyanis a küldöttgyűlés napirendjére tűzött egyes kérdéseknek megvitatására, munkacsoportok, valamint brigádgyűlések ülésein. Sőt ezeken az értekezleteken a termelőszövetkezet tagjai sokkal nagyobb aktivitással vehetnek részt a vitában és a kialakult végleges álláspont megszövegezésében, amelyet az általuk választott küldöttnek kell tolmácsolni és érvényre juttatni a küldöttgyűlésen. Így elérhető, hogy mindenki részt vegyen a termelőszövetkezet ügyeinek intézésében, irányításában. Természetesen itt is vetődhetnek fel problémák, hiszen az egyes munkacsoportok érdekei és álláspontjai ellentétbe kerülhetnek egymással, melyeknek áthidalására irányuló tevékenység több konfliktus forrása lehet. A küldöttgyűlések létrehozása összefüggésben van a termelőszövetkezet egyesülési, majd az egységes mezőgazdasági vállalatok létrejöttének folyamatával, az össznépi tulajdon kialakulásával.

C) A szocialista termelőszervezetekben *működnek közös demokratikus szervezeti formák is*, vagyis olyanok, amelyek mind az állami-ipari, mind a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben kialakulnak. Ilyen szervezetek a Párt és az ifjúsági szervezet.

A termelőszervezetek dolgozói *pártszervezeteket*¹⁴⁴ hozhatnak létre. A létrehozott pártszerv — a párt szervezeti szabályzatát mint társadalmi normát figyelembe véve — az állami-ipari és a mezőgazdasági termelőszervezetekben különböző szinteken működhet. A pártalapszervezetek legmagasabb fóruma a taggyűlés. A pártalapszervezetek meghatározott időközökben vezetőséget választanak. A vezetőség tagjai egyenjogúak és felelősséggel irányítják a rájuk bízott pártmunkát. A szervezeti rendelkezések közül kiemelendő, hogy olyan állami-ipari és mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben, ahol több alapszervezet van, pártbizottság (párt-végrehajtóbizottság) is működhet. A pártbizottságot a pártalapszervezetek küldöttei küldöttértekezleteken választják. A pártalapszervezetek vezetőségei és a pártvégrehajtóbizottságok, amelyeket a küldöttértekezleten megválasztott pártbizottságok tagjai közül választanak, képviselik a dolgozókat a vezetésknél. A szocialista termelőszervezeteken belül létrejött pártszervezetek politikai, vagyis olyan tevékenységet fejtenek ki, amelynek célja a vezetés gyakorlási módjára — a „hivatalos szervezet” tevékenységére — befolyást gyakorolni, s ezáltal a szocialista termelőszervezetek életviszonyainak rendezésében, *ellenőrzésében*.

¹⁴⁴ A Magyar Szocialista Munkáspárt Szervezeti Szabályzata. IV. 23. VI. VIII. IX. A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. Kongresszusának anyaga. Budapest. 1962. Az ipari termelőüzemekről szóló párthatározatok és dokumentumok az üzemi demokrácia intézményei közül a vállalati, üzemi, párt és szakszervezeti szervek főfeladatait körvonalazzák. V. ö. A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. Bp. 1964. 431. p. 459—460. p., 552—553. p. Ez érthető, hiszen a szakszervezetek irányítása alatt működnek az összes többi szervezeti formák.

közreműködni. A pártszervezetek és vezető szerveik tehát a termelőszervezetek szintjén is biztosítják a munkásosztály lehetőségét az eltérő érdekű rétegek életviszonyai rendezésére a termelőszervezetek tagjainak *bevonásával*.

A pártszervezetek a termelőszervezetekben egyben a demokrácia szervei is, amelyek a vélemények demokratikus kialakításával, a szövetségi politika alapján és a munkásosztály érdekeinek figyelembevételével tudják helyesen képviselni a dolgozók érdekeit a „hivatalos szervezetnél”, a gazdasági vezetésnél.

A pártszervezetek léte a termelőszervezetekben a szocialista termelőszervezetek *lényegesen új sajátossága*.

Ismeretes, hogy pártszervezetek, pártvezetőségek, pártbizottságok és pártvégrehajtóbizottságok csaknem valamennyi termelőszervezetben létrejönnek a szervezeti szabályzat alapján. A párt szervezeti problémái azonban nem érthetők meg kizárólag a szervezeti szabályzat alapján, vizsgálnunk kell, hogy miként alakulnak ténylegesen a párt vezető szervei és a párttagság közötti kapcsolatok. Megállapítható, hogy a demokratikus centralizmus elvének érvényesülése olykor súrlódást okoz a különböző szintű pártszervek és azok tagjai között. A párttagok, illetve a párt vezető szervei és a pártonkívüliek kapcsolatai is jelentősek. Szükséges, hogy ezen kapcsolatok keretében a párttagok, sőt megfelelő határok között a pártonkívüliek is befolyást, a párttagok irányító befolyást gyakorolhassanak *a pártszervek, rajtuk keresztül az ún. „hivatalos szervek” tevékenységére*. Természetesen a párt nem helyettesítheti a „hivatalos szervezetet”. Mindkettő végső célja azonos, de annak elérésére sajátos funkciókat végeznek.

A szocialista termelőszervezetekben a pártszervezeteken kívül igen jelentős közös szervezeti formák az ifjúsági szervezet és a különböző egyesületek is.¹⁴⁵

D) A szocialista termelőszervezeteken belül létrejött demokratikus szervezeti formákat az alábbi szempontok szerint osztályozhatjuk:

a) *Feladatuk alapvető sajátosságai és tevékenységük jellege alapján* beszélhetünk főként *gazdasági feladatokat ellátó szervekről*, melyek közé tartoznak pl. a termelési tanácskozások, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben pedig a közgyűlés és a küldöttgyűlések. Vannak olyan szervezetek is, amelyek elsődlegesen *kulturális feladatokat látnak el*, mint pl. a termelőszervezeteken belül működő különböző kulturális egyesületek. Megkülönböztetünk továbbá kivált *politikai feladatokat ellátó szervezeteket*, mint amilyenek a Párt, a KISZ- és a szakszervezetek.

b) Különbőség tehető a szocialista termelőszervezeteken belül létrejött demokratikus szervezeti formák között aszerint is, *hogy önállóan, vagy más szervezeti formáknak alárendelten fejtik-e ki tevékenységüket*. Önállóan fejtik ki tevékenységüket a demokratikus centralizmus elvének rendszerében a pártszervezetek, a szakszervezetek és az ifjúsági szervezetek. Alárendelten,

¹⁴⁵ V. ö. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Szervezeti Szabályzatával. Továbbá: Usztáv VLKSzM. Izd-vo CK. VLKSzM. „Molodaja gvardija” 1964. 24. p. V. ö. továbbá a többi szocialista országok ifjúsági szövetségeinek szervezeti szabályzataival és kongresszusaival, az 1962. évi 24. sz. tvr. 1. és az 56/1962. SzOT határozattal; Polozsenie o tovariscseszkih szudah. Izdvo Jurid. Lit. Moszkva. 1964., Ádám Antal: Egyesületek a magyar társadalmi szervek rendszerében. Acta. Bp. 1964. V. V. Kravcsenko: Dobrovolnue obscsesztva v SzSzsZr ih pravovoe polozsenie. Izd-vo Jurid. Lit. 1964.

azaz megfelelő szervezeti kapcsolatban tevékenykednek pl. a termelési tanácskozások. A termelési tanácskozások a szakszervezetek mellett, azok irányításával működnek, vagyis a fölerendelt ebben az esetben a szakszervezet. Ezek nem tagsági viszonyon alapuló demokratikus szervezeti formák, s bár a jogszabályok alapján jönnek létre, de mégsem tekinthetők az ún. „hivatalos szervezet” részeinek, az „állami mechanizmus” részeinek. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a vezetőségek és az ellenőrző bizottságok is olyan szervezeti formák, amelyek a köz-, vagy a küldöttgyűlésnek alárendelten munkálkodnak.

c) Eltérések jelentkeznek a demokratikus szervezeti formák között abban a vonatkozásban is, *hogy azok átfogják-e a szocialista termelőszervezetek tagjainak egészét, vagy sem.* Ha ezt az ismérvet vesszük figyelembe a rendszerezésnél, akkor megállapíthatjuk, hogy a különböző szinten megtartott termelési tanácskozások olyan formák, amelyek ha nem is egy szervezetben, de tagoltan és differenciáltan átfogják az ipari termelőszervezetek dolgozóinak egészét. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a közgyűlés az a szervezeti forma, amely magába foglalja az egész tagságot. Az ipari termelőszervezetekben működő egyéb, tagsági viszonyokon alapuló demokratikus szervezeti formák (pl. pártszervezetek) csupán az üzem dolgozóinak egy meghatározott részét tömörítik soraikban.

d) Nem hanyagolható el annak figyelembevétele sem, *hogy az itt tárgyalt demokratikus szervek beletartoznak-e egy országos szervezetbe, annak részeiként jelentkeznek-e vagy sem.* A párt- és az ifjúsági szervezet olyan demokratikus szervezeti formák, amelyek országos szervezet rendszerébe illeszkednek be és ez a jellegzetességük rendkívül fontos a szocialista termelőszervezeteken belül érvényesülő demokrácia külső hatását illetően.

A szocialista termelőszervezeteken belül működő demokratikus szervezeti formák a maguk kölcsönhatásában egységet alkotnak, együttesen vesznek részt a szocialista termelőszervezetek előtt álló célok és feladatok megvalósításában a párt útmutatása alapján. Fő vonásaikat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ezeket is jellemzik a társadalmi szervezetek alábbi közös vonásai: a) Amikor ezek a demokratikus szervezeti formák az igazgatóval és a felügyeleti szervekkel, mint államigazgatási szervekkel, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek pedig egyéb államigazgatási szervekkel a termelőszervezetek előtt álló feladatok megoldásában részt vesznek, azaz együttesen gyakorolnak bizonyos irányító funkciót, egyidejűleg végrehajtanak olyan, politikai szervezési, kulturális felvilágosító, nevelő, gazdasági stb. feladatokat is, amelyek megfelelnek a szervezethez tartozók nagy többsége érdekeinek.¹⁴⁶ b) Jelentős szerepet játszanak a tagság egyéni érdekeinek a társadalmi érdekekkel való összeegyeztetése területén is.¹⁴⁷ c) E demokratikus szervezeti formák elsősorban a meggyőzés módszerét alkalmazzák a nevelő-szervező tevékenységgel együtt. A meggyőzés módszerei az igazgató, de a vezetőség és az elnök tevékenységéhez is hozzátartozik. Emellett azonban mind az igazgató, mind pedig a vezetőség kényszerítő jogosultságokkal, lehetőségekkel is rendelke-

¹⁴⁶ C. A. Jampolszkaja: A szovjet társadalmi szervezetek fő vonásai a jelenlegi időszakban. KJCGy. 1962. 1. sz. 85. p.

¹⁴⁷ C. A. Jampolszkaja: I. m. 85. p. A. F. Brajanszki: A társadalmi szervek fogalma és a polgárok egyesülési jogának tartalma. SzGP. 1963. 9. sz. 104–109. p. (oroszul) Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Bp. 1964. 165–191. p.

zik. A szocialista termelőszervezeteken belül működő demokratikus szervezeti formák, amennyiben kényszerűt alkalmaznak, ezt elsősorban az önfegyelem biztosítására szolgáló intézkedésként teszik saját tagjaik vonatkozásában. Az önkéntesség és az öntevékenység elvein épülnek fel, amelyek megnyilvánulnak az önkéntes részvételben, illetve az önkéntes tagságban.

E) A szocialista termelőszervezeteken működő demokratikus szervezeti formákkal összefüggésben mindenekelőtt vizsgálandó a különböző szervezetekben kialakult csoportérdek, amely kifejeződik különösen akkor, amikor az szembekerül a társadalom, vagy egy másik szervezet érdekeivel. A hierarchikus státusz a szereppozíciók, amelyek a funkcionális kötelekekből adódnak (felelősség, döntési hatáskör stb.), valamint az egyéni magatartásra ható formális és informális csoportok és normák vizsgálata is indokolt.¹⁴⁸ E feladat megoldása még előttünk áll, csupán jelezzük a szükségleteket. A szocialista termelőszervezeteken belül működő demokratikus szervezeti formák különböző funkciókat valósítanak meg. Valamennyi szervezeti forma hat a szocialista termelőszervezetek tagjainak magatartására, tekintettel arra, hogy minden szervezet működése emberi magatartásokon keresztül valósul meg, azok hatnak a szervezetek működésére is. Azonban a normák által létrehozott szervezeti felépítés nem mindig felel meg a kívánt célnak és nem mindig hat a szervezetek működésére, illetve tagjainak individuális magatartása az elérendő cél irányába, melynek okai között különböző tényleges negatív vonatkozások is jelentkeznek. Valamennyi szervezeti forma sajátos érdekei tevékenységükben is kifejeződnek, persze nem minden esetben. A különböző szervezeteken belül bizonyos személyi kapcsolatok (informális csoportok) is kialakulhatnak és ezek pozitív, vagy negatív előjellel befolyásolják a szervezetek működését. Az itt tárgyalt szervezeti formák szoros kapcsolatban vannak a szocialista termelőszervezeteken belül kialakult, vagy kialakulóban levő közvéleménnyel. A szocialista termelőszervezeteken belül működő szervezeti formák alapvető jelentősége a véleménytudatosító szerep, s ebben különösen a párt helyi szerveinek van nagy jelentősége. A közvélemény a szocialista termelőszervezeteken belül is egy-egy társadalmi problémával kapcsolatban jelentkezik, benne eseti tényezők, érzelmek, szokások is kifejeződnek és formálásában a szervezetek jelentős szerepet játszanak. A szocialista termelőszervezeteken belül a közvéleménnyel és a szervezetekkel összefüggésben nagy jelentősége van továbbá az ún. egyéni véleményhordozóknak és véleményformálóknak is.¹⁴⁹

3. A demokratikus szervezeti formák hatásköre, annak realizálódása

A termelőszervezeti demokrácia hatásköri sikon jelentkező „tartalmi elemei” alatt a termelőszervezeteken létrehozható demokratikus szervezeti formák jogait és kötelezettségeit értjük, amelyek konkrét ügykörökkel kapcsolatban, különböző módon biztosítják a termelőszervezetek tagjainak a részvételét a termelőszervezetek ügyeinek eldöntésében.

¹⁴⁸ Kulcsár Kálmán: Bevezetés a szociológiába. Tankönyvkiadó. Bp. 1965. 113. s köv. p. 95. s köv. p.

¹⁴⁹ S. Molnár Edit: A tömegközlés mikrostruktúrájáról. Magyar Filozófiai Szemle. 1965. 1. sz. 101. p. V. ö. továbbá Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. 1961. 170. s köv. p.

A) Az állami-ipari termelőszervezetekben működő demokratikus formák az alábbi demokratikus jogosultságokkal rendelkeznek.

a) A dolgozók javaslatokat terjeszthetnek elő és véleményt mondhatnak (a gazdasági vezetők pedig kötelesek kikérni azokat) az ipari termelőszervezet feladatainak megvalósításával kapcsolatban a termelési tanácskozásokon, s a javaslatokra, véleményekre az egységek vezetői kötelesek válaszolni.¹⁵⁰

A javaslat és vélemény — a jogi szabályozás szerint — kiterjedhet a termelési lehetőségek gazdaságos kihasználására, a termelési-gazdasági feladatok mindenkorai megvalósítására, a műszaki fejlesztésre, a munka- és az üzemszervezési feladatok kialakítására és végrehajtásának megszervezésére, jelentősebb újítási javaslatok üzemi alkalmazására. A javaslatokat, véleményeket, észrevételeket jegyzőkönyvben, naplóban kell nyilvántartani és a gazdasági vezetők kötelesek gondoskodni a helyes javaslatok megvalósításáról. A termelési egységek vezetői a javaslatokra 15 napon belül kötelesek válaszolni, s egyéb észrevételek ügyében eljárni. A naplót az igazgató köteles negyedévenként felülvizsgálni. A termelési tanácskozások időpontját, helyét és napirendjét egy héttel a termelési tanácskozások megtartása előtt a dolgozókkal ismertetni kell, illetve írásban kell közzétenni.

A hazánkban végzett szociológiai kutatások a termelési tanácskozásokat hatásköri oldalról is megközelítették kérdőíves módszerrel, a megfigyeléseket és a dokumentum elemzést pedig felhasználták a dolgozók részéről az üzemművel szemben támasztott elvárások (követelmények) tisztázása érdekében.¹⁵¹ A skálázott kérdőív így hangzott: „Milyen kérdéseket kellene megtárgyalni a termelési tanácskozásokon.” (Választípusok: a bérezési hibák kijavítása, a munkafegyelem megszilárdítása, a munkás és vezető közötti viszonyok javítása, a nyereségrészesedés emelésének tényezői, a munkakörülmények javítása, a belső visszavetés csökkentése, a munkatermelékenység és a műszaki fejlesztés kérdései, a géphibák kiküszöbölése stb.) A vizsgálat alapján megállapítható, hogy valamennyi korcsoportban a bérezési hibák kijavítása (a megkérdezettek 23,8%-a), valamint a munkások és vezetők közötti viszonyok (a megkérdezettek 17,1%-a) javítása került az első helyre a megtárgyalandó kérdések közül, majd a munkafegyelem és a munkakörülmények javítása. A választípusokban jelentkező kérdések tárgyalására a termelési tanácskozásokon megvan a lehetőség, hiszen a jogszabály szerint véleményt és észrevételt ezekben a kérdésekben is lehet kifejezni, illetve javaslatot tenni. A termelési tanácskozások „formális” jellegére vonatkozó megállapítás részben helytálló, annyiban, hogy a javaslatok, amelyeket ezeken tesznek, nem kollektív döntések eredményei, így az igazgató határoz abban, hogy melyik javaslatot fogadja el és melyiket nem. Ezzel összefüggésben felvetjük, hogy kollektív döntéssel hozott javaslat mennyiben vinné előre a problémát? Álláspontunk szerint is ebben az esetben az igazgató jobban alkalmazkodna a kollektíva kinyilvánított akaratahoz. Éppen ezért úgy gondoljuk, hogy a tanácskozásnak jogi kötelessége legyen a felvetett javaslat tárgyában való állásfoglalás.

A jegyzőkönyvek és naplók elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy sok hasznos javaslat hangzott el a termelési tanácskozásokon. A javaslatok közül

¹⁵⁰ Vö. 1001/1965. (I. 16.) sz. Korm.—SzOT. együttes határozatával 3. a. 5. pontok, továbbá Weltner A.: I. m. 339 s. köv. p. Nemes D.: I. m.

¹⁵¹ Hegedűs András—Márkus Mária: Ember, munka, közösség. I. m. 92—93., 112—115. p.

a tervjavaslatok emelkedtek ki, de ezek gyakori módosítása az éves terv késői elkészítése nehezítette a dolgozók bevonását a tervjavaslatok kialakításába. Sok esetben előfordult, hogy a gazdasági vezetők nem adtak ki utasítást a jó javaslatok megvalósítására, s nem tájékoztatták az érdekelteket javaslatuk sorsáról.

b) *A dolgozók a termelési tanácskozásokon döntenek a munkaversenyvállalások elfogadásáról, a legmegfelelőbb versenyformák alkalmazásáról és kitüntetések adományozásáról, illetve visszavonásáról.*¹⁵²

A szocialista brigádok tagozódásának megfelelően a termelési tanácskozások is differenciáltan döntenek a fenti kérdésekben. A gazdasági vezetők a szakszervezetekkel együtt a kitüntetésre és a „Szocialista brigád” cím elnyerésére javasolt személyek vagy kollektívák neveit és eredményeit kötelesek legalább egy héttel a termelési tanácskozások előtt a dolgozókkal írásban közölni. A kitüntetéseket — a jogi szabályozás szerint — vissza lehet vonni, ha az egyének vagy a kollektívák arra érdemtelenné válnak.

A gyakorlatban általában a termelési tanácskozások határoznak e kérdésekben, előfordult azonban, hogy helyettük az igazgató vagy a gyáregységi párt- és szakszervezeti vezetők döntöttek, megkerülve a termelési tanácskozásokat.

A Szovjetunióban az állandóan működő termelési tanácskozások rendkívül nagy jelentőségű szervek. Így pl. Leningrádban 1963 első felében 435 ezer munkás és tisztviselő vett részt a termelési tanácskozásokon, s ez idő alatt megvizsgált kb. 9 ezer különböző kérdést a termelés, a gazdálkodás és a pénzügyek területén és mintegy 30 ezer határozatot hozott,¹⁵³ amelyeket a vállalati adminisztrációnak kötelessége volt végrehajtani. A lengyel munkásönkormányzati szervek elsősorban javaslattevő, de döntési jogosultságokkal is rendelkező szervek, s a hatáskörük kiterjed a termelőeszközök üzemén belüli elosztására is. A Német Demokratikus Köztársaságban, valamint Csehszlovákiában és Bulgáriában az üzemén belüli tanácskozások jogosultságai is főként a javaslatlételre, de szűk körben a döntésre is kiterjednek. A jugoszláv munkás-tanácsok jogai közül kiemelendő a vállalat szabályzatának, terveinek, programjainak elfogadása. Az igazgatót is a munkástanács nevezi ki, illetve választja meg nyilvános pályázat alapján. Ez dönt a munkaszervezeten belül a munkaszervezésről és a jövedelem elosztásáról a törvényben meghatározott általános mércék alapján. A munkaszervezet tagjai kötelező referendummal is dönthetnek egyes kérdésekben (erről — az alkotmány szerint — külön törvény intézkedik). A szovjet közgazdasági irodalomban a fenti szabályozást bírálják, mert ez — nézetük szerint — az állami szervek operatív irányításának tagadását jelenti és lemondást az állam aktív szerepének felhasználásáról.¹⁵⁴ Kétségtelen azonban, hogy az állami irányítás a törvényeken keresztül is megvalósul.

¹⁵² V. ö. 1001/1965. (I. 16.) sz. Korm. SzOT. együttes határozat. II. A. 3. b. pontok, Weltner A.: I. m. 346. p.

¹⁵³ O rabote profszojuznuh organizacij leningradszkoj oblaszti po rukovodstvu posztovanno dejsztvujuscsimi proizvodstvennūmi szovescsanijami na predprijatijah promuslennoszti, v sztoitelszvo i na transzporte. (Posztanovlenie Prezidiuma VCSzPSz ot 30 avgusztja 1963. goda).

¹⁵⁴ Ju. K. Knjazev: Planirovannie narodnogo hozjajsztva v szocialiszticeszkoi Jugoszlavii. Avtoreferat. Moszkva. 1965. 12. p.

c) Az üzemi szakszervezetek önálló döntési és részdöntési jogaikkal élve közreműködnek a dolgozók munkaviszonyait és életkörülményeit érintő problémák megoldásában.¹⁵⁵

Önálló döntési jog esetén — a régebbi szabályozás szerint — nem volt szükség az igazgató egyetértésére. Ez elsősorban a társadalombiztosítási ügyek és az üdültetés terén nyilvánul meg. E kérdésekben való döntés azonban vállalati szinten sem ellenkezhet a jogszabályokkal. Részdöntési jogosultság, illetve közös döntés vagy szabályozás esetén egyetértésre van szükség meghatározott kérdésben az igazgató és a szakszervezet vállalati szerve között. A közös döntés tárgyai: a munkarend, a munkavédelem, a munkaidő beosztása, a túlmunka elrendelése.

Megállapítható, hogy a szakszervezeti bizottságok nem mindig értettek egyet a tervezett igazgatói döntéssel, sőt előfordultak olyan esetek is, hogy az igazgató a döntés meghozatalába nem vonta be a szakszervezeteket. Arra is találtunk példát, hogy a szakszervezeti szerv meghatározott időre nem nyilatkozott az igazgató intézkedéstervezetére.

d) A dolgozókat az üzemi szakszervezeti bizottságokon keresztül tanácskozási és javaslatlételi jog illeti meg, s az igazgatók kötelesek a szakszervezetek véleményét meghatározott kérdésekben kikérni.¹⁵⁶

A vállalat igazgatójának a jogszabályok által meghatározott kérdésekben döntés előtt meg kell hallgatnia a szakszervezeti bizottság véleményét és javaslatát, ehhez azonban nincs köteve.

A gyakorlatban előfordul, hogy a szakszervezetek üzemi szerveinek véleményétől eltérő döntések születnek, így pl. a munkakör és a munkabér meghatározásánál, a teljesítménykövetelmények megállapításánál, a segély, az előleg kérelem elbírálásánál, a beruházások létesítésénél, az igazgatói alap felhasználásánál, a szabadságolási tervek elkészítésénél. Helyes volna éppen ezért előírni az igazgató, mint állami szerv indokolási kötelezettségét minden olyan esetben, amikor nem fogadja el a szakszervezet véleményét. Az indoklási kötelezettség ugyanis emelne a szakszervezet tekintélyét. A szakszervezet a tanácskozási jogon keresztül érvényesítheti a meggyőzés módszerét, s a meggyőzés eredménytelenségének miéttjére választ kell hogy kapjon, mert a dolgozók előtt be kell számolnia, miért nem vette figyelembe az igazgató a szakszervezet véleményét. A szakszervezetek javaslatlételi joga kezdeményező-készségeikkel, ez pedig jelentőségük elismerésével, véleményük megalapozottságával függ össze.

e) A dolgozók a szakszervezetek üzemi bizottságain keresztül irányító, szervező, mozgósító, ellenőrző és nevelő tevékenységet fejtenek ki meghatározott célok elérése érdekében.¹⁵⁷

Az üzemi szakszervezeti bizottságok tevékenysége — a jogi szabályozás alapján is — rendkívül differenciált és sokrétű. Közülük fontos a szocialista

¹⁵⁵ V. ö. A magyar szakszervezetek Alapszabályzata. IV. 54. 60. Weltner A.: I. m. 260. s. köv. p. A munka törvénykönyve és végrehajtási rendelete. Bp. 1965. 7—11. p. Megjegyzés: A szakszervezetek jogosultságait az 1967 évi II. törvény (Mt) módosította és ennek végrehajtásáról a 34/1967. évi Korm. sz. rendelet intézkedik. Az empirikus vizsgálataink itt is a régi szabályozáshoz kapcsolódtak — így az új elemekről itt is később szólnunk.

¹⁵⁶ V. ö. A magyar szakszervezetek Alapszabályzata. 7—22. pontok. A munka törvénykönyve. 4/A. §.

¹⁵⁷ V. ö. A magyar szakszervezetek Alapszabályzata. 7—22. pontokkal.

munkaverseny és az újitómozgalom szervezése, a tapasztalatcsere irányítása, a szocialista munkafegyelemre való nevelés, a munkavédelem és a szakmai műveltség emelése terén kifejtett tevékenységük. A szakszervezetek *ellenőrző* jogkörükben a jogszabályok végrehajtásáról tájékoztatást kérhetnek, helyszíni vizsgálatot tarthatnak, s az illetékes vállalati szervek kötelesek megadni a munka folytatásához szükséges felvilágosításokat. A munkavédelem terén *bírságolási jog* illeti meg a szakszervezeteket, amelyek közreműködnek a dolgozók munkaviszonyával kapcsolatos feladatok megoldásában és ellenőrzik, hogy az illetékes szervek betartják-e a dolgozók jogait és törvényes érdekeit rögzítő jogszabályokat. Jelentős irányító, szervező és mozgósító tevékenységet fejtenek ki a termelési tanácskozások munkájának megszervezésében és hatékony működésének biztosításában.

A szakszervezetek önálló döntési, javaslattevési, véleményező, irányító-szervező jogosultságai valamennyi szocialista ország állami-ipari termelőszervezetein belül nagyjelentőségűek.¹⁵⁸ A Szovjetunióban a vállalatoknál, üzemeknél működő szakszervezeti bizottságok jogosultságait¹⁵⁹ a termelési tervek tervezeteinek kidolgozása, a kollektív szerződések megkötése, a vállalati alap és az egyéni prémiumok felosztása, a vállalatvezetők előadmányainak meghallgatása és a hiányosságok kiküszöbölésének követelése stb. területein gyakorolják. A vállalatokat irányító szervek kötelesek a javaslatokat megvizsgálni és értesíteniük kell a szakszervezeti üzemi bizottságokat a vizsgálat eredményeiről. A vállalati adminisztráció csak a szakszervezeti bizottság egyetértésével dönthet pl. a dolgozók felvétele, az új normák bevezetése és a munkások elbocsátása kérdésében. *Vezeti továbbá a termelési tanácskozásokat, a dolgozók gyűléseit, a termelési-technikai konferenciákat és ellenőrzi az általuk hozott döntések és javaslatok megvalósítását.* Az adminisztrációval együtt szervezi a munkaversenyt; s a kitüntetésekkel és a jutalmakkal kapcsolatban véleményez. Ösztönzi az újítást az ésszerűsítést és az elfogadott javaslatok alkalmazását. Ellenőrzi a vállalati adminisztrációt abból a szempontból, hogy az a dolgozók törvényes jogait hogyan biztosítja. *A munkaügyi vitákkal kapcsolatosan jogosultságokkal rendelkezik. A társadalombiztosítás, az üdültetés, a lakáelosztás területén is vannak jogai.* Felelősségrevonást kezdeményezhet azokkal a vezető dolgozókkal szemben, akik megsértik a dolgozók törvényes jogait. A művelődés terén is vannak jogosultságai.

A Szovjetunióban az igazgató, mint az állam képviselője elvesztette a jogát arra, hogy önállóan intézhesse a dolgozók elbocsájtását az adott üzemben,¹⁶⁰ mivel a szakszervezet hozzájárulása nélkül az elbocsájtó határozat jogellenes. Szovjetunióban *külön jogszabály foglalja össze üzemi szinten a szakszervezeti bizottságok jogosultságait.* Hazánkban a SZOT, illetve az egyesvény által meghatározott működési körükben mennyiben gyakorolhatják a szakszervezetek központi szervei határozták meg, hogy üzemi szerveik törzsszakszervezeteket illető jogosultságokat. Más szocialista országokban pl. Lengyelországban, a Német Demokratikus Köztársaságban és Bulgáriában is a szakszervezeti üzemi bizottságok széles körű jogosultságokkal rendelke-

¹⁵⁸ V. ö. a 139. jegyzettel.

¹⁵⁹ Полозение о правах фабричного, заводского, местного комитета Профсоюзного Соеза. (Utverzsdeno Ukázon Prezidiuma Verhovnogo Szoveta SzSzSZR. ot 15 ijulja. 1958. goda. 1—17. pontok.)

¹⁶⁰ I. m. 17. pont.

nek.¹⁶¹ Jugoszláviában is rendelkeznek bizonyos ellenőrzőjogokkal a szakszervezeti szervek a termelőszervezeti öngazgatási szervek tevékenységével összefüggésben.¹⁶²

Az üzemi tanács gyáregységi szinten ellenőrizte a vállalat gazdaságos működését, javaslatot és véleményt mondhatott meghatározott kérdésekben. Az igazgatónak, vagy az igazgatási apparátusnak döntés előtt ki kellett kérni — szintén meghatározott kérdésekben — az üzemi tanács véleményét.¹⁶³

Az ellenőrzési jogkör kiterjedt a termelőberendezések, a nyersanyag, a pénzügyi eszközök és a munkaerő tervszerű felhasználására, a minőségi fejlesztés feladatainak végrehajtására, a minőségi ellenőrző szervezet működésére, a munkafegyelem megtartására, valamint a társadalmi tulajdon védelmére hozott rendelkezések érvényesítésére. Az üzemi tanács véleményét ki kellett kérni a minisztérium keretszámai alapján elkészített vállalati tervjavaslat kidolgozásához, a vállalat saját eszközeiből vagy a rövidlejáratú hitelekkel történő beruházásainak meghatározásához, a felújítási összegek felhasználásához a vállalat szervezeti felépítésének és a munkarendnek a módosításához, főbb bérezési formák kialakításához, az alkalmazotti létszám megállapításához nagyobb jelentőségű újítások és találmányok bevezetéséhez, a mérlegbeszámolókból adódó feladatok megoldásához.

A gyakorlat azt mutatta, hogy elsősorban *véleményezési* kérdések kerültek az üzemi tanácsok napirendjére. A viták különösen az éves terv értékelése, a költségintézmény, az átlagbér és a létszám helyzet kialakítása, az anyagtakarékosság megvalósítása, valamint a tervezett műszaki intézkedések meghozatala terén vezettek jó javaslatokhoz. Az üzemi tanácsok tagjait az esetek többségében már az eléjük került anyagok előkészítésébe és a hozott határozatok végrehajtásának ellenőrzésébe is bevonták. Ellenőrző és véleményező ügyben általában határozatok nem születtek, holott erre lehetőség volt. Az ipar átszervezése során előfordult, hogy több esetben már központilag előre eldöntött kérdések kerültek az üzemi tanács elé, ami csökkentette ezek jelentőségét.

A dolgozók az üzemi tanácson keresztül döntési jogosultságokkal is rendelkeztek, s döntéseiket az igazgató köteles volt — meghatározott eseteket kivéve — végrehajtani.¹⁶⁴

Az üzemi tanácsok önálló döntési jogosultsága — a törvényes rendelkezések keretei között — kiterjedt a vállalati nyereségrészesedés felosztására irányelveinek meghatározására, különböző címek és pénztutalmak megadására, a szociális beruházásokra szánt összegek (az igazgatói alap) szociális és kulturális célokra fordítható részének felhasználására, a munkaruha elosztására.

A dokumentumok azt bizonyították, hogy a fenti kérdések megvitatásánál az üzemi tanácsok ülései aktívak voltak. Előfordult azonban, hogy az üzemi tanácsok más szervek hatáskörébe tartozó kérdéseket is megtárgyaltak. Tapasztalható volt az is, hogy az üzemi tanácsok hatáskörébe tartozó ügyekben a *tényleges* döntés előzetesen más, különösen a párt és a szakszervezeti szervekben született meg. Ennek oka többek között az üzemi tanácsok szerepének, jelentőségének nem helyes értelmezése volt. Az üzemi tanácsoknak a hatásköre

¹⁶² V. ö. A Jugoszláv Alkotmány i. m. IV. feje.

¹⁶³ 1011/1963. (V. 23.) Korm. sz. hat. II. 5. 6. 7. 8. V. ö. Fekete Béla: I. m. Weltner A.: I. m. 334. s. köv. p.

¹⁶⁴ 1011/1963. (V. 23.) Korm. sz. hat. 9, 10. p.

az ipar-átszervezés során szűkült, mivel az egyes gyáregységek önállósága is korlátozódott.

B) A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben működő demokratikus szervezeti formákat az alábbi jogosultságok illetik meg.

a) *A termelőszövetkezet közgyűlése meghatározott kérdésekben jogosult — a jogszabályi és alapszabályi keretek között — dönteni.*¹⁶⁵

A régi jogi szabályozás szerint egyes ügyekben a közgyűlés feltétlen és kizárólagos hatáskörrel rendelkezett, más ügyekben bizonyos ténybeli és jogi feltételek fennforgása esetén döntött. A termelőszövetkezeti közgyűlés hatáskörének teljességével összefüggésben megállapítható, hogy a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozó kérdéseket más szervek nem vonhatták el, de a hatáskör megosztható volt a vezetőséggel. Ez esetben utólagos hozzájárulás is kiköthető volt. A közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartoztak a termelési terv, a bevételi és kiadási költségvetés, a munkaszervezet, valamint a munkarend meghatározása, a jövedelem felosztása, a zárszámadás megvitatása, elfogadása, a jelentősebb szerződések megkötése, jóváhagyása, a veszteségviselés módozatainak, a bevitt vagyontárgyak átvételének, ezek ellenértékének, a földjáradék mértékének, a háztáji föld nagyságának, az ott tartható vagyontárgyak értékének, a munkaegységgel való értékelés módszerének, a kártérítés mértékének a megállapítása.

A gyakorlat arról tanúskodott, hogy a fenti kérdésekben általában a közgyűlés döntött. Előfordultak azonban olyan esetek is, hogy a jelentősebb szerződések és a termelési tervet jóváhagyás céljából nem terjesztették a közgyűlés elé. Más termelőszövetkezetekben a közgyűlés döntött arról a kérdésről, hogy a termelőszövetkezeti tag mennyi egységet kap egy-egy speciális munkáért. Előfordult az is, hogy a bevitt vagyontárgyakra vonatkozó közgyűlési határozatokat a belépett tagok nem teljesítették. Sok esetben a háztáji gazdaság terjedelme is meghaladta az alapszabályban meghatározott mértéket. A földjáradékra vonatkozó rendelkezések betartása körül is mutatkoztak problémák. A veszteségviselés módozataira vonatkozólag sem találtunk a jegyzőkönyvekben határozatokat. A fenti problémák sok egyéb más tényező mellett összefüggésben voltak a termelőszövetkezeti demokrácia és a törvényesség közötti viszony nem megfelelő értelmezésével. Arra is találtunk adatokat, hogy a közgyűlés a tagfelvételt elnöki hatáskörbe utalta, ami nyilvánvalóan nem volt összeegyeztethető a közgyűlés kizárólagos hatáskörére vonatkozó rendelkezésekkel. Előfordult olyan eset is, hogy a vezetőség fegyelmi eljárás nélkül vont le munkaegységeket, sőt határozatát írásba sem foglalta. E konkrét ügyben a hátrányos jogkövetkezmény kiszabása indokolt volt ugyan, de fegyelmi eljárás nélkül ilyen határozat hozatala, valamint az írásbeliség mellőzése sértette a termelőszövetkezeti tag fellebbezési jogát. A termelőszövetkezeti tagoknak ugyanis joguk van a közgyűléshez fordulni, ha a vezetőség határozatával nem értenek egyet. Nem kizárólagos hatáskör esetén végső soron a közgyűlés maga dönthetett olyan kérdésekben is, amelyeket egyébként a jogszabály az általa választott szervek hatáskörébe utalt. A választott szervek ugyanis a közgyűlésnek alárendelten fejtették ki tevékenységüket, s ha határozataik nem voltak megfelelőek, azokat a közgyűlés megsemmisíthette.

¹⁶⁵ 1959. 7. sz. tvr. 48. §. (2), (3) d, f, g, 28. §. (1) 1, (3). Vö. Földes Iván: A termelőszövetkezetek üzemi-gazdasági igazgatásának néhány problémája. Studia... Pécs. Bp. 1963.

b) *A termelőszövetkezeti közgyűlés tagjaira és vezető szerveire kötelező magatartási szabályokat állapíthat meg.*¹⁶⁶

A kötelező magatartási szabályok közül a saját alapszabály megállapítását és módosítását, a munkarend meghatározását tartalmazó, valamint a választott szerveket irányító határozatok emelendők ki. A saját alapszabály elfogadása során a termelőszövetkezetek közgyűlését az alapszabályminta nem kötelezte teljes mértékben, mivel az kettős jellegű volt: a jogszabályokban is megtalálható kötelező rendelkezéseket és ajánlásokat tartalmazott. Az ajánlások tekintetében a termelőszövetkezeti tagok dönthettek, hogy elfogadják-e azt, vagy sem. Az alapszabályminta tételein kívül is hozhattak magatartási szabályokat a termelőszövetkezet tagjai és rögzíthették azokat saját alapszabályukban, ezeknek azonban a termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályi rendelkezések keretei között kellett maradnia. Így széles körben lehetőség volt a tagság akaratának érvényrejuttatására a kogens rendelkezések mellett. Hasonló volt a helyzet a munkarendet illetően is. Mind a saját alapszabály, mind pedig a munkarend specifikus társadalmi norma. Specifikus azért, mert tartalmát döntően a jogszabályok határozzák meg. A termelőszövetkezeti közgyűlés a fenti magatartási normák meghozatala tekintetében is akkor volt határozatképes, ha azon a termelőszövetkezeti tagok fele jelen volt. Egyes fontosabb kérdések eldöntése minősített, azaz kétharmados többséghez volt kötve.

A jegyzőkönyvek vizsgálata alapján meg lehetett állapítani, hogy a termelőszövetkezetekben a közgyűlési határozatok már elkülönültek a jegyzőkönyv leíró részeitől és határidőket is tartalmaztak. Az is pontosan rögzített, hogy az adott termelőszövetkezeti közgyűlésen javasolt határozattervezetek elfogadásától kik tartózkodtak és volt-e ellenszavazat. A határozatoknak pontos jegyzőkönyvi megörökítése több szempontból is fontos: egyrészt a választott szervek irányítása szempontjából, másrészt azért, mert ha a tagok az államigazgatási szervekhez vagy a bírósághoz fordulnak, elengedhetetlen a jegyzőkönyvi kivonat. A megelőzően hozott közgyűlési határozatok végrehajtásának ismertetésére is fokozott gondot fordítottak a vezetőségek, amely nyilvánvalóan a termelőszövetkezeti demokrácia érvényesülése szempontjából jelentős. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek ügyintéző szervei ugyanis a közgyűlés által hozott határozatokat csak úgy tudják helyesen végrehajtani — amire egyébként kötelesek —, ha a közgyűlési hatáskörben hozott határozatokat pontosan és világosan írásban rögzítik. A termelőszövetkezet tagjai, de a felügyeleti szervek is, csak a fenti esetben tudják ellenőrzési jogaikat gyakorolni és kérdéseket intézni a választott szervek felé a hozott határozat végrehajtásával kapcsolatban.

c) *A termelőszövetkezetek közgyűlései az ügyintéző szervek jogszabályt vagy alapszabályt sértő határozatait megsemmisíthetik, — ill. a tagok kérhették annak megsemmisítését az állami szervek előtt.*¹⁶⁷

Az ügyintéző szervek jogszabályt vagy alapszabályt sértő határozatainak megsemmisítését a termelőszövetkezet bármely tagja kezdeményezhette a közgyűlés előtt. Ebből következik, hogy maguk a termelőszövetkezetek tagjai is résztvettek a törvényesség betartásának ellenőrzésében.

A termelőszövetkezetek tagjai — mint a jegyzőkönyvek tanúsítják — for-

¹⁶⁶ 1959. 7. tvr. 48. §. (3) a. P. E. Nedbajlo: A szovjet szocialista jogi normák. Lvov. 1959. 34. p., ahol a kolhozok jogalkotásáról beszél.

¹⁶⁷ 1959. 7. tvr. 53. §. (4). Tadzser V.: I. m. 701. s. köv. p.

dultak ugyan a közgyűléshez különböző határozatokkal kapcsolatban, amelyeket az ügyintéző szervek hoztak, de utóbb kiderült, hogy ezek kellő jogalappal rendelkeztek, s így nem voltak törvénytörések. Gyakoribb volt az az eset, amikor a felügyeleti szervek fordultak a közgyűléshez amiatt, hogy az ügyintéző szervek eltértek a jogszabályoktól és az alapszabálytól, s adott esetekben a közgyűlések korrigálták a törvénytörő határozatokat.

A termelőszövetkezet tagjainak fenti jogosultságai rendkívül fontosak voltak a törvényesség érvényesülése szempontjából is. Ezek a jogosultságok a termelőszövetkezetek tagjai részéről nagyfokú aktivitást követeltek. Ahhoz, hogy a termelőszövetkezet tagjai a jogszabályokba és alapszabályokba ütköző határozatokról kivonatokat kérhessenek és azokat megtámadhassák az állami szervek előtt, szükség volt, hogy a jegyzőkönyvi kivonatok megfeleljenek a velük szemben támasztott alakai és tartalmi kelleknek.

A törvénytörő határozatok megtámadására a termelőszövetkezeti tag jogosult volt attól függetlenül, hogy azt első vagy másodfokon hozta a közgyűlés öngazgatási hatásköre keretében. Olyan közgyűlési stb. határozatot nem lehetett megsemmisíteni, amely ellen bíróság előtt keresetet lehetett indítani. A határozat megsemmisítése nem sérthette a jóhiszeműen szerzett jogokat. A termelőszövetkezet öngazgatási határozata ellen a bírósághoz is lehetett fordulni (pl., ha a közgyűlés elsőfokon hozta kötelezettséget megállapító határozatát stb.).

*

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteken belül kialakult szervezeti formák valamennyi szocialista ország termelőszövetkezetein belül többé-kevésbé azonosak. A hatásköri síkon, illetve a jogosultságok terén azonban eltéréseket lehet kimutatni. Így pl. a Szovjetunióban már 1956-tól a közgyűlés, illetve a meghatalmazottak gyűlése végérvényesen (jogerősen) döntött a tagok kizárása ügyében.¹⁶⁸ Hazánkban, mint ismeretes a járási tanács döntött másodfokon — fellebbezés esetén — a felvétel, a kizárás, az átlépés, a tagsági viszony szüneteltetése tárgyában hozott közgyűlési határozat esetén. A szocialista országok között egyéb eltérések is kimutathatók a jogosultságokat és a szervezeti formákat illetően, ennek ellenére lényegileg mégis az azonosságok dominálnak.¹⁶⁹

C) A szocialista termelőszervezetekben működő közös, demokratikus szervezeti formák azonosak, de sajátosan érvényesülő jogosultságokkal rendelkeznek.

A szocialista termelőszervezetekben működő *pártszervezetek vezetőségei, pártbizottságai* — a szervezeti szabályzatuk alapján — irányító és ellenőrzési jogosultságokkal rendelkeznek.¹⁷⁰ Ennek keretében közreműködnek különösen a párt gazdaságpolitikájának végrehajtásában, a központi pártszervek határozatait alkalmazzák, „lefordítják” a helyi viszonyokra. Tevékenységük során

¹⁶⁸ Ob Usztave szelszkohozajsztvvennoj arteli i dalnyejssem razvitii iniciativü kolhoznyikov v organizacii kolhoznogo proizvodsztva i upravlennii gyelami arteli. (Posztanovlenije Centralnogo Komiteta KPSzSz i Szoveta Minisztrov SzSzSzR ot 6 marta 1956. g. i. m. 19. p.)

¹⁶⁹ Törvény a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről. Német Demokratikus Köztársaság. 1959. június 3. 1959. július 9-én kelt 49/1959. Zb. számú törvény az egységes földművelőszövetkezetekről. (Csehszlovákia.)

¹⁷⁰ A Magyar Szocialista Munkáspárt Szervezeti Szabályzata. VII. 49. pont.

ösztönzik a dolgozókat a termelőszervezetek manifesztálódott funkciójának teljesítésére, segítik a vezetést és a demokratikus szerveket (termelési tanácskozásokat, szakszervezeteket stb.) feladataik elvégzésében. A pártalapszervezetek őrkdnek azon, hogy a vezetés és a demokratikus szervek egyrészt betartsák a törvényeket, másrészt a lehetőségekhez képest kielégítsék a dolgozók szükségleteit. A szocialista termelőszervezetekben a pártszervezetek a párt kultúrpolitikájának a végrehajtásában is közreműködnek, irányítják a dolgozók marxista—leninista szellemi nevelését, a propaganda munkát és résztvesznek a hatáskörükbe tartozó kérdések elosztásában. A Magyar Szocialista Munkáspárt korábbi szervezeti szabályzata kimondta, hogy az alapszervezet „politikai felvilágosító munkával mozgósítja a dolgozókat a szocialista építés feladatainak végrehajtására, a tervek teljesítéséért indított szocialista munkaversenyre, a termelékenység fokozására, az önköltség csökkentésére, az anyagtakarékosságra, a tudomány és a technika eredményeinek elsajátítására és alkalmazására, a társadalmi és közös tulajdon megóvására és gyarapítására, a mezőgazdaságban a termés hozamok és az árutermelés növelésére.”¹⁷¹ Az MSZMP szervezeti szabályzata, mint *fontos társadalmi norma* rögzítette továbbá, hogy „az ipari, mezőgazdasági és más állami és tanácsi termelővállalatok, közlekedési vállalatok, ... tervező irodák pártszervezetei jogosultak ellenőrizni az igazgatóság és vezetőség tevékenységét.”¹⁷² A vezető, irányító és ellenőrzési jogosultság biztosítása tehát a szocialista termelőszervezetekben működő pártszervezetek részére nagyfontosságú jogosultságok.

A társadalmi tapasztalatokat felmérő dokumentumok¹⁷³ elemzése alapján az alábbiak állapíthatók meg. A termelőszervezetek pártszervei gyakorolják irányító és ellenőrző jogosultságaikat. Az *irányító jogosultság tartalma* ezen a szinten: a termelőszervezetek manifesztálódott céljaival összefüggő politikai irányvonal kidolgozása, a közös cél és tevékenység eszközeinek, módszereinek rögzítése a felsőbb pártszervek irányítása alapján. Az *irányító jogosultság területei*: a) a fejlesztési programok kollektív kidolgozásának szakértők segítségével történő biztosítása s irányelvként történő javaslatba foglalása, b) a dolgozónak az irányításba való bevonása, véleményük rendszeres megismerése, megvitatása és általánosítása útján javaslatok kidolgozása a „hivatalos szervezet” felé, c) aktív kezdeményező szerep (javaslat) a „hivatalos szervezet” vezető pozícióba kerülő egyének kiválasztásában, figyelemmel a szakmai hozzáértésre, a vezetői készségekre és a politikai beállítottságra. Az *ellenőrző jogosultság tartalma ezen a szinten*: a kidolgozott politikai irányvonal megvalósításának figyelemmel kísérése. A vezetők munkájában rendszeresen azt kell nézni, hogy az adott termelőszervezet a népgazdaság egészébe hogyan illeszkedik bele. Az *ellenőrzési jogosultság területei*: a) a felsőbb szervek döntései érvényesülésének, b) a vezetők munkastílusának, határozottságának és tömegkapcsolatainak vizsgálata, c) a dolgozók véleményének elemzése és általánosítása a vezetésről, d) annak ellenőrzése, hogy a vezetés miként informálja a termelőszervezet tagjait a termelőszervezet életének menetéről, valamint a fontos és közérdekű kérdésekről.

A fenti jogosultságok tartalmát azért elemeztük részletesen, mert hibás elgondolásokkal is találkozunk ezen a területen. A hiba abban jelentkezik,

¹⁷¹ I. m. 46/d pont.

¹⁷² I. m. 49. pont.

¹⁷³ Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a „gazdasági mechanizmus reformjáról.” III. Rész.

hogy a pártszervezetek sok esetben úgy fogják fel tevékenységüket, *mint közvetlen*, végső soron minden kérdést ténylegesen eldöntő vezetést. Ez káros, mert ebben az esetben tevékenységük összeolvad a „hivatalos szervezet” működésével, s nem kellő hatékonysággal tudják jogosultságaikat érvényesíteni, sőt az egyéb demokratikus szervezeti formák hatékonysága is csökken, illetve háttérbe szorul, mert e szerveket nem úgy tekintik, mint ahol fontos kérdésekben, érdemi vitákban, a meggyőzés eszközt alkalmazva kell határozatokat hozni. A helyes felfogás szerint a párt egyes szerveinek döntései csupán javaslatok a „hivatalos szervezetek” felé, amelyek ezeken keresztül érvényesülnek a konkrét életviszonyokban. Sok egyéb probléma merül még fel, így pl. milyen a viszony a párttagok tömegei és a választott pártszervek között a fenti jogosultságok érvényesítése vonatkozásában, milyen magatartást tanúsít a pártfegyelem alatt álló vezető az irányító és ellenőrző jogosultságokból fakadó javaslatokkal kapcsolatban, milyen kompromisszumok születnek az irányító és ellenőrző jogosultság gyakorlása során.

D) A dolgozókat a szocialista termelőszervezeteken belül létrejött demokratikus szervezeti formákon keresztül közvetve vagy közvetlenül megillető jogosultságok — amelyeknek mindig meghatározott kötelezettségek felelnek meg — a termelőszervezetek előtt álló feladatok¹⁷⁴ és a tevékenységi formák szerint rendszerezhetők.

a) A gazdasági feladatokat figyelembevéve a termelőszervezetek tagjai közvetve vagy közvetlenül résztvesznek a *termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás irányításában*. A szakszervezetek a termeléssel összefüggésben a munkaverseny megszervezésében, a műszaki fejlesztésben, különböző szaktanfolyamok megszervezésében, a munkafegyelem erősítésében, a munkafeltételek javításában, a feltalálói és az újítói mozgalom területein hozott döntésekben, az elosztással kapcsolatosan a lakáselosztásban, a fogyasztás vonatkozásában a munkabér megállapításában, a társadalombiztosítás ügyeinek intézésében és az üdültetés lebonyolításában működnek közre. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek közgyűlése, illetve a közgyűlés által választott szervek a termeléssel összefüggésben a szövetkezeti terv elfogadásában, a munkaszervezet, illetve a munkarend kialakításában, az elosztás területén pl. a háztáji gazdaság kereteinek megállapításában, a *cserét* illetően a különböző szerződések megkötésében és jóváhagyásában, a *fogyasztással* kapcsolatban a munkaegység, a munkabér, továbbá a földjáraadék mértékének megállapításában vesznek részt.

b) Ami a jogosultságoknak a tevékenységi formák (tervezés, szervezés, ellenőrzés, szabályalkotás és jogalkalmazás) szerinti csoportosítását illeti, a szakszervezetek a tervezés terén pl. a távlati éves vállalati tervek kialakításában, a szervezés vonatkozásában a munkaverseny megszervezésében vesznek részt és nagy szerepet játszanak az ellenőrzés területén is. A tervezés területén a termelőszövetkezetekben a küldöttgyűlésnek, de az általuk választott összes szervezeti formáknak is jelentős szerepe van. Az ellenőrzés itt is a legszélesebb körű, kiterjed a termelőszövetkezeti élet valamennyi kérdésére. A normaalkotó és normaalkalmazó tevékenységgel kapcsolatos jogosultságokat is találunk, amelyek a fenti tevékenységi formákkal szorosan összefüggnek. Normaalkotás alatt a tevékenységnek olyan sorozatát értjük, melynek során a) tanul-

¹⁷⁴ C. A. Jampolszkaja: I. m. 82. p. Ju. M. Kozlov: O haraktere funkcii i polnomocsij obscsesztvennüh organizacij. Pravovedenie. 1964. 3. № 45. p.

mányozni kell az adott termelőszervezet társadalmi viszonyait, b) javaslatot kell tenni a konkrét szabályozásra, c) dönteni kell a javaslat általános érvényre emeléséről. A normaalkalmazás viszont olyan művelet, melynek során a) meg kell állapítani a tényeket, b) értelmezni kell a tényekkel összefüggésben a szabályokat, c) meg kell hozni a konkrét határozatot. Ha a normaalkotást és a normaalkalmazást ilyen széles körűen fogjuk fel, nem kétséges, hogy mindkét folyamat első és második szakaszában a termelőszervezeteken belül valamennyi társadalmi szervezeti forma közreműködik. A normaalkotó és a normaalkalmazó tevékenység utolsó szakaszában azonban csak meghatározott szervezeti formák, így a szakszervezetek helyi bizottságai, a termelőszövetkezetekben pedig a köz-, illetve a küldöttgyűlés vesz részt.

A termelőszervezetek normaalkotó tevékenysége tekintetében különbséget kell tenni a norma és a jogi norma alkotása között. A termelőszervezetekben ugyanis vannak sajátos érdekek és ezek spontán vagy tudatosan normákat hozhatnak létre, amelyek sok esetben szemben állhatnak a termelőszervezetekre vonatkozó jogi normákkal s alakítják a termelőszervezetek életét, tevékenységét. A törvényes működés ellenőrzése szempontjából azonban szükségesek bizonyos megkötések.¹⁷⁵ A normaalkalmazás — ezen belül a jogalkalmazás — területén is fejtenek ki tevékenységet a termelőszervezeteken belüli demokratikus szervezeti formák. A szakszervezetek helyi szerveinek az üdültetés területén, a termelőszövetkezeteknek viszont a háztáji gazdaság nagyságának konkrét meghatározásában vannak jogosultságaik. A különböző szervezeti formák szerepet játszanak a jogviták eldöntésében, a jogsértések megvizsgálásában, de a társadalmi rend védelmében is.

E) A termelőszervezetekben a különböző demokratikus szervezeti formák jogosultságaik gyakorlásával kifejezik a termelőszervezet dolgozói érdekét és akarátát. A termelőszervezeti demokrácia ugyanis nem önmagában a demokratikus szervezeti formákban és azokon keresztül jelentkező jogosultságokban, hanem abban van, hogy azok a termelőszervezetek tagjainak érdekeit, véleményeit képesek-e kifejezésre juttatni a *döntésekben* vagy sem.

Az érdekek és az akarat kérdéseinek vizsgálata központi helyet foglal el a marxista társadalomtudományban. A kérdést vizsgálva A. G. Zdravomüszlov megállapítja: „Érdek — nem egyszerűen helyzet, illetve állapot, hanem olyan helyzet, illetve állapot, amely visszatükröződik a tudatba és ezen tudattal együtt átmegy a tevékenységbe.”¹⁷⁶ Ugyanő kifejti, hogy: „Az érdek struktúrájában négy alapvető momentumot lehet kiemelni: 1. az alany társadalmi helyzete, vagyis az alany gyakorlati kapcsolatainak az összessége a társadalommal, 2. a helyzet felismerésének a foka, amelyet széles körűen lehet variálni a fel nem ismeréstől, a meg nem értéstől, a homályos érzékelésen keresztül a helyes felismerésig, 3. eszmei ösztönző erők, vagy a tevékenység irányainak motívumai meghatározott objektív érdek teljesítésére, és végül, 4. maga a tevékenység, amelyet elképzel magának a megvalósító alany

¹⁷⁵ Vö. D. A. Kerimov: (Szerk.) Obscsaja teorija goszudarsztva i prava. Izd. Leningradszkogo Universziteta. 1961. 366. p., ahol nem tekintik önálló jogalkotó tevékenységnek a termelőszövetkezeti jogalkotást.

¹⁷⁶ A. G. Zdravomüszlov: Problema interesza v szociologicseszkaj teorii. Izd.-vo. LGU. 1964. 29. p. V. ö. O. Sik: Ekonomika, Intereszii, politika, Izd.-vo „Progressz” Moszkva. 1964.

az objektív világban.”¹⁷⁷ Az érdekek osztályozásánál Zdravomüszlov kimutatja, hogy azokat hordozhatja „bármely csoport, vagy az embereknek a közössége”,¹⁷⁸ melyek között az osztályérdekek alapvetőek. Nem kétséges, hogy ezen emberi közösségekbe a termelőszervezetek is beletartoznak, hiszen a termelőszervezetekben létező termelési viszonyok tükröződnek a tagok tudatában, s motiválják azok tevékenységét — avagy az általuk választott szervek tevékenységét, amely egy meghatározott kérdésben a termelőszervezet dolgozói akaratának kifejeződését eredményezi, ill. eredményezheti a döntésekben.

Az érdek és az akarat a termelőszervezeteken belül szoros kapcsolatban van egymással. Fontos kérdés tehát a társadalmi érdek-akarat és a csoportérdek-akarat viszonyának a kérdése a termelőszervezeteken belül is. A kérdést vizsgálva helyesen jegyzi meg I. V. Pavlov, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia „mindenekelőtt az artylek tagjainak akaratnyilatkozata és annak szigorú megvalósítása az életben.”¹⁷⁹ Az állami-ipari vállalatokban is hasonló a helyzet. Fő kérdés: mi a viszony a termelőszervezetek dolgozói érdeke és akarata, valamint a társadalmi érdek és akarat között. A kapcsolat több irányú: 1. amennyiben a termelőszervezetek érdekei egybeesnek egészben vagy részben a szocialista társadalom érdekeivel, annyiban az általuk kidolgozott akaratban — amely kifejezi az adott termelőszervezet dolgozói többségének akaratát — kifejeződik a társadalmi érdek és akarat is, együtt a termelőszervezetek tagjainak érdekeivel és akaratával; 2. a reális és nem reális érdekek közötti különbségből adódóan azonban a termelőszervezetek érdeke és akarata nem minden esetben esik egybe az osztálytársadalmi érdekekkel és akaratokkal. Az eltérést bizonyos objektív, de szubjektív tényezők is előmozdítják, amelyek között az osztályérdek-akarat alapvető, különösen a szocialista állam fejlődésének első szakaszában.

Az általunk fentebb elemzett demokratikus jogosultságok a termelőszervezet dolgozói érdeke-akarata kifejeződési formáinak tekinthetők. Fontos kérdés ezért a különböző demokratikus jogosultságok érvényesülése, s ezzel kapcsolatban a szankciók problémája, az a kérdés, hogy a demokratikus szervezeti formákat megillető jogosultságok érvényesítésének figyelmen kívül hagyói milyen szankcióval sújthatók.¹⁸⁰ A termelőszervezetek két fő formájában elterő szankciókkal találkozunk, de a felelősség kérdése mindkettőnél jelentkezik.

A referendum intézménye¹⁸¹ is akaratkifejezési forma, s szerepe és jelentősége lehet a szocialista termelőszervezeteken belül is.

A termelőszervezetek dolgozóinak érdekeivel, akaratával összefüggésben felvetődik a *reális tulajdonosi érdek és akarat problémája*. A tulajdonnal való tényleges rendelkezés lehetősége az állami-ipari termelőszervezetekben is vál-

¹⁷⁷ A. G. Zdravomüszlov: I. m. 30. p. V. ö. továbbá Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. 37—39. p. Peschka Vilmos: Jogforrás, jogalkotás. Bp. 1965. 57, 455, 457. p. Szotáczy Mihály: A jogi akarat osztálytartalma. Studia. Bp. 1959. 25. p.

¹⁷⁸ A. G. Zdravomüszlov: I. m. 30. p. Huszár Tibor: Gazdaság, érdek, erkölcs. Valóság. 1965. 12. sz.

¹⁷⁹ I. V. Pavlov: Razvitie kolhoznoj demokratii v period razvernutoj sztoitelsztva kommunizma. Moszkva. 1962. 34. p. Botka Tibor: A népgazdaság és az iparvállalat érdekellentéteinek elemzése. A népgazdaság és a vállalat. Bp. 1963. 343. s köv. p.

¹⁸⁰ Weltner Andor: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia. 384—385. p. O. B. Lejst: Szankciók a szovjet jogban. Moszkva. 1962. 11—101. p.

¹⁸¹ V. ö. A jugoszláv alkotmány. I. m. 89. szakasz.

tozik, fejlődik, s annak léte vagy nem léte nagyban befolyásolja a döntésekben való részvétel igénylését. A mezőgazdasági termelészövetkezeti demokratikus jogosultságok a reális tulajdonosi érdekhez, akarathoz jobban tapadnak, éppen ezért a demokrácia, a részvétel igénylése itt fokozottabb.

4. A termelőszerkezeti demokratikus szervezeti formák és jogosultságaik fejlesztése

A) A termelőszerkezeti demokrácia fejlődésének konkrét kérdései végső soron az objektív társadalmi-gazdasági viszonyok, különösen a tulajdonviszonyok változásával, fejlődésével függenek össze.¹⁸² A termelőszerkezeti demokrácia fejlődése szorosan kapcsolódik a szocialista demokrácia egyéb formáinak fejlődéséhez is. Amikor tehát a demokrácia fejlődésének kérdéseit vizsgáljuk a szocialista termelőszerkezetekben, nem vonatkoztathatunk el a szocialista társadalomban végbemenő objektív folyamatoktól tekintettel arra, hogy a szocialista termelőszerkezetek és a szocialista állam között a szocialista társadalomban az állami irányítás folytán — figyelemmel a gazdasági mechanizmus reformjára is — rendkívül szoros kapcsolat van. A szocialista demokrácia fejlődése a termelőszerkezeteken belül kapcsolatos a társadalmi tudat fejlődésével,¹⁸³ az eszmei folyamatok alakulásával is. Éppen ezért a demokrácia általában, de a termelőszerkezetekben is összefügg az eszmei folyamatokkal, hiszen — mint már rámutattunk — az eszmei folyamatok determinálják közvetlenül az ember magatartását, s ezen belül a demokráciával összefüggő magatartását is. Mindezekből az következik, hogy a termelőszerkezeti demokrácia fejlődése összetett kérdéskomplexum, melyet a maga bonyolultságában, több oldalról szükséges vizsgálni.

A termelőszerkezeti demokrácia alapját (forrásait) a szocialista jogirodalomban több oldalról közelítik meg. Egyik nézet szerint a demokrácia alapját a termelőszerkezetekben a tulajdonosi minőség adja, tehát mind az állami-ipari termelőszerkezetekben, mind a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszerkezetekben — noha eltérő formában — a tulajdonosi minőség az alapja a demokráciának. E nézet szerint az állami-ipari termelőszerkezetek vonatkozásában, a résztulajdonosi koncepció alapján a termelészövetkezeti parasztság is alanya a demokráciának. Ezen koncepcióval kapcsolatban több bírálati szempontokat is lehet érvényesíteni, noha a tulajdon viszonyok valóban végső meghatározók.¹⁸⁴ Másik nézet a termelőszerkezeti demokrácia alapját általában a szocialista demokráciában látja. Abból indul ki, hogy a szocialista demokráciának át kell hatni a társadalmi viszonyok egészét, ebből adódóan a termelőszerkezeteken belül kialakult viszonyokat is. Felvetődik a kérdés, hogy elegendő-e az általános szocialista demokrácia koncepcióját figyelembe venni a termelőszerkezeteken belüli demokratikus viszonyok elvi alapjainak vizsgálatánál? A magunk részéről alapjaiban és elvileg is ezt az alapot tartjuk döntőnek. Ez azonban nem zárja ki a termelőszerkezeti demokrácia további

¹⁸² N. V. Koszarev: Razvityije kolhoznoj szobsztvennosztyi na osznove intenszifikácii szelszkoj hozjasztva. Moszkva. 1964. Avtoreferat.

¹⁸³ Friss István: Gazdaság és ideológia. Valóság. 1965. 1. 7. s. köv. p. Az SZKP. XXIII. Kongresszusa. Bp. 1966. 91. p.

¹⁸⁴ Seres Imre: A termelészövetkezeti tulajdonjog. Bp. 1966. Tézisek. 4. 9. 10. 22. p.

forrásainak vizsgálatát. Egyéb tényezők is vannak ugyanis, amelyek alapját képezik a demokráciának a termelőszervezeteken belül, ezek közül azonban csupán három másodlagos jellegű alapot emelünk ki.

A másodlagos források között először a *célszerűség* elvére utalunk, amely-nél felvetődik, hogy milyen szempontból célszerű a demokrácia a szocialista termelőszervezetekben. A kérdés vizsgálatánál a termelőszervezeti demokrácia céljából, funkciójából kell kiindulni, s szükségessé válik a „miért célszerű” kérdésre adandó válasz: célszerű, mert elősegíti az érdeellentétek feloldását, a termelőszervezetek tagjainak integrálódását és ezzel előre viszi a fejlődést. A másodlagos jellegű források közül továbbá a *termelőszervezet tagjainak közvetlen anyagi érdekeltségét kell kiemelni*¹⁸⁵ az adott termelőszervezet ügyeinek eldöntésével kapcsolatban. A demokrácia e nélkül egyoldalú és öncélú lenne. Nem kétséges pl., hogy egyrészt a termelőszervezet tagjai a munka jó megszervezésében különösen érdekeltek, s az érdekeltségnek az érvényre juttatása megkövetel bizonyos autonómiát, szabadságot az ügyek intézésében, másrészt az érdekeltség több szinten jelen van. Az érdekeltség társadalmi és termelőszervezeti szinten, sőt azok részeiben is jelentkezhet. A termelőszervezeti demokrácia egyik közvetlen alapja ily módon a termelőszervezet tagjainak anyagi érdekeltsége, az adott termelőszervezet vagy annak része ügyeinek eldöntésében. E koncepcióban a részvétel attól függ, hogy a különböző kérdéseket a termelőszervezeteken belül döntik-e el véglegesen vagy nem. Ebből mi is arra a következtetésre juthatunk, hogy a demokratikus jogosultságokat a termelőszervezeteken belül jelentkező ügyekben differenciáltan kell biztosítani. A termelőszervezet tagjai egészének véleménye a) az *általános döntések* meghozatalában jelentkezhet elsősorban és b) az *ellenőrzés* területén, vagyis annak a kérdésnek a vizsgálatánál, hogy az egyedi cselekvések megfelelnek-e az általános döntéseknek, pl. a terveknek és az elfogadott bérformáknak, c) jelentkezhet továbbá szűk körben bizonyos egyedi ügyek eldöntése tekintetében is. Nem lehetséges azonban minden egyedi ügyben demokráciát biztosítani. Figyelembe kell venni, hogy a szakapparátusnak, más szóval a szervezőknek itt nagy szerepe van. A bevonás nehézsége valamennyi egyedi ügyben abban van, hogy a demokrácia biztosítása nehezíti a végrehajtást és a felelősség megosztásához vezethet. A másodlagos források keresése során a *harmadik* nézőpont a termelőszervezeti demokráciát olyan eszköznek tekinti, amely alkalmas éppen a közvetlen érdekeltségből adódóan a végleges döntésekhez szükséges információ feltárására, a kialakult tapasztalatok felszínrehozására, s ezáltal megfelelő általános-optimális döntések meghozatalára.

Nem kétséges, hogy valamennyi másodlagos forrásnak szerepe és jelentősége van a termelőszervezeti demokrácia biztosításával összefüggésben, hiszen ezek a források (és még mások is) nem csupán a termelőszervezetek szintjén, hanem a szocialista demokrácia más formáival összefüggésben is jelentkeznek kisebb-nagyobb eltérésekkel.

B) Kérdés, milyen hatással van a gazdasági irányítás reformja a termelőszervezeti demokratikus szervezeti formák fejlődésére?

a) Az állami-ipari termelőszervezeti demokratikus szervezeti formák fejlődése kérdéseinek vizsgálatánál mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk,

¹⁸⁵ Nagy László: A szocialista demokrácia és a termelés közvetlen irányítása. 1966. márc. 10. Előadás a Szegedi József Attila Tudományegyetem által rendezett ankéton.

hogy a jelenlegi szervezeti rendszer alapjaiban biztosítja a fentiekben vázolt szükségletek realizálását. Ez azonban nem jelenti azt, hogy maguk a különböző demokratikus szervezeti formák ne mennének fejlődésen keresztül. A szocialista állami-ipari termelőszervezeteken belül működő demokratikus szervezeti formák fejlődési tendenciái abban jelentkeznek általában, hogy egyrészt *belső struktúráik* átalakulnak, másrészt a különböző demokratikus szervezeti formák *szoros kapcsolatba kerülnek egymással, s ebben a folyamatban egyes szervezeti formák megszűnnek, illetve új szervezeti formák alakulnak ki*, amelyeken keresztül résztvesznek az állami-ipari termelőszervezetek dolgozói a termelőszervezetek ügyeinek intézésében. A fejlődési tendenciák tehát érintik mind a közvetlen, mind pedig a közvetett demokratikus szervezeti formákat. A közvetett demokratikus szervezeti formák fejlődése jelentkezik különösen *belső összetételük változása, alakulása területén*. A közvetett demokratikus szervezeti formákban *különösen a szakmai jelleg lép előtérbe a tagok választása* során. A szocialista állami-ipari termelőszervezetek fejlődése a termelőszervezetek összevonásához is elvezet. Ez azonban nem jelenti és nem jelentheti a kialakult üzemegységek jelentőségének háttérbe szorítását, azok mellőzését, mivel ez negatív, diszfunkcionális következményeket szülne, hiszen az ott működő demokratikus szervezeti formák jelentősége háttérbe szorulna. Az állami-ipari termelőszervezetekben a demokratikus szervezeti formák fejlődése nem jelenti, illetve nem jelentheti az ún. üzemegységek „munkás-önigazgatásának” elismerését, hiszen ezzel sok egységre tagolnánk az állami-ipari termelőszervezeteket, ami önmagában különböző ellentmondásokra, ellentétekre vezetne. Ez ugyanis szétszórt egységekre tagolná a nép gazdaságot és megnehezítené az általános társadalmi érdekek érvényrejuttatását. A gazdasági mechanizmus reformja hazánkban *fokozza a szakszervezetek szerepét* általában és az *állami vállalatokon belül*, hiszen azok fontos formái a dolgozók bevonásának az üzemek vezetésébe. Szervezeti vonatkozásban éppen ezért előirányozta azt, hogy az *üzemi tanácsok* hatáskörét és funkcióját a szakszervezeti szervek vegyék át a vállalatokban, gyárakban. Mindez természetesen megköveteli a *jelenlegi szakszervezeti szervek nagyobb differenciálódását*, szervezeti felépítésének, struktúrájának módosítását, azért, hogy az állami-ipari termelőszervezetek dolgozói minél szélesebb körben vegyenek részt a vállalat vezetésében (gondolunk az üzem-i szakszervezeti tanácsokra). A vállalati-társadalmi ellenőrzés szempontjából fontos továbbra is az elsődleges munkaszervezeti egységekben, üzemi részeken és az üzem-i szinten létrejött *gyűlések*. Fontos demokratikus szervezeti formák még a vállalat igazgatója mellett létrejött szakvezetőkből álló *tanácsadó bizottság* és a vállalat munkáját elbíráló felügyelő bizottság.¹⁸⁶

b) A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben működő demokratikus szervezeti formák fejlődése kérdéseinek vizsgálatánál is rá kell mutatni, hogy a jelenlegi demokratikus szervezeti formák alapjaiban biztosítják, illetve biztosíthatják a demokratikus jogosultságok érvényesülését. Ez a megállapításunk sem jelenti azonban ezen demokratikus szervezeti formák stagnálását, hiszen azok is változáson és fejlődésen mennek keresztül, hasonlóan az állami-ipari termelőszervezeteken belül működő demokratikus szervezeti formákhoz. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a demokratikus szervezeti formák fejlődése kifejeződött abban, hogy a közvetlen demokratikus

¹⁸⁶ Az MSZMP. K. B. határozata a gazdasági mechanizmus reformjáról. (i. m.)

formák, így a közgyűlés mellett létrejött a közvetett demokratikus forma is a küldöttgyűlés formájában. A vállalati jelleg növekedésével összefüggésben pedig a termelőszövetkezetekben is kialakultak a különböző üzemegységek.¹⁸⁷ A különböző üzemegységek kialakítása felveti az üzemegységekben is a demokrácia kérdéseit. Anélkül, hogy a kérdést részletesen vizsgálná, megállapíthatjuk, hogy az üzemegységekben, mint elsődleges munkaszervezeti egységekben kialakult demokrácia az állami-ipari termelőszervezetek elsődleges munkaszervezeti egységeiben kialakult demokráciához hasonlóan az *üzemi gyűlés* formáját veszi fel. A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetek üzemegységeiben megvalósuló demokrácia ugyanis nem hordozza magában az ún. „önigazgatási elemet”. Az üzemegységek, bár önállóan gazdálkodnak, de azok is egyszemélyi vezetés alatt állanak. Az üzemegység dolgozói vagy a különböző brigádok, a szocialista állami-ipari termelőszervezetekben kialakult demokratikus szervezeti formáknak, a termelési tanácskozásoknak vagy üzemrészi gyűlésnek megfelelően megtárgyalhatnak minden őket érintő fontos kérdést, s így alkalmas formák lehetnek javaslatok tételére és vélemények nyilvánítására. (Az irodalom a fenti problémákat a termelőszövetkezeti demokrácia részleges decentralizációjának nevezi.) A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezeteken belül érvényesülő demokrácia ily módon továbbra is megtartja közvetlen jellegét, noha az adott kollektíva tevékenységi köre szűkebb, mint a köz- vagy a küldöttgyűlésé. Fontos kérdés a közvetlen és a közvetett demokratikus formák viszonyának szabályozása és tartalmi vizsgálata. A gazdasági mechanizmus reformja hazánkban idevonatkozóan abból indul ki, hogy továbbra is a *közgyűlésnek* van joga eldönteni a termelőszövetkezeti tagság alapvető érdekeit érintő kérdéseket, de egyben — a termelőszövetkezetek vállalati jellegének erősítése érdekében — *fokozni kell a vezetőség önállóságát az operatív gazdasági ügyek intézésében*, bár az továbbra is a közgyűlésnek tartozik felelősséggel. Az ellenőrző bizottságok munkájának jobbá tételére, szakértők igénybevételére lehetőség lesz és *termelőszövetkezeti szövetségek* létrehozását irányozta elő, melyek *választott* testületekből állanak. Szükségesnek ítélte a *Termelőszövetkezeti Kongresszust*, mely negyedévenként ülésezik és megválasztja az *Országos Termelőszövetkezeti Tanácsot*. Mindezek szervezeti szempontból gazdagítják és továbbfejlesztik a termelőszövetkezeti demokráciát.¹⁸⁸

C) Kérdés, milyen hatással van a gazdasági mechanizmus reformja a termelőszervezeti demokratikus formák *hatáskörének* — különösen a demokratikus jogok fejlődésére?

A szocialista termelőszervezetekben működő demokratikus szervezeti formák különböző demokratikus jogosultságokkal rendelkeznek a gazdaság, a kultúra és a jogvédelem területén, amelyeknek eddigi rendszere is biztosította az említett szükségletek realizálását. E jogosultságok is fejlődésen mennek keresztül, melynek során az egyes jogosultságok adott területeken növekednek, korlátozódnak, módosulnak, illetve megszűnnek.

a) A szocialista állami-ipari termelőszervezetekben a demokratikus jogosultságok fejlődése összefügg a közvetlen és a közvetett demokratikus formák hatáskörének növekedésével. Ebben a folyamatban a jogi szabályozás, de a

¹⁸⁷ Seres Imre: A termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseiről. Állam és Igazgatás. 1965. 11. sz. 991—992. p.

¹⁸⁸ V. ö.: 186. jegyzettel.

társadalmi szervek alapszabályainak fejlesztése is nagy jelentőségű. Az állami-jogi és nem állami, nem jogi elemek együttesen fejleszthetik a demokráciát a szocialista termelőszervezetekben.

Az állami-ipari termelőszervezeteken belül a demokrácia fejlődése *különösen a gazdaság kérdéseivel, a gazdaság-irányító* munkával kapcsolatos. A gazdasági önállóság fokozódása az állami-ipari termelőszervezeteken belül fontos probléma az e téren érvényesülő demokráciával összefüggésben.¹⁸⁹ Az állami-ipari termelőszervezeteken belül a gazdasági önállóság kérdését a gazdaság marxista fogalmával összefüggésben kell vizsgálni. Ha ebből a szempontból elemezzük a felmerülő kérdéseket, akkor világossá válik, hogy a gazdasági téren érvényesülő demokráciának feltétele a gazdaság marxista fogalmával összefüggő, s szélesebb körben jelentkező gazdasági önállóság. Így az önállóságnak érintenie kell nézetünk szerint a termelést és a termelésen kívüli elosztást, cserét, fogyasztást, valamint az ezekkel összefüggő közgazdasági kategóriákat, pl. a tervezés, a piac, a piaci verseny, az anyagi érdekelttség, az ár, a beruházás problémáit. Az a véleményünk, hogy az állami-ipari termelőszervezetek tagjainak nem csupán a *tervezés* során kell hallatni szavukat, hanem pl. a *beruházás* kérdései területén is. Megjegyezzük, hogy önálló döntési jogosultsággal ezen a területen a termelőszervezet tagjai nem rendelkeznek, rész-döntési jogosultsággal azonban igen. A problémát természetesen úgy is fel-foghatjuk, hogy a beruházás a tervezés körébe tartozik, de nézetünk szerint ennek kiemelése a termelőszervezeti demokrácia szempontjából szükséges. Gazdasági szempontból megfontolandó a demokrácia biztosítása a *forgalmi* viszonyok, az értékesítés területén, ennek megfelelően a szerződések megkötése vonatkozásában is.

A gazdasági mechanizmus reformjának a demokratikus jogosultságok rögzítésénél az állami-ipari termelőszervezetekben figyelemmel kellene lennie az elmondottakra. Ha azonban a szakszervezetek demokratikus jogosultságainak megjelenési formáit összevetjük a közgazdasági kategóriákkal vagy a gazdaság marxista fogalmával, láthatjuk, hogy azok differenciáltan és körülhatároltan átfogják (megengedő vagy kizáró jelleggel) e kategóriákat. A szakszervezeteket továbbra is megilletik a véleményezési, az egyetértési, az önálló szabályozási, az ellenőrzési jog, s a vezetők továbbra is kötelesek a szakszervezeti szervek véleményét kikérni meghatározott kérdésekben és annak el- vagy el nem fogadásáról nyilatkozni. Az egyetértési, illetve rész-döntési jog *általános* szinten szükséges, de valamennyi egyedi ügyben nem indokolt ennek fenn-tartása a szakszervezetek részére. Ellenőrzési joguk keretében továbbra is a dolgozók törvényes jogait biztosító jogszabályok betartása felett kell őrködni (tájékoztatás kérés, helyszíni vizsgálat megtartása során (leváltásra is javaslatot tehetnek). A reform előíranyozta a szakszervezetek *vétőjogát* a törvényeket és a közös megállapodásokat sértő intézkedésekkel szemben. Az állami-ipari termelőszervezetekben működő szakszervezetek gyakorolják a fenti jogosultságokat, ha állami, gazdasági részről a vállalat gazdasági vezetői járnak el. A vállalatban belül a szakszervezeti jogok gyakorlását *meg kell osztani* a leg-

¹⁸⁹ Nagy Lajos: Tervkategóriák és érték kategóriák viszonya az új gazdasági mechanizmus kialakításában. A Szegedi József Attila Tudományegyetem által rendezett Anketon elmondott előadás. 1966. márc. 9. Kemenes Béla: A gazdasági irányítás demokratikus vonásai és a polgári jogi módszerek. u. o. 1966. márc. 9. V. ö.: 186. jegyzettel.

magasabb vállalati szakszervezeti szervtől a bizalmiig. A vállalati kollektív szerződést *elővé* kell tenni, ez ugyanis a reform fontos követelménye.

Az állami-ipari termelőszervezeti demokrácia természetesen nem csupán a gazdaság irányító tevékenység területén fejlődik tovább, hanem a fejlődés jelentkezik a kulturális élet, de a jogrend védelme területén is, s ha a tevékenységi formákkal összefüggésben vetjük fel a problémákat, akkor a demokrácia fejlődése az *ellenőrzésben* teljeseedik ki.

b) A demokratikus jogosultságok fejlődése a szocialista mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben is összefügg a közvetlen és a közvetett demokratikus szervezeti formák hatáskörének bővülésével.

A demokrácia fejlődése a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben is elsősorban — hasonlóan az állami-ipari termelőszervezetekhez — a gazdaság kérdéseivel, a gazdaságirányító munkával függ össze. A gazdasági önállóság terjedelmének a problematikája tehát a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben is fontos probléma a demokráciával kapcsolatosan. A gazdaság marxista fogalmára itt újból utalni kell, ha ugyanis ebből a szempontból vizsgáljuk meg a problémát, akkor megállapítható, hogy a gazdasági tevékenységi kör *nem csupán a termelési tevékenységre* korlátozódik, hanem az a tervezésen, a beruházáson, a szerződéskötésen túl magában foglalhatja a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben a feldolgozást, ezen túlmenően a tulajdonképpeni cserével (a forgalommal) összefüggésben az értékesítést is. Helyesen hangsúlyozzák az irodalomban, hogy: „saját kockázatra termelő egységeknél, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezet nem lehet ... mereven és mesterségesen kettészakítani a termeléstől az értékesítésig tartó gazdálkodási folyamatot. Nem lehet többek között, azért sem, mert a mezőgazdaság területén a termelés sok olyan kockázattal jár, amelynek elhárítása ma még emberileg nem igen lehetséges, vagyis erősen függ a természeti tényezőktől, s ezeket az igen gyakran bekövetkező károkat, termés- és termékkieséseket ismét csak termeléssel nagyon kismértékben lehet pótolni. Ezzel szemben az említett kiesések jelentős része pótolható olyan értéknöveléssel, amely a mezőgazdasági termékek egy részének feldolgozásával érhető el, másrészt pedig azzal, hogy a mezőgazdasági termékek egy részét maguk a termelőszövetkezetek közvetlenül értékesítik a fogyasztóknak.

Nem arról van szó, hogy a termelőszövetkezet mindenféle mezőgazdasági termény és termék esetében saját maga valósítsa meg az egész gazdálkodási folyamatot: a termeléstől a feldolgozáson keresztül az értékesítésig, csupán arról, hogy ha akarja, nemcsak joga, hanem lehetősége is legyen arra, hogy a termelési és terményértékesítési, illetőleg az állatnevelési és hizlalási szerződéssel lekötött árun felüli mennyiséget részben vagy egészben feldolgozhassa, részben vagy egészben közvetlenül ő értékesítse a fogyasztóknak, sőt adott esetben a közbeeső kereskedelem jelentős részének kikapcsolásával exportálhasson is.”¹⁹⁰

¹⁹⁰ Seres Imre: I. m. 993. p. Sárándi Imre: A termelőszövetkezeti demokrácia vagyoni jogi alapjai. Állam és Igazgatás. 1966. 3. sz. 742. p., elemzésével e tekintetben a magunk részéről egyetértünk. Az új jogszabály ugyanis — mutat rá — „Lehetőséget teremt arra, hogy a termelőszövetkezetek valóban maguk készíthessék el termékeiket, az üzemi és a népgazdasági igények összehangolásával, a mezőgazdaságot irányító megyei és járási szervek érdemi segítségének felhasználásával. A vállalatok és a mezőgazdaságot irányító tanácsok szervek anyagi ösztönzéssel, az anyagi-műszaki eszközök ésszerű, gazdaságos, a termelőszövetkezetek fejlesztése célkitűzé-

A gazdasági irányítás reformja előirányozta a termelőszövetkezetek működési körének bővítését — figyelemmel a tulajdonforma sajátosságaiból és az öngazdálkodásból adódó lehetőségekre — kiemelte a szövetkezeteknek az állami vállalatokkal való egyenjogúságának elvét. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek termékeiket továbbra is értékesíthetik az állami felvásárló szervezeteken keresztül és közvetlenül a fogyasztók felé, valamint fel is dolgozhatják azokat, bár ezt a feladatot elsősorban az állami nagyipar látja el. Lehetővé kell tenni a mezőgazdasági termelőszervezetek számára a szolgáltató tevékenységet is. Az öngazdálkodás során a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek demokratikus jogosultságait, a döntés jogát a termelési és gazdálkodási kérdésekben, a jövedelem elosztás területén a vezetők megválasztása vonatkozásában, továbbra is biztosítani kell. A demokratikus jogosultságok a termelőszövetkezeti demokrácia külső oldalát tekintve bővülnek azáltal, hogy tagokat választhatnak szövetségeikbe és kongresszusaikra képviselőket delegálhatnak.¹⁹¹

A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezeti demokrácia a kulturális, a jogvédő stb. területen is tovább fejlődik, s alapvetően itt is az ellenőrzés területén teljeseedik ki.

c) A szocialista termelőszervezeteken belül a közös demokratikus szervezeti formák jogosultságai is fejlődésnek mennek keresztül. Itt is különösen a párt helyi szervezeti egységeinek és az ifjúság helyi szervezeti egységeinek jogosultságaira gondolunk. E szervezeti formák demokratikus jogosultságai az egyéb demokratikus szervezeti formák és az állami szervek vonatkozásában fejlődnek, gazdagodnak. A nem jogi jogosultságok fejlődése tehát érinti a demokrácia fejlődésének kérdéseit is a szocialista termelőszervezetekben. Gondolunk itt elsősorban valamennyi pártszervezetet megillető ellenőrzési-beszármoltatási jogosultságra is.

D) A termelőszervezeti demokrácia továbbfejlesztésének kérdése összefügg a szocialista jog, a jogi szabályozás kérdéseivel, ennek megfelelően nem csupán a közgazdaság-, a szociológia-, hanem az állam- és jogtudomány területén is jelentkező problémakör. A szocialista demokrácia sajátos formáinak továbbfejlesztése jogi problémákat is felvet, ily módon a jogi szabályozást vizsgálni kell a termelőszervezeti demokrácia továbbfejlesztésével összefüggésben. Tekintettel arra, hogy a szocialista termelőszervezeteken belül a demokrácia kérdései nem csupán a jogi szabályozással, azaz a jogi normákkal függenek össze, hanem összefüggnek más társadalmi normákkal, ezen belül különösen a társadalmi szervezetek normáinak kérdéseivel is, így ezek továbbfejlesztésének vizsgálata is indokolt. Az irodalomban a termelőszövetkezeti demokrácia továbbfejlesztésének kérdéseit elsősorban a jogi szabályozás oldaláról vizsgálják, a társadalmi szervezetek normáinak oldaláról nem. Nem lehet egyetérteni azonban az olyan nézetekkel, mely szerint „csak az tekinthető demokratikus elemnek, amely jogilag szabályozott”. Az ilyen felfogás a demokratikus elemek sorából kizárja a pártot, az ifjúsági szervezeteket is. Különösen a pártot, mert a párt vezető-irányító szerepe nem igényel jogi

---

seinek megfelelő elosztásával — lényegében gazdasági eszközökkel — befolyásolják a termelőszövetkezeteket a tervkészítésben.”

¹⁹¹ Vö.: 186. jegyzettel. Nagy László: Gondolatok az új termelőszövetkezeti törvényről. Társadalmi Szemle. 1966. 5. sz. 45—48. p.

szabályozást. Nem szükséges tehát az összes demokratikus viszonyokat jogilag szabályozni.

a) Az állami-ipari termelőszervezeteken belül érvényesülő demokrácia továbbfejlesztésének jogdogmatikai kérdéseivel a munkajogi irodalom foglalkozott.¹⁹² A munkajogi irodalom sok értékes gondolata közül, amelyekkel a magunk részéről egyetértünk — s figyelembevételüket a jogi szabályozás szempontjából szükségesnek tartjuk — az alábbiakat emeljük ki: Tekintettel arra, hogy a vállalati önállóság és az üzemi demokrácia bővülése következtében a vezetés és a kollektíva között nézeteltérések, *viták támadhatnak*, szükséges jogilag rögzíteni: 1. hogy érvénytelen a szakszervezetnek minden olyan határozata, intézkedése stb., amely jogkörét meghaladja vagy jogszabályba ütközik; 2. hogy az igazgató, vagy az üzemi demokrácia valamely szerve közötti vita esetén a miniszter és a szakszervezeti központ közös egyetértéssel döntene; 3. hogy a szakszervezeti bizottság felkérése alapján az igazgató a vezető beosztású dolgozó irányában, a miniszter pedig a szakszervezeti központ felkérése alapján az igazgató irányában köteles lépéseket tenni, ha az üzemi demokrácia szerveinek működését akadályozzák, a felkérés irányulhat fegyelmi eljárás megindítására, végső fokon felmentés javaslatára, ilyen esetben a miniszter, illetve az igazgató köteles a felkéréssel foglalkozni, a szükséges intézkedést megtenni és erről a szakszervezetet értesíteni; 4. hogy az üzemi demokrácia szervei meghatározott időközökben beszámoljanak a termelőszervezet tagjainak.

„Ki kell tehát alakítani — mutat rá helyesen Weltner A. —, illetve tovább kell fejleszteni a vállalatnak azt a belső szervezetét, amely megvalósítja egyfelől az egyszemélyi vezetés jogilag is biztosított hatékonyságát, másfelől pedig a dolgozók aktív részvételének jogilag is biztosított lehetőségét, valamint ezek összhangját. Ezzel kapcsolatban a helyes álláspont csak az lehet, hogy a szakszervezeteknek az osztályadalmi érdeket kell szem előtt tartaniuk, és ennek figyelembevételével kell törekedniük a vállalati és az egyéni érdek összehangolására. Ebből következik, hogy adott esetben az igazgatóval vagy más vezető állású dolgozóval, de a beosztott dolgozóval szemben is állást foglalhatnak.

A vállalati önállóság növekedése folytán az igazgató feladatköre is bővülni fog. Ennek következtében — ami egyébként is helyes — kénytelen lesz csak a legfontosabb kérdésekkel foglalkozni személyesen és számos feladatot, tevékenységet, döntési jogkört át fog ruházni a vezető beosztású dolgozókra, illetve az üzemi demokrácia szerveire. Ki kell tehát dolgozni a megfelelő munkamegosztás és együttműködés rendjét. Szabályozni kell pl., hogy a vezető beosztású dolgozók milyen jogosultságok és kötelezettségek hordozói, miért felelnek. Milyen körben rendelkezhetnek, intézkedhetnek, utasíthatnak. Ezeket az igazgató hogyan változtathatja meg. Milyen tiltakozási joga legyen a vezető beosztású dolgozóknak stb. Mindez szükségessé teszi korszerű *szervezeti és működési szabályzat* (Kiemelés P. I.) kidolgozását.”¹⁹³

Figyelemmel az előző részben kifejtettekre a jogi szabályozásnak az állami-ipari termelőszervezeti demokrácia egyéb kérdéseire is ki kell terjednie.

¹⁹² Weltner Andor: A munkajog tudományának egyes fejlődési irányiról. Jogtudományi Közlöny. 1966. 1—2. sz. 30—31. p. Weltner Andor: Az igazgató jogviszonya és a vállalati ügyrend. (A budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karának Actái. Bp. 1965. 5—19. p.)

¹⁹³ V. ö. a 192. jegyzettel.

Így a Polgári Törvénykönyv, az államigazgatási jogszabályok és a Munka Törvénykönyv módosítása is szükséges.¹⁹⁴

b) A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezeteken belül érvényesülő demokrácia továbbfejlesztésének jogi szabályozásával, jogdogmatikai kérdésével a termelőszövetkezeti jog és a polgári jog tudománya foglalkozott.¹⁹⁵ A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben érvényesülő demokrácia jogilag széleskörűen szabályozott demokrácia, noha a jogi rendezés annak minden elemét nem öleli fel. A jogi problémák azonban másként jelentkeznek a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben, mint az állami-ipari termelőszervezetekben tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági termelőszervezeti demokrácia az állami szervek közötti viszony eltérő, sajátos.

A magunk részéről egyetértünk az ott kifejtett főbb gondolatokkal és figyelembevételüket szükségesnek tartjuk a jogi szabályozásnál — hiszen ezek a mi empirikus vizsgálatainkból is következnek.

A jogi szabályozás során 1. nem azzal kell mélyíteni a közgyűlés szerepét, hogy növeljük a közgyűlés hatáskörébe tartozó ügyek számát, hanem a közgyűlés elé tartozó ügyek egy részét szükségszerűen a vezetőség hatáskörébe kell átutalni (extenzív út), csakis így küszöbölhető ki a döntési jog formális jellege, hogy az operatív jellegű belső igazgatási és munkaszervezési feladatokat eleve a vezetőség hatáskörébe kell utalni (például a munkaszervezet kialakítását, a munkák operatív irányítását, a fegyelmi és kártérítési ügyeket, az ügyletkötéseket). A gyors döntés legtöbbször gazdasági eredményt hoz, a késedelem pedig anyagi hátrányt okoz. A vezetőség tehát nem pusztán a közgyűlés végrehajtó szerve, hanem egyben a szövetkezet legfontosabb operatív igazgatási szerve is; 2. a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyek vonatkozásában olyan lehetőségeket kell teremteni, hogy a közgyűlés tagjai valóban a szövetkezet gazdáinak érezzék magukat, azaz sokkal nagyobb jogkört kellene kapniuk alapszabályuk elkészítésében, a tartalmi mondanivaló kialakításában (fegyelmi szankció terhe mellett kell kötelezni a szövetkezet vezetőségét, hogy a közgyűlés a jogi követelményeknek eleget téve tárgyalja meg az alapszabályt); 3. továbbra is a közgyűlésnek kell megválasztania a termelőszövetkezet vezetőit, felvennie az új tagokat, megtárgyalnia és jóváhagynia a más szövetkezettel való egyesülést, szövetkezeti vállalat alapítását, a távlati és éves terveket, valamint a zárszámadást.

A vezetőség státusának kialakítása kapcsán nemcsak a hatáskört kell a vállalatyszerű gazdálkodás követelményeihez igazítani, hanem a vezetés jogi biztosítékait is; az elnök jogkörét, a vezetőségnek, a vezetőség egyes tagjainak,

¹⁹⁴ A Munka Törvénykönyve (1967. évi II. törvény) és a végrehajtásáról szóló rendelet (34/1967. Korm. sz. rendelet) 11. §.—17. §.-ban, ill. 7. §.—8. §.-ban újra szabályozza a szakszervezetek jogosultságait, így a javaslattevő és az egyetértési jogot, az önálló döntési jogot, a kezdeményező, valamint a kifogásolási jogot és a képviselési jogot. Rögzíti azt is, hogy az állami szervek a) kötelesek a szakszervezetekkel együttműködni, tevékenységüket elősegíteni, b) kötelesek továbbá a szakszervezetek észrevételeire, javaslataira álláspontjukat és annak indokát közölni, c) hogy a kifogást, ha az érinti az egész vállalati kollektíva, ill. egyes dolgozócsoporthoz tartozókat, a vállalat felügyeleti szerve és a szakszervezet felettes szerve bírálja el, egyedi esetben pedig a területi munkaügyi döntőbizottság. Vö. továbbá a 11/1967. Korm. sz. rendelettel, amely az állami vállalatokról intézkedik. 9. §., 10. §., 18. §., 26. §., 31. §., 32. §.

¹⁹⁵ Sárándi Imre: I. m. 248. p. Nagy László: I. m. 39., 45—48. p.

az üzemágvezetőnek, a munkahelyvezetőnek stb. jogkörét, fegyelmi és anyagi felelősségét, megválasztásuk, leváltásuk és visszahívásuk szabályait.

„A vezetőségre vonatkozó szabályozásnak abból kellene kiindulnia, hogy a termelőszövetkezetben is indokolt és kívánatos az egyszemélyi vezetés és a kollektív vezetés összhangjának megvalósítása. A szövetkezet vezetésének szabályozásánál a vezetőség és az elnök között is a jelenleginél egészségesebb munkamegosztást kellene teremteni.”¹⁹⁶

Nem kétséges, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia egyéb problémáival is összefügg az új jogi szabályozás,¹⁹⁷ figyelemmel az előző részben jelzett empirikus tapasztalatokra.

E) A gazdaságirányítási reform más szocialista országokban is változást eredményez egyrészt az állami szervek és a termelőszervezetek közötti viszonylatban, másrészt a termelőszervezetek dolgozói demokratikus szervezeti formái és azok jogosultságai vonatkozásában.¹⁹⁸ Az első problémáról később szólunk. A második problémát illetően a *Szovjetunióban* a következő a helyzet. Továbbra is a legnagyobb hatáskörrel a szakszervezetek rendelkeznek az állami-ipari termelőszervezetekben, de e mellett az állandó termelési tanácskozások, valamint az egyéb öntevékeny demokratikus szervezeti formák jelentősek az üzemi demokrácia szempontjából és a pártszervezetek szerepe is fokozódott. A fenti szervezetek jogosultságai nem változtak lényegében. Az irodalomban azonban rámutatnak arra, hogy helyes volna az állandó termelési tanácskozások döntéseit egyes esetekben jogi hatállyal felruházni. *Lengyelországban* a munkásönkormányzat továbbra is az üzemi demokrácia szerve, melynek központi eleme a pártszervezet és végrehajtó szerve a munkástanács. Helyi szakszervezeti szervek és egyeztető bizottságok, valamint termelési tanácskozások és ifjúsági szövetségek is működnek a termelőszervezetekben. *Csehszlovákiában* a vállalatokon belül a szakszervezetek, a pártszervezetek, ifjúsági szerve-

¹⁹⁶ Nagy. László: I. m. 45—47. p.

¹⁹⁷ A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló törvény (1967. III.) és végrehajtásáról szóló rendelet (35/1967.) újjalag szabályozza a közgyűlés hatáskörét. A szabályozás szerint a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozik — az irodalomban felvetett ügyek közül: 1. az alapszabály megállapítása, a tagok felvétele, kilépéshez való hozzájárulás, kizárás; 2. vezetőség, elnök, az elnökhelyettes, az ellenőrző bizottság megválasztása, visszahívása és elmozdítása, a küldött megválasztása a területi szövetségbe, valamint a termelőszövetkezet egyesülése, megszűnése. A 2. ponttal összefüggésben *lényegesen új* az a rendelkezés, amely a döntést (21. §. 4. pont) *titkos szavazáshoz köti* (a minősített szótöbbség és az egyszerű szótöbbség elveinek differenciált alkalmazásával). Új továbbá a részközgyűlésre vonatkozó rendelkezés is (22. §.). Újonnan szabályozták a vezetőség, elnök, ellenőrző bizottság, tisztségviselők, az üzemi vezetők, a bizottságok helyzetét is (24. §.—35. §.). Pl. a vezetőségi ülésen is lehet titkos szavazat (Vhr. 20. §.).

¹⁹⁸ V. *Laptyev*: A szocialista vállalat jogainak fejlődése a Szovjetunióban. Béke és Szocializmus. 1966. 3. sz. 10. p. S. *Tomanewski*: Az elvtársi viszony a szocializmus törvénye. I. m. 1966. 6. sz. 63. p. S. *Jedrychowski*: Új módszerek a lengyel népgazdasági tervezésben. I. m. 10. 21. p. B. *Głinski*—J. *Maciejewicz*: A gazdasági tervezés és irányítás tökéletesítése. (Béke és Szocializmus. 1965. 5. 66. p.) Z. *Młynár*: A politikai vezetés problémái és az új gazdaságirányítási rendszer. I. m. 12. 145. p. O. *Sik*: A gazdaság tervezésének és irányításának új rendszere. I. m. 3. 40. p. W. *Alter*: A gazdasági irányítás új módszerének néhány tapasztalata az NDK-ban. (Béke és Szocializmus. 1965. 9. 53. p.) W. *Berger*: A népgazdaság irányításának új rendszeréről. (I. m. 2. 15. p.) *Törőcsik Gábor*: A mezőgazdaság irányítása Románia Szocialista Köztársaságában. Állam és Igazgatás. 1966. 5. 468. s. köv. p.

zetek, a szakszervezetek mellett alakult termelési bizottságok szerepe fokozódott. Ezzel összefüggésben Mlynár Z. kifejtette: „Előtérbe kerül annak szükségessége, hogy a demokratikus elveket szorosabban összekapcsoljuk az embereknek a dolgozó kollektívában, munkahelyük meghatározott területén végzett tevékenységével. Ezt a kapcsolatot természetesen elő kell mozdítani olyan szervezeti formák megfelelő fejlesztésével is, amelyekben a dolgozó kollektívák a szocialista viszonyok között valóban tevékenykedhetnek a területi egyesülések mellett a társadalmi irányításnak és öngazgatásnak valamilyen sajátos demokratikus »sejtjét« alkotva.” Sőt aláhúzza azt is, hogy „az állami vezetés és államigazgatás »sejtjének« funkcióját egyre nagyobb mértékben tölthetik be közvetlenül a dolgozók bizonyos — mind területi, mind üzemi — kollektíváik demokratikus szervei, a felsőbb állami szerveknek pedig demokratikus kapcsolatokat kell létesíteni ezekkel a főbb öngazgatási sejtekkel.”¹⁹⁹ A Német Demokratikus Köztársaságban a termelési demokrácia fejlesztésének alapeleme a vállalati pártszervezet. Termelési tanácskozások, termelési bizottságok, szakszervezetek, ifjúsági szervezetek is működnek a termelőszervezetekben.

A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetek önállóságának fokozását és demokratikus jogosultságait is érintik a reformok valamennyi szocialista országban.

F) A szocialista termelőszervezetek dolgozóinak a demokratikus szervezeti formákon keresztül biztosított jogosultságai érvényesülésével kapcsolatosan — tekintettel társadalmi csoport minőségükre — számos probléma vetődik fel. A szocialista termelőszervezetekben ismerik meg a dolgozók a különböző társadalmi normákat, s ezeken belül a demokráciával összefüggő, annak tartalmi elemeit jelentő jogosultságokat a maga bonyolultságában. Itt ismerkednek meg azok érvényesítésének feltételeivel, s gyakorlásának következményeivel. A szocialista termelőszervezeteken belül biztosított demokratikus jogosultságokat részben a tárgyi jog határozza meg, de a termelőszervezetek tagjai azokat elsősorban nem a jogszabályokból ismerik meg, hanem a legkülönbözőbb *tájékoztatói csatornákból*, a különböző *kis csoportokon* keresztül, amelyeknek részeivé válnak. A dolgozók részére biztosított demokratikus jogosultságok megismerésében tehát nagy szerepük van az ún. *kommunikációs eszközöknek* a termelőszervezeteken belül, amelyek mint tényezők is elősegítik az egyén beilleszkedését a demokratikus viszonyokba, amely az egyén politikai szocializációs folyamatának része.

A szocialista termelőszervezeteken belül biztosított demokratikus jogosultságok — amelyek mindig az uralkodó osztály érdekei által értékelten jelennek meg — *egy bizonyos helyhez, státuszhoz fűződő elvárások részei*.²⁰⁰ A szocialista termelőszervezet tagjai előtt álló *társadalmi szerep* tartalmát különböző jogosultságok és kötelezettségek adják. E jogosultságok között szerepel a szocialista termelőszervezetek ügyeinek eldöntésében való *részvételi jog*, amelyet — mint láttuk — *nem csupán jogi, hanem más társadalmi normák,*

¹⁹⁹ Z. Mlynár: A politikai vezetés problémái... I. m. 145—147. p.

²⁰⁰ Varga Károly: A szerep és a státusz fogalma a szociológiában. Valóság. 1964. 10. sz. 74—78. p. I. L. Moreno: A „szerep fogalom” híd a pszichiatria és a szociológia között. Valóság. 1964. 2. 101—102. p. Kulcsár Kálmán: Bevezetés a szociológiába. Bp. 1965. 121. p. Hegedűs András: A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság. Bp. 1961. 15. s. köv. p. Hegedűs András—Márkus Mária: Ember, munka, közösség. I. m. 131. s. köv. p.

ezen belül különösen a társadalmi szervezetek normái is rögzítenek. A szocialista termelőszervezetek tagjaival szembeni követelmények tehát különböző jogi és nem jogi normákban jelentkeznek. Ezek között vannak olyanok, amelyek éppen a demokráciával függnek össze. A szocialista termelőszervezetekben különböző státuszok vannak, ami abból adódik, hogy a szocialista termelőszervezetek belső hierarchikus struktúrája *formálisan* meghatározott, s a formálisan meghatározott részek bizonyos feladatokat teljesítenek. Így a szocialista állami ipari termelőszervezet üzemegységekre és műhelyekre tagozódik, dolgozóik pedig különböző státuszokban vannak, melyekhez különböző szerepek fűződnek. A különböző státuszpozíciókhoz kötött szerep teljesítése, „az annak való megfelelés” rendkívül bonyolult lehet, hiszen a demokráciával összefüggésben az egyén éppen státuszán kívül tagja vagy tagja lehet a termelési értekezletnek, a szakszervezetnek, a pártnak stb. Így a szocialista termelőszervezet tagja a munka-státuszából adódó szerepek betöltése mellett *köteles egyébként is normáknak is eleget tenni*. Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy a szocialista termelőszervezet tagja valamennyi fenti területeken érvényesítheti demokratikus jogosultságait a vonatkozó szabályoknak megfelelően. A különböző magatartási normákban biztosított demokratikus jogosultságok a munka-státuszából adódó szerep teljesítésével nem kerülhet ellentétbe, hiszen gyakorlásuk célja a) egyrészt a csoport (a szocialista termelőszervezet), b) másrészt az egyén (a szocialista termelőszervezet tagja) céljainak elérése. A szocialista termelőszervezetek céljainak mint csoportcélnak *a társadalmi céllal, illetve a csoportérdeknek a társadalmi érdekekkel való egybevetése is fontos*, hiszen egyéni célok, egyéni érdekek is jelen vannak a szocialista termelőszervezetekben, s ezekből konfliktusok adódhatnak. A szocialista jog ilyen módon a státuszából adódó szerep tartalmába általában belesorolja a demokratikus jogosultságokat is, amelyek hivatva vannak biztosítani az egyéni, a csoport és a társadalmi érdek összhangját. Nem minden egyéni törekvést segíthet elő azonban a szocialista termelőszervezetbe való tartozás, hiszen az egyéni célok sokrétűek és így azok a szocialista termelőszervezeteken kívül más csoportokban érhetők el. Az egyéni célok is differenciáltak, beszélhetünk pl. presztízs és emocionális célokról, amelyeknek kielégítését más csoportok kedvezőbben szolgálhatják, mint a szocialista termelőszervezetek. Az egyén szerepe a szocialista termelőszervezetben a demokratikus jogokat illetően egyenlő, a különböző társadalmi szervezetekbe való tartozás viszont a jogosultságok körét kiszélesíti. A szocialista termelőszervezet tagja szerepében a demokratikus jogosultság *általános társadalmi érdekű*, melynek gyakorlását a szocialista termelőszervezetekben kialakuló kiscsoportok normái is befolyásolják.

A szocialista termelőszervezetek tagjai demokratikus jogosultságai gyakorlásával kapcsolatban is jelentkeznek azok a problémák, amelyek a testületi szervekkel kapcsolatosan általában jelentkeznek.

A szocialista termelőszervezetekben kialakult valamennyi demokratikus szervezeti formával összefüggésben megállapítható, hogy bennük könnyű egyszerűen állást nem foglalni és fennáll annak a veszélye, hogy a legszélsőségesebb, vagy a legmérsékeltőbb álláspontok érvényesüljenek. E szervezeti formák rendelkeznek olyan jellegzetességekkel is, amelyek abból adódnak, hogy általában csupán *tanácskozó testületek és munkaidőn kívül tartják üléseiket*. Nem kétséges, hogy amennyiben az egyén munkaideje nem teszi lehetővé a

felkészülést, akkor az nem szólal fel. Felvetődik az a probléma, hogy miként alakul a viszony a szabadidő és a demokratikus jogosultságok érvényesítése között. A munkaidő alatti felkészülés ugyanis a munkaidőből való kiesést eredményezné, s a főhivatású munka rovására menne, ellenkező esetben pedig éppen a szabadidőt csökkentené. Ebből adódik sok esetben az is, hogy a szervezetek jóformán csak az adminisztráció működteti. Ott, ahol nem volt idő a felkészülésre, az előterjesztések tanulmányozására, a szervezet tagja mástól vesz át gondolatokat vagy hallgatásba burkolódik, illetve csatlakozik valamilyen véleményhez. Megállapítható az is, hogy a különböző szervezeti formák közül egyesek viszonylag könnyen elviselik, ha álláspontjuk nem érvényesül a határozathozatal folyamán (bár érdekeltségük a döntésekben nagy), mások viszont nehezen tűrik azt, mert véleményük mellőzése tekintélycsorbitóként hat, amely demoralizálhatja magát a testületet és az ott végzett munka is időpazarlásnak tűnhet.²⁰¹

A demokratikus jogosultságok gyakorlásával összefüggésben általában megállapítható, hogy a demokratikus szervezetek a) bevonják a dolgozókat az irányító-ellenőrző tevékenységbe és b) alkalmasak a dolgozók tájékoztatására a szocialista termelőszervezetek vezetésével összefüggő kérdésekről. Megállapítható azonban, hogy bizonyos személyi és szervezeti okok, így pl. a különböző demokratikus szervezeti formák tevékenységi körének nem megfelelő elhatárolása, nehezíthetik a fenti két funkció érvényesülését. A demokratikus jogosultságok gyakorlása nem mindig hat az eredetileg szándékolt cél irányába, s nehezíti a fenti fő funkciók maradéktalan érvényesülését. A nem szándékolt és a kívánt céllal ellentétes következményként lehet megemlíteni a szocialista termelőszervezetben a demokratikus jogosultságait gyakorló egyén, mint véleménynyilvánító és a megoldására kötelezett egyén közötti konfliktusokat, amelyek károsan befolyásolják a vezető és vezetett közötti munkakapcsolatokat, de a munkateljesítményt is. Az ilyen jellegű „viszonyromlást” fokozza, ha a helyes javaslatokat a vezető hibásnak véli, azokat presztizs okokból nem valósítja meg.

A szocialista termelőszervezeteken belül kialakult különböző csoportok a demokratikus jogosultságok gyakorlását mind pozitív, mind negatív irányban befolyásolhatják. Az újabb vizsgálatok rámutatnak arra, hogy egy adott termelőszervezetben a nem hivatalos szervezet különböző típusai alakulnak ki, amelyek mint jelenségek léteznek és hatásuk felmérhetetlen. Így — mint részben már említettük — van olyan csoport, amely egy személy vagy csoportmag köré tömörül, jellegzetességét tekintve koncentrált, benne alcsoportok nincsenek, de elszigetelt tagjai sem alakulnak ki. Van továbbá olyan csoport is, amelyben alcsoportok és rokonszenvezetők vannak. Van még kialakulatlan struktúrájú csoport is, melyben nincs kimondott rokonszenvezető, illetve a rokonszenyv, vagy ellenszenyv a kialakulatlan struktúrájú csoportban esetleges. A szocialista irodalomban jelentkező ezen tipizálással összefüggésben mindenesetre azt szeretnénk megállapítani, hogy az nincs tekintettel a különböző típusú csoporttagok *külső* kapcsolataira, amelyek már csupán a demokratikus centralizmus elvének minden társadalmi szervezetben való érvényesülésénél fogva alapvető jelentőségűek a demokratikus jogosultságok gyakorlása, hatása, valamint a fenti csoportok integrációja, kohéziója szempontjából. Nem kétsé-

²⁰¹ Vö. Szamel Lajos: Demokratikus vezetés-bizottsági rendszer-társadalmiasítás. Valóság. 1965. 9. sz. 22—33. p.

ges, hogy ilyen kapcsolatokkal a demokratikus jogosultságok által kifejeződő vélemények érvényre juttatását — a demokratikus centralizmus alapján — meg lehet akadályozni, még csoportérdekből is, de elő is lehet segíteni annak megvalósítását. Elmondható az is, hogy a demokratikus jogosultságok gyakorlása általában, de a szocialista termelőszervezetekben is *bizonyos klikkrendszer kialakulását* eredményezheti. Az említett különböző csoportok tagjai tehát összefoghatnak meghatározott javaslatok keresztülvitelére. Ez jelentős, különösen akkor, ha a demokratikus szervezeti formák döntési hatáskörrel rendelkeznek. Itt kell rámutatni, hogy *a klikkek tagjainak egymást sokszor érdemtelenül támogató tevékenysége társadalomellenes*. Azt is látni kell, hogy kialakulhat a fenti csoportok valamelyikéből — amennyiben annak a vezető is tagja — a vezető határozatait, döntéseit, elgondolásait „minden áron” támogatók csoportja. Ez különösen akkor veszélyes, ha azok a határozatok, döntések, illetve elgondolások sajátos csoportcél szolgálnak. Ilyen esetben sokszor lehet tapasztalni a csoportérdek hatását a különböző jutalmak elosztásában. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a szocialista termelőszervezetekben működő demokratikus szervezeti formák elsősorban testületi szervek, s ebből adódóan az érdekelt vezetők törekedhetnek arra, hogy ezekbe olyan egyének kerüljenek be a szocialista termelőszervezetek dolgozói közül, akik simulékonnyak, nem gáncsoskodók, szükség esetén a csoportnak, a csoportmagnak, vagy a csoporton belül egy személynek, mint tekintélynek — akinek külső kapcsolatai is sokrétűek — maradéktalanul engedelmességesnek, már csak olyan módon is, hogy a csoport tagjainak ambícióját kielégítsék, óvják tekintélyét. A vezetőnek, ha valóban az, olyan demokratikus testületek létrehozását kell igényelnie, amelyek segítenek munkájában, nincsenek kötve az ő elgondolásaihoz. A különböző demokratikus testületek létrehozása nem fakadhat a felelősség megosztódásának, illetőleg megosztásának koncepciójából, vagy abból, hogy ezeket a demokratikus szervezeti formákat éppen valamilyen hiányzó munkaerő pótlékeként hozzák létre.

A szocialista termelőszervezetek ügyeinek helyes vitele mind a vezető szervek, mind a demokratikus szervezeti formák oldaláról megköveteli az adott szocialista termelőszervezet ügyeivel, a munkával és a termelőszervezetek céljaival, mint „közügyekkel” való azonosulást. Ez alapvetően függ a tájékozottságtól, mert e nélkül a szocialista termelőszervezetek tagjainak részvétele az ügyek intézésében illuzórikus és formális a döntési folyamatokba való bevonást illetően. A jó ügyvitel megköveteli továbbá a különböző véleményekben jelentkező javaslatok rendszeres megvizsgálását és azok ésszerű magjainak érvényesítését, illetve a helytelen javaslatok elutasításának a megindoklását is.

A szocialista termelőszervezetek tagjainak demokratikus jogosultságai, amelyeket a társadalmi normák foglalnak magukba, az emberi magatartások irányításának kérdéskörébe is beletartoznak. Ebben az összefüggésben a demokratikus jogosultságoknak különböző társadalmi normákba foglalása ösztönzi az embereket azok gyakorlására. Felvetődik a kérdés, hogy a demokratikus jogosultságok, mint magatartásszabályok, nem gyakorlása von-e maga után bizonyos hátrányos következményeket, illetőleg szankciót? Beszélhetünk-e ebben az esetben jogi vagy más normák megsértéséről? Az e téren jelentkező mulasztás — véleményünk szerint — olyan magatartás, amely abból adódóan, hogy a demokratikus jogosultságok ösztársadalmi érdekeket fejeznek ki, *normasértést*, szélesebb értelemben *deviációt* foglal magában. Éppen ezért a felelősségre vonás indokolt. Mivel azonban e jogosultságok nem gyakorlásának

különböző, társadalmi és egyéni okai lehetnek, így pl. a személyi függőségi rendszer, az eljárás során nagy körültekintést kell tanúsítani.

A szocialista termelőszervezetekben a demokrácia alakulására, fejlődésére jelentősen kihat a munkaerő vándorlás, általában a társadalmi mobilitás, amely különböző elhatározásokon alapulhat. A szocialista munkaszervezeti demokrácia érvényesülése általában, de a szocialista termelőszervezetekben is függ a *törzsgárda*, mint reális szociológiai csoport létezésétől és súlyától. A törzsgárda tulajdonképpen az adott szocialista termelőszervezetben a leghosszabb ideje dolgozó embereket foglalja magában. A törzsgárda tagjai, mivel a szocialista termelőszervezetek sajátos feltételeit jól ismerik, a demokratikus jogosultságokat hatékonyan tudják gyakorolni. A törzsgárda léte nagyjelentőségű a szocialista termelőszervezetek valódi kollektívákká való összeforrásában is.

II. FEJEZET

A fegyelem, a szakszerűség és a demokrácia egysége követelményének jelentősége a termelőszervezeti demokrácia fejlődésében

1. A fegyelem, a fegyelmi felelősség és a demokrácia kapcsolata a termelőszervezetekben

A szocialista termelőszervezetekben szorosan összefügg a demokráciával — mint különböző jogosultságok összességével — a fegyelem és a fegyelmi felelősség, vagyis a kötelezettségek teljesítésének kérdése. Az utóbbi időben különös érdeklődés tapasztalható e probléma tisztázására. A magyar szocialista jogi irodalom is kiemelten foglalkozott a kérdéssel.²⁰² Megállapítható az is, hogy valamennyi szocialista országban a fenti kategóriák egymáshoz való viszonyának vizsgálata előtérbe került. Valamennyi szerző mielőtt konkrétan vizsgálná a fegyelem és a demokrácia, valamint a felelősség és a demokrácia közötti viszonyt, hangsúlyozza, hogy e két kategória nincs ellentétben egymással, helyesebben a fegyelem és a demokrácia, illetve a fegyelmi felelősség és a demokrácia nem zárják ki egymást általában. Ebből nyilvánvalóan adódik, hogy a szocialista termelőszervezeteken belül jelentkező demokrácia és fegyelem, valamint a fegyelmi felelősség és a demokrácia szintén szorosan összefüggő kategóriák, egymással dialektikus kapcsolatban vannak, egyik feltételezi a másikat.

A) Mielőtt a fegyelem és a demokrácia közötti konkrét viszonyt vizsgálnánk a szocialista termelőszervezetekben, utalni szeretnénk arra, hogy a szocialista fegyelem milyen tartalmi elemekkel rendelkezik. A szocialista fegyelmet nem lehet meghatározni csupán formai elemekkel. Szükséges azoknak a tartalmi jellegzetességeknek a feltárása és kimunkálása, amelyek együttesen adják a formai elemekkel a szocialista fegyelem tartalmát. Abból kell kiin-

²⁰² Beér János: Demokrácia és fegyelem. Állam és Igazgatás. 1965. XV. évf. 12. sz. 1057. s. köv. p., továbbá Szabó Imre: Demokrácia és felelősség. Társadalmi Szemle. 1966. XXI. évf. 1. sz. 20. s. köv. p. A termelőkollektívákkal összefüggésben olyan alapvető monográfiákban, mint Kertész István: A fegyelmi felelősség alapkérdései a munkajogban. (Bp. 1964.) és Molnár Imre: A termelőszervezeti tagok fegyelmi felelőssége. (Bp. 1963.) a demokrácia és fegyelem, a demokrácia és felelősség összefüggéseit nem vetik fel. Weltner A.: A munkafegyelem. (Bp. 1966.) c. könyve sem elemzi a problémát.

dulni, hogy a szocialista fegyelem sem más, mint meghatározott jogi és erkölcsi normákba, ill. a társadalmi szervek normáiba foglalt kötelezettségeknek a teljesítése, amely elősegíti a termelőszervezetek eredményes működését. A fegyelem a termelőszervezetekben egy meghatározott szervezeti és működési rendnek a betartására irányul, s ez által biztosítja a termelőszervezetek eredményes működését. A különböző magatartási normákba foglalt kötelezettségek teljesítése mindig a szocialista termelőszervezetek tagjainak személyes, individuális magatartásán keresztül valósul meg. A fegyelem a szocialista termelőszervezetekben is az adott gazdasági rendszerre épül, melynek alakulása fejleszti a fegyelem tartalmi elemeit, s ezáltal hat a fegyelem formai elemeire is. Nem kétséges továbbá, hogy a szocialista fegyelem a szocialista termelőszervezetek tagjainak tudatán keresztül valósul meg, közvetlenül a tudati viszonyok determinálják a kötelezettségek megtartását. A tudati viszonyok változásával, fejlődésével függ össze a szocialista fegyelem betartását biztosító eszközök változása és fejlődése is. Kétségtelen, hogy a szocialista gondolkodás kialakulása háttérbe szorítja a fegyelem biztosítását célzó kényszerítő eszközöket, melyek helyett a meggyőzés, a tudatformálás kerül előtérbe. A fegyelem tartalmilag mint emberek közötti viszony jelentkezik, nem más mint egy embernek több emberhez, valamint több embernek egy emberhez való viszonya. Kétségtelen az is, hogy a különböző termelőszervezetekben jelentkező fegyelem nem szakítható el általában a társadalom struktúrájától és az osztálytársadalmi fegyelemtől, amelyek hatnak a szocialista termelőszervezetekben jelentkező fegyelemre is. Ha a problémákat dialektikusan szemléljük, megállapíthatjuk, hogy az osztálytársadalmi fegyelem és a szocialista termelőszervezeti fegyelem ellentmondásba is kerülhet egymással, ami összefügg az adott termelőszervezetekben kialakult sajátos normák és érdekek összeütközésével. Ez az összeütközés konkrétan az osztálytársadalmi érdek, illetve az azt kifejező norma és az adott termelőszervezet érdeke, valamint az azt kifejező norma között jelentkezik. Általában elmondható, hogy az összeütközés feloldása, illetve a kettő közötti ellentmondás megoldása polarizálódik az általános szféra felé, ami azt jelenti, hogy a magasabbrendű motívumok által meghatározott fegyelem, illetve norma érvényesül. A fegyelem a szocialista termelőszervezetekben különböző formákban van jelen. Azon túl, hogy a fegyelem a szocialista termelőszervezetekben önmagában is sajátosságokkal rendelkezik, a fegyelem különböző fajtáinak, formáinak is speciális vonásai, jellegzetességei vannak. A szocialista termelőszervezetekben megtaláljuk a gazdasági fegyelem, a hivatali fegyelem, az állampolgári fegyelem, a munkafegyelem kategóriáit. A fegyelem ezen típusai a szocialista termelőszervezetekben összetetten jelentkeznek sajátos és közös vonásaikkal együtt. A fegyelem fajai között a pártfegyelem, a szakszervezeti fegyelem stb. is helyet foglal, mint sajátos és speciális kategóriák. Az is világos, hogy a fegyelem más oldalról a különböző normákba foglalt követelmények, igények, kötelezettségek teljesítésével függ össze, mely követelmények és igények a szocialista társadalom fejlődésével dialektikusan változnak. A fegyelem így szoros kapcsolatban van a szerep szociológiai fogalmával.

A fegyelem és a demokrácia viszonyát a szocialista termelőszervezeten belül is sokan helytelenül értelmezik. Vannak olyanok, akik e két fogalompárt összeegyeztethetetlennek tartják. E nézetek képviselői abból indulnak ki, hogy a demokrácia megengedése, fejlesztése és kiterjesztése a fegyelem fellazításához vezet, továbbá a személyes felelősség megszűnése irányába hat. Az ilyen

nézetek hirdetői akadályozzák a demokrácia kiszélesítését a szocialista termelő-szervezetekben.

A fentieket figyelembevéve tehát szükséges a fegyelem és a demokrácia közötti viszonyt összefüggésében látni, hiszen az összefüggések megvilágítása is hozzájárul a demokrácia kifejlesztésének, illetve kiszélesítésének a folyamatához, amely folyamat objektív ugyan, de ennek tudatos felismerése az objektív folyamat kiteljesedése irányába hat.

A szocialista termelőszervezeti demokrácia és fegyelem közötti viszony összetett. Éppen ezért szükséges a kettő közötti bonyolult viszonyt részleteire bontani és így feltárni a kapcsolat alapvető irányait.

A demokrácia — mint demokratikus jogosultságok összessége — és a fegyelem — mint kötelezettségek összességének teljesítése — közötti kapcsolatot, összefüggést vizsgálva az alábbi főbb irányokat kell kiemelnünk:

a) A fegyelem és a demokrácia a szocialista termelőszervezetekben egymást feltételező jelenségek, fegyelem, azaz kötelezettségek teljesítése nélkül nincs demokrácia a szocialista termelőszervezetekben sem, s amennyiben a fegyelmet megszüntetnénk, a demokrácia is megszűnne. A fegyelem biztosítja azt az alapot, amely mellett a szocialista termelőszervezetek dolgozói részt vehetnek az adott termelőszervezet közös ügyeinek intézésében, *biztosítja azt, hogy a demokrácia a szocialista termelőszervezetekben ne vezethessen anarchiára.*

b) A fegyelem és a demokrácia a szocialista termelőszervezeteken belül egymást kiegészítő jelenségek, a fegyelem és a demokrácia egyidejű létezése kizárja a hatalmi jogosultságokkal való visszaélést, mert hiszen a demokrácia lehetőséget biztosít a szabad vitára, a különböző vélemények nyílt és egészséges összecsapására, a nem helyes, illetve a fejlődést akadályozó nézetek nyílt bírálatára, s helyes tartalmú döntések kialakítására. Ebből az is következik, hogy a szocialista termelőszervezet dolgozóinak élnie kell azokkal a jogszabályokban és egyéb társadalmi normákban biztosított lehetőségekkel, alanyi jogosultságokkal, amelyeket az emberi magatartásokat irányító szocialista normarendszer a közös érdeket figyelembevéve biztosít. A szocialista fegyelem ily módon a termelőszervezeteken belül is megköveteli — függetlenül attól, hogy a termelőszervezetek tagjai munkaviszonyban vagy tagsági viszonyban vannak az adott szervezettel —, hogy annak tagjai éljenek a számukra biztosított jogosultságokkal mind szervezeti téren, mind pedig a működéssel összefüggésben. Szervezeti téren a jogosultságok gyakorlása különösen összefügg a választó-, valamint a visszahívási jog gyakorlásával a szocialista termelőszervezeteken belül is. Összefügg továbbá a különböző szervezetek működésével, az e téren biztosított jogosultságok gyakorlásával is. Következésképpen — mint azt a szocialista jogirodalom helyesen hangsúlyozza — „a fegyelem most már nem negatív értelmű kategória (nem elég ilyen értelemben fegyelemről beszélni). A fegyelem szó szocialista értelme szerint a társadalom tagjaitól pozitív-aktív (alkotó) fegyelmet kell megkövetelni, a szocialista fegyelem pozitív cselekedetekre készítet.”²⁰³ Ebből adódik tehát, hogy a fegyelem nemcsak

²⁰³ Beér J.: I. m. 1063. p. Arbeit, Gemeinschaft, Persönlichkeit c. mű is felveti a fegyelem és a dolgozóknak a vezetésbe való bevonása közötti összefüggéseket. Fő megállapítása az, hogy a vezetésbe való bevonás elősegíti a munkafegyelem szükségességének felismerését. F. H. Müller i. művében az üzemi fegyelmet (az engedelmességet) a szakszerűség és a rend, továbbá a tekintély és rangsor összefüggéseiben vizsgálja.

a különböző normák által előírt kötelezettségek, hanem a jogosultságok, s ezenbelül a szocialista termelőszervezeti demokrácia biztosítását célzó, illetve szolgáló előírások teljesítését, ill. gyakorlását is megköveteli. A szocialista fegyelem tartalmának ilyen értelmezése elősegítheti a demokrácia követelményeinek hatékonyabb érvényesülését. Nem lehet megelégedni azzal, hogy a szocialista termelőszervezetek tagjai se sértsék meg az emberi magatartásokat irányító normákat, hanem minden dolgozótól elvárható a közös érdek érvényesülésének aktív előmozdítása. Mindezekből következik továbbá az is, hogy a fegyelem és a vita, a fegyelem és a bíráló, a fegyelem és az önbírálat, általában a fegyelem és a demokrácia összeférnek egymással.

A termelőszervezeti demokrácia és a demagógia azonban kizárják egymást, mert hiszen a demagógia éppen a tények elferdítésével, hízkeléssel, népszerűség-hajhászással stb. aláassa a fegyelmet. A demagógia és az őszinte bíráló, valamint az önbírálat a gyakorlatban nehezen választható el egymástól, hiszen a különböző vélemények nyilvánítása közben nehéz meghúzni azonnal a pontos határvonalat a demokrácia és a demagógia között. E nehézség mégsem jelenti azt, hogy az őszinte bíráló és a demagógia közötti határvonalat ne lehetne meghúzni. A demagógok ugyanis metafizikusok, hiszen úgy értékelik a tényeket és a jelenségeket, hogy azokat kiszakítják az általános összefüggésekből, helyesebben nem értik az egyes és az általános közötti összefüggéseket. Szükséges tehát a szocialista termelőszervezetek tagjainak olyan irányú nevelése is, amelyben fő cél a termelőszervezetek tagjait arra nevelni, hogy az általános összefüggéseket meglássák, felismerjék stb.

c) A fegyelem és a demokrácia a szocialista termelőszervezeteken belül is feltételezi, megköveteli a szocialista tudatosságot, *a fegyelem és a demokrácia olyan jelenségek, amelyek közös alapjuk van.* A tudatosságra való nevelés tehát nevelés a fegyelemre és egyben nevelés a demokráciára. Így a tudatosság az anarchia és a hatalommal való visszaélés ellen hat. Figyelembe veendő azonban az is a tudatossággal kapcsolatosan, hogy nemcsak a tudati elemek kibontakoztatásában kell keresnünk az alkotó fegyelem és a demokrácia összhangját a szocialista termelőszervezetekben. Más tényezők is elősegítik mind a fegyelem, mind pedig a demokrácia kibontakoztatását. E tényezők közül alapvető jelentőségűek azok az intézkedések, amelyek hazánkban, de valamennyi szocialista országban is összefüggésben vannak a szocialista termelőszervezetek önállóságának növekedésével, a közgazdasági eszközök szerepének jelentőségével a szocialista termelőszervezetek irányításában. Az a tényező továbbá, amely a szocialista fegyelem és a demokrácia kibontakozásának irányába hat, nem más mint az *anyagilag ösztönzés széleskörű kiterjesztése*, s általában a szocialista termelőszervezetek tagjainak *érdekeltebbé tétele anyagilag is a munkavégzésben.*

d) A fegyelem és a demokrácia a szocialista termelőszervezeteken is feltételezi a tekintély elismerését.²⁰⁴ A tekintély elismerése nem mond ellent sem a fegyelemnek, sem a demokráciának. Szükséges azonban leszögezni, hogy itt a tekintély kifejezést a vezető tudásán, példamutatásán alapuló kategóriaként használjuk. Az ilyen tekintély nélkülözhetetlen a szocialista termelőszervezeteken belül is. Ellene vagyunk a különböző státusz és szereposztásokból adódó, a vezető tudásától és példamutatásától elváló tekintély-

²⁰⁴ Engels F.: A tekintélyről. Marx—Engels V. M. Bp. 1949. I. köt. 617. p. Vö. R. Bendix: Work and authority in industry. New York and Evanston. 1956.

nek. Ez a tekintély, mivel nem öntudatos alárendeltséget és fegyelmet szül, ellentmond a demokráciának.

B) A demokrácia a szocialista termelőszervezetekben — a fentiekből, adódóan — a fegyelmi felelősség kérdéseivel is összefügg. Ez abból adódik, hogy a különböző szocialista termelőszervezetek dolgozóinak kötelezettségszegése megbontja a kettő összhangját, lényegében a demokratikus szervezeti és működési rend alapjait sérti és anarchikus tendenciák felszínre kerüléséhez, a hatalmi jogosultságokkal való visszaéléshez vezethet. Szükséges tehát az összhang biztosítása céljából a fegyelmi felelősség intézményét alkalmazni, hogy fenntartsuk azt az alapot — a termelőszervezet szervezeti és működési rendjét —, amely mellett a szocialista termelőszervezetek tagjai résztvehetnek a közös ügyek intézésében. A demokráciának és a fegyelmi felelősségnek együttesen kell fejlődnie. „A szocialista demokrácia fejlődésével erősödni kell az emberek felelősségérzetének és következetessé kell válnia a társadalmi felelősségre vonásnak.”²⁰⁵

A szocialista *jogszabályok* eltérő jogágakban szabályozzák a fegyelmi felelősség kérdéseit. Az állami-ipari termelőszervezetekben a fegyelmi felelősség intézményét hazánkban a Munka Törvénykönyve szabályozza. A törvény kimondja: „Fegyelmi vétséget követ el az a dolgozó, aki munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségét vétkeesen megszegi, ideértve azt az esetet is, amikor munkaviszonyához nem méltó magatartást tanúsít.”²⁰⁶ A magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a fegyelmi felelősséget a Termelőszövetkezeti Fegyelmi Szabályzat rendezi. A szabályzat szerint: „Fegyelmi vétséget követ el a termelőszövetkezetnek az a tagja, aki a tagságból eredő kötelezettségét vétkeesen megszegi, vagy egyébként termelőszövetkezeti taghoz méltatlan magatartást tanúsít.”²⁰⁷ A fegyelmi vétség fogalma mindkét esetben keretjellegű — nem konkrétan meghatározott diszpozíció —, s így igen szélesen vonja meg a fegyelmi vétségek körét. A tudományos vizsgálat helyesen mutat rá, hogy a termelőszervezetek dolgozóit terhelő kötelezettségeket konkrétan felsorolni nem lehet, mivel azok sokrétűek és változóak. Éppen a gyakorlat igényeit is figyelembe véve azonban szükséges azoknak bizonyos mérvű csoportosítása. *Ez egyben elősegíti a kérdés empirikus vizsgálatát is, hiszen a kérdőíves vizsgálatnál nagymértékben lehet és szükséges is e csoportosítást figyelembe venni.*

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak kötelezettségeit az alábbiakban csoportosítják:

a) *A személyes munkavégzés kötelezettsége.* A tag köteles a termelőszövetkezet közös munkájában legjobb képességei szerint résztvenni és legalább az alapszabály által megállapított munkaminimumot teljesíteni. A tag tehát fegyelmi vétséget követ el, ha munkáját nem vagy nem megfelelő minőségben és ütemezésben, nem a vezető szervek rendelkezései szerint végzi.

²⁰⁵ Szabó I.: I. m. 20. p.

²⁰⁶ Munka Törvénykönyve. 110. §. (1) Az új Munka Törvénykönyve (1967. évi II. törvény) 55. §. (1) bek. is lényegében azonos módon határozza meg a fegyelmi vétség fogalmát, noha „a nem méltó magatartást” elhagyja. Nyilván azért, mert az beleértendő a kötelezettség vétkeesen megszegésébe.

²⁰⁷ Fegyelmi Szabályzat a mezőgazdasági termelőszövetkezetek részére. 2. p. (Melléklet a 17/1960. (VII. 27.) F. M. sz. rendelethez. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. törvény 73. §. is lényegében a régi szabályzathoz hasonlóan határozza meg a fegyelmi vétség fogalmát.

b) *A közös vagyon védelmének és gyarapításának kötelezettsége.* A tagok kötelezettsége a közös vagyon gyarapodását tehetségük és képességük szerint elősegíteni. A termelőszövetkezet tagjai fegyelmi felelősséggel tartoznak, ha tevékenységüket nem a közös gazdaság anyagi hasznára fordítják: feladataikat hanyagul látják el, a közös vagyonban kárt okoznak, vagyonbeviteli kötelezettségüknek nem tesznek eleget.

c) *A szervezeti életben való részvétel kötelezettsége.* A tagok nemcsak dolgozói, hanem tulajdonosai és gazdái is termelőszövetkezetüknek, kötelességük tehát, hogy saját szövetkezetük fennmaradását és fejlődését biztosítsák.

d) *Az erkölcsi szabályok megtartásának kötelezettsége.* A szocialista erkölcsi és jogi normák találkoznak, s az erkölcsi normák által diktált kötelezettségek ezen az alapon szankcionálhatók. Nem minden erkölcsi norma megsértése fegyelmi vétség, kétségtelen azonban, hogy pl. a botrányos viselkedés, illetőleg életmód, a részegeskedés, a károkozás, bűncselekmény elkövetése stb. termelőszövetkezeti taghoz méltatlan magatartás.²⁰⁸

Az állami-ipari termelőszervezetek dolgozóinak kötelezettségeit nem csoportosítja az irodalom. Bizonyos mérvű osztályozás azonban itt is indokolt lenne, különösen a gyakorlat igényeire figyelemmel. Álláspontunk szerint a fenti csoportosítás — az eltérésekre figyelemmel — az állami-ipari termelőszervezetek vonatkozásában is hasznosítható. Ennek megfelelően itt is beszélhetünk a) a rendszeres munkavégzés, b) a társadalmi tulajdon védelmének és gyarapításának, c) az erkölcsi szabályok megtartásának és d) az igazgatásban való részvétel kötelezettségéről.

A fegyelem, a fegyelmi és anyagi felelősség kérdéseit a szociológusok *empirikus úton* is megközelítették.²⁰⁹ A fő cél annak vizsgálata volt, hogy a dolgozók hogyan ítélik meg a fegyelmi vétségeket és a társadalmi tulajdon ellen elkövetett vétségeket. A lengyel vizsgálatokban 1744 személyt kérdeztek meg a rendszeres munkavégzéssel és a társadalmi tulajdon védelmével kapcsolatban. A fő kérdés, amely a munkavégzést és a társadalmi tulajdon védelmét is átfogta, sőt az egyéb fenti csoportokat is, a következő volt: „Mit gondol, a dolgozóknak csak saját munkaterületükért kell felelősséget vállalni, vagy az egész üzemért?” A megkérdezettek 36%-a az egész üzemért való felelősséget hangsúlyozta. A felelősség kérdésében másként nyilatkoztak a vezetők és másként a közvetlen termelőmunkában résztvevők. Ezt azért emeljük ki, mert az üzem ügyéért való felelősségérzet szoros kapcsolatban van a demokrácia kérdéseivel — a részvételi jog aktív gyakorlásával. Olyan nézet tehát, amely azt fejezi ki a vezetők részéről, hogy a közvetlen termelőnek nem kell az üzem egészéért felelősséget vállalni, nem sokra értékeli a beleszólási jogot az üzem ügyeinek intézésébe. *A rendszeres munkavégzéssel kapcsolatban az alábbi konkrét magatartásokat vizsgálták: a munkahelyről való távollmaradást (azok, akik hangsúlyozzák, hogy az üzem egészéért kell felelősséget vállalni, 73%-ban határozottan elítélik azt); munkaidőben saját ügyeinek intézését (a megkérdezettek 16%-a elítéli, 61%-a körülményektől függően ítéli el, 18%-a nem tart benne semmi rosszat); a munkaidőben más, fizetett munka végzését (a megkérdezettek 41%-a elítéli, 39%-a a körülményektől függően ítéli el, 12%-a semmi rosszat nem lát benne). A társadalmi tulajdon védelmével, gyarapítá-*

²⁰⁸ Nagy L., Seres I.: *Mezőgazdasági Jog*. Bp. 1966. 424—425. p.

²⁰⁹ Hegedűs András—Márkus Mária: *Ember, munka, közösség*. I. m. különösen 102—106. p.

sával kapcsolatban feltett kérdések: „Hogyan ítéli meg, ha a dolgozó a munkahelyéről apró dolgokat elvisz (pl. papír, rajzszeg.)?” (A megkérdezettek 56%-a elítélte, 24%-a függővé tette a körülményektől, 11%-a semmi rosszat nem látott benne stb.) „Milyen büntetést tartana igazságosnak 1000 zlotyi értékű üzemi lopás esetén?” (A megkérdezettek 32%-a szerint bíróság elé kell állítani, 25%-a szerint el kell bocsájtani, 24%-a szerint fegyelmi büntetést kell rá róni, nyilván az elbocsájtásnál alacsonyabb fegyelmi büntetést, 19%-a nem tudott határozott választ adni, 2%-a pedig nem válaszolt.) A magyar vizsgálatoknál a kérdésre adott szabad válaszokból gyűjthetők össze a fegyelemre és a fegyelmi-anyagi felelősségre vonatkozó nézetek. A fenti két területen végzett lengyel és magyar szociológiai vizsgálatokból az alábbi következtetések vonhatók le: a) a munkaidő sok helyütt még éppen szervezési hibák miatt nincs jól kihasználva, s ezért értéke relativizálódik, mert a dolgozóknak saját hibájukon kívül nincs elfoglaltságuk, b) a munkából való távolmaradást sokkal jobban elnézik, mint a rossz minőségű munkát, vagyis a munkaidőnek formális kitöltése helyett a jó munka van értékelve, c) a munkahelyen az elfoglaltság nélküli munkaidőnek külön kereset céljára való kihasználását többségben elítélik, egyéni és más körülményeket sem fogadnak el mentségül, d) különbség van az üzemi társadalmi, valamint más állami-társadalmi tulajdon megítélése között, amennyiben az üzemi társadalmi tulajdon megrongálását súlyosabban ítélik meg, mint egyéb társadalmi tulajdonét, bár az enyhítő körülményeket jobban figyelembe veszik, mint a magántulajdon megsértésénél, e) egyedi ügyekben az egyéni körülményeknek nagy jelentőséget tulajdonítanak, személytelenül szigorúbban ítélnék. Az is fontos, hogy hol és kik mondanak véleményt egy adott ügyben. Az igazgatásban, illetve a szervezeti életben való részvétellel összefüggésben az alábbi kérdés szerepelt: „Milyen magatartást tanúsítana olyan esetben, amikor egy dolgozó igazságosan bírálja a vezetést és e miatt sérelem éri?” A megkérdezettek 24%-a szimpatizál a bíráló dolgozóval, de nem hisz a kritika eredményességében, 23%-a támogatja a bíráló dolgozót, ha szükség van rá, 21%-a örül, ha van ilyen ember, mert ez segíthet a többieknek is, 13%-a azt gondolja, hogy az illető rosszul csinálta, mert a felettes kritizálása következtében úgyse változik meg semmi, 10%-a azt gondolja, hogy a bíráló rosszul csinálta, s inkább a saját egyéni-családi ügyeivel kellene törődnie, a többi védi a bíráló dolgozót mint egyént, de nem támogatja a vezető kritizálásában. A fentiek érdekes tendenciát mutatnak, bár túlzott konzekvenciákat a jogalkotás és a jogalkalmazás szempontjából nem fűzhetünk hozzá.

A termelőszerkezeti demokrácia és a felelősség közötti viszonylatban, tekintettel arra, hogy a termelőszerkezeti demokrácia két vagy több szerv, illetve személy együttműködésével történik, felvetődik az a kérdés, hogy megosztja-e ez a felelősséget a különböző szervek, illetve személyek között vagy sem. Mint ismeretes a szocialista termelőszerkezetekben a demokrácia éppen azt jelenti, hogy a dolgozók különböző szervezeti formákon keresztül, de közvetlenül is résztvesznek az adott termelőszerkezet ügyeinek intézésében. Ez a probléma alapvető jelentőségű, mert hiszen a szocialista termelőszerkezeteken belül éppen a demokráciára hivatkozva át lehet hárítani a felelősséget az adott határozat kidolgozásában résztvevő valamennyi szerve, illetve személyre. Csökkenteni lehet tehát az egyszemélyes felelős vezető felelősségét tevékenységéért.

A termelőszerkezeti demokrácia viszonylatában is találkozunk *torzult jelenségekkel* amelyek egyaránt összefüggnek a fegyelemmel és a felelősséggel. Elmondható pl., hogy általában mentesülnek az olyan vezetők a felelősségrevonás alól, akik az összes előírásokat betartják. Ebben az esetben a vezetők csak a formális fegyelem keretei között vállalnak felelősséget. Ezt — mint helyesen mutatnak rá — jelenlegi szankció-rendszerünk is elősegíti, hiszen azt vizsgálja, hogy megtartotta-e valaki az előírásokat vagy sem. Ha a vezető az előírásokat megtartotta, akkor mentesül a felelősségrevonás alól függetlenül attól, hogy tartalmilag elősegítette-e a demokrácia kibontakozását, fejlődését vagy sem. Ebből adódik tehát, hogy a tartalmi felelősségvállalás alól — a demokrácia fejlesztésével összefüggésben is — a formális fegyelem betartására hivatkozással mentesülni lehet. A vezetők alkotó fegyelmé a szocialista termelőszerkezeteken belül nem jelentheti csupán a formális szabályok betartását, hanem az adott jelenség alkotó kibontakoztatására mindent meg kell tenniük.

Szükséges, hogy a szocialista termelőszerkezetekben az előzetes véleményegyeztetés (pl. az igazgató és a pártszervezetek, vagy az igazgató és a szakszervezet között) ne zárja ki a demokrácia érvényesülését más demokratikus fórumon. Ez ugyanis azt jelentené, hogy pl. a szakszervezeti üzemi tanácsot megfosztanák attól a lehetőségtől, hogy a hatáskörébe tartozó kérdésekben maga döntsön, azaz a különböző lehetőségek között válasszon.²¹⁰

A demokrácia a szocialista termelőszerkezetekben összefügg a „nem hivatalos szervezet” kialakulásával, hatásával, amely a szocialista termelőszerkezeteken belül működő különböző szervezetekben alakul ki. Az informális csoportok ugyanis alkalmasak információk közlésére, s így a döntések befolyásolására. Az ilyen információk is szükségesek az optimális döntések meghozatalánál, ha azonban ezek a csoportok a szervezet céljaival össze nem egyeztető döntések elérésére törekednek, fegyelmi eszközökkel is fel kell lépni ellenük, elsősorban a szocialista erkölcs normáinak és a társadalmi szervek normáinak megsértése címen. Az olyan kiscsoportnormák szerinti magatartás, amely sajátos célok megvalósítására törekszik, nem méltó az adott dolgozó konkrét munkaviszonyához.

A demokrácia és a fegyelem a szocialista termelőszerkezetekben nincs mindig összhangban. Ennek több oka van, melyek objektívek és szubjektívek.

Általában elmondható, hogy a demokrácia és a fegyelem között akkor van összhang, ha *mindkettő önálló megfontolásokon, önálló felelősségvállaláson alapul*, ha a fegyelem nem jelenti az egyéniség feladását. A fegyelem hiánya tehát semmiképpen sem demokrácia, hiszen a demokráciának elválaszthatatlan része a demokratikusan meghozott előírások megtartása és megtarttatása. A különböző társadalmi normák létezése nem nehezíti a demokrácia kibontakozását, nem ellentéte annak, nem jelent bürokráciát, hanem a felelősség szilárd keretét jelöli ki, erősíti a fegyelem bázisát, erősíti a demokráciát, de a túlszabályozás a demokrácia ellentéte.

A szocialista termelőszerkezeteken belül annak tagjai különböző testületi szerveken, tehát közvetve is résztvesznek az adott kollektíva ügyeinek intézésében. Kérdés, milyen mértékben követelhető meg és érvényesíthető a testületen, pl. a szakszervezeten belül a tagok aktivitása, s ezzel összefüggésben

²¹⁰ Szamel Lajos: Demokratikus vezetés-bizottsági rendszer-társadalmisítás. Valóság. 1965. 9. sz. 22—33. p.

milyen felelősség terheli a tagságot. Az irodalomban helyesen mutatnak rá, hogy itt lényegében új felelősségi és szankció rendszert kell kidolgozni. Nem kétséges, hogy a felelősségrevonást — figyelemmel Slejtka csoportosítására — az egyéni körülményeknek nagyban kell befolyásolnia.

2. A szakszerűség és a demokrácia követelménye összeegyeztetésének jelentősége a termelőszervezeti demokrácia fejlődésében

A szakszerűség és a demokrácia, helyesebben a demokrácia és a specialisták szerepe viszonyának kérdéseit, különösen a csehszlovák szocialista jogi irodalomban vizsgálták, a „Politikai szervezetek és a jog a népgazdaság vezetésében” c. téma keretében.²¹¹ Az elméleti elemzés kiterjedt az alábbi kérdések vizsgálatára: a demokrácia és a specialisták szerepe viszonyának fogyatékoságai; a demokrácia és a specialisták szerepének biztosítása a döntések folyamatában; a törvényhozás jelentősége a demokrácia és a specialisták szerepe biztosításában a termelési gazdasági egységek tevékenységében. Az elméleti elemzés eredményei a demokrácia és a specialisták szerepe kérdéseiben az alábbiakban foglalhatók össze: a) nem lehet azonosítani az állami-politikai vezetést a specialisták vezető szerepével, b) a tudományos eredmények alkalmazásánál a problémát elsősorban specialisták kollektíváinak kell eldönteni, s opponálási lehetőségeket kell számukra biztosítani, c) a demokratikus szervezeti formák a specialisták által szakszerűen előterjesztett kérdéseket vitassanak meg, d) a demokratikus szervezeti formáknak biztosítani kell az ellenőrzési jogot a specialisták tevékenysége felett a vállalatok eredményessége, pénzügyi mutatóinak alapján, e) a demokratikus szervezeti formák figyelmét főként azokra a feladatokra kell összpontosítani, amelyek az emberek érdekeivel és követelményeivel kapcsolatosak, hogy feltárják és eldöntsék a termelőszervezetek tagjai érdekeinek összeütközését.

A fenti elemzés átfogta az összes demokratikus szervezeti formák és a specialisták viszonyának kérdéseit.

A demokrácia a termelőszervezetekben sem érvényesülhet a szakszerűség követelményeinek figyelembevétele nélkül. A szakszerűség és a demokrácia viszonyának kérdése ily módon nagy jelentőségű a szocialista demokrácia fejlesztése és továbbfejlesztése vonatkozásában. A szakszerűség és a demokrácia kapcsolatának helyes megoldása elősegíti a demokratikus viszonyok fejlesztését annak valamennyi területén, noha egységes megoldási módokat ebben a vonatkozásban már azért sem lehet adni, mert a demokrácia a különböző területeken sajátosan érvényesül. Másként jelentkezik a kettő összekapcsolása az állami szervezet és az egész társadalom vonatkozásában és ismét másként.

²¹¹ Demokracie a odbornost v reizeni. Anketa casopisu Pravník. Pravník. 1965. 5. sz. 446—457. 6. sz. 552—561. 7. sz. 625—644. p. Kovács István: Demokrácia és a jogalkotás c. tanulmányában vizsgálja a szakszerűség és a demokrácia problémáit a jogalkotással összefüggésben. Megkülönbözteti a törvényszerzőket a törvényhozóktól és megállapítja, hogy „A törvényszerzők felelősége elsősorban abban van, hogy a tudomány és a technika minden eszközének felhasználásával — ide értve a politikai, gazdasági, kulturális viszonyok releváns elemeit — minél tökéletesebb tervezetet, adott esetben döntés alapjául szolgáló variánsokat (Kiemelés P. I.) tárjanak a törvényhozók elé”. Itt, vagyis a törvényszerzés szintjén a szakmai szint tökéletesítése a központi kérdés. (Állam és Igazgatás. 1966. 1. sz. 16. p.)

a társadalmi szervek és a tagjaik vonatkozásában. Általában felvethető valamennyi területtel összefüggésben: *összeegyeztethető-e ez a két jelenség, avagy kizárja egymást?*

A demokrácia és szakszerűség viszonyának problémakörét mi csupán a szocialista termelőszervezetekkel összefüggésben vizsgáljuk, de itt is figyelemmel kell lennünk a különböző termelőszervezetek sajátosságaira.

Az állami-ipari termelőszervezetekben a termelőeszközök tulajdonosa, a tulajdon és az igazgatás alanya elválik egymástól, noha az állampolgári minőség közvetíti az állampolgárok tulajdonosi minőségét. A szocialista állam, mint az igazgatás alanya tulajdonosi pozícióból beleszól működésükbe. Az állami elem közvetlenül az igazgatón keresztül jelentkezik, de az állami szervek differenciáltságának megfelelően más állami szervek is résztvesznek az állami-ipari termelőszervezetek irányításában.

A mezőgazdasági szocialista szövetkezeti termelőszervezetek alapja a csoporttulajdon. Ebből adódóan a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben a tulajdon alanya és az igazgatás alanya nem válik el egymástól, s a közös ügyekben *maga a kollektíva*, illetve az általuk választott szervek döntenek. Az állami elem az állami irányítás folytán itt is jelen van, bár az állami szervek tulajdonosi pozícióból nem szólnak bele működésükbe, igazgatásukba.

A szocialista társadalomban az állami szervek mindkét termelőszervezettel összefüggésben jelentkeznek, s különböző funkciójuk gyakorlása során kapcsolatba kerülnek a szocialista termelőszervezetek funkcióival. Az állami szervezet *hatékonysága szakszerű*, racionális határozathozatalt igényel, amely sokrétűen összefügg a társadalmi-gazdasági viszonyokkal. Az állami szervezet az igazgatás folyamatában minden egyes tagjának megállapítja felelősségét és egyúttal eligazítja őket. Az állami szervezet formális szabályokkal és informális csatornákkal abban az irányban tevékenykedik, hogy csökkentse a döntések előtt álló alternatívákat.²¹² Ennek megfelelően az állami szervezetben a *határozathozatal a benne közreműködő egyének megfelelő módon összehangolt szakszerű-ésszerű döntéseik sorozatából áll*. Figyelembe kell venni azonban, hogy az állami szervezet munkáját megtestesítő egyén társadalmi viszonyai, tudata, képzettsége stb., illetve a nem formális kapcsolatok és szabályok, kiscsoport jellegzetességek, nem formális közlési csatornák, nem formális vezetési hierarchia is kialakulnak és hatnak a szervezet munkáját megtestesítő egyén döntési lehetőségére. Látni kell azt is, hogy a döntések között is különbséget lehet tenni. Megkülönböztethetünk reális és formális döntést, nem biztos ugyanis, hogy a formálisan előírt végső döntés jelenti a reális végső döntést.

A fentiekből világosan kitűnik, hogy az állami szervek intézményesített *szabályzott keretben* működnek, s a társadalmi munkamegosztás alapján tagjaik alapos szakképzettséggel rendelkezhetnek. Ebből adódóan alkalmasak feltárni a hatáskörök ésszerű differenciálódása mellett, hogy a különböző konkrét feltételek mellett milyen *döntési variánsok*²¹³ lehetnek egy problémával kapcsolatban és képesek meghatározni, hogy a lehetséges döntési variánsok közül a konkrét körülményeket és követelményeket figyelembevéve melyik a

²¹² Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. Bp. 1967. 259. s. köv. p. Vö.: James Burnham: *The managerial Revolution*. New York. 1941.

²¹³ Sven R. Hed: *Elektronikus adatfeldolgozás*. Bp. 1965. 3–10. p. *Szecsó Tamás*: *Társadalmi döntések, politikai önismeret*. Társadalmi Szemle. 1966. 35. p.

legcélszerűbb, s milyen tényezők nehezítik a legcélszerűbb döntési variáns realizálását.

A szocialista állam szervei különösen a gazdasági funkciók gyakorlása során jelentősek, illetve jelentős szerepük lehet a szakszerűség követelményének érvényrejuttatásában a szocialista termelőszervezeteken belül. Az állami szervek mindkét termelőszervezettel összefüggésben alkalmasak lehetnek — s őket alkalmassá is lehet tenni a szervezeten belüli szakképzettség szerepének és jelentőségének fokozásával, hatáskörüknek megfelelően — több döntési variáns kidolgozására, legyen az a döntés általános szabályt eredményező vagy pedig egy bizonyos konkrét ügyet lezáró. Az intézményesített jelleg elősegíti a szakszerűség érvényesülését, s az egyes határozatok következményeinek előzetes feltárását és megismerését, hiszen a munkamegosztás következtében a szervezetet megtestesítő egyének alapos — közgazdasági, jogi, szociológiai — szakképzettséggel rendelkezhetnek.

A szocialista országokban az utóbbi időben napirendre került a gazdaságirányítás reformja.²¹⁴ Az új gazdasági irányítás modelljében valamennyi szocialista országban a szocialista termelőszervezetek önállósága fokozott jelentőségre tesz szert. A szocialista termelőszervezetek önállósága pedig kedvezőbb feltételeket teremt a termelőszervezeti demokrácia szélesítéséhez. Az új gazdaságirányítási modellben a szocialista termelőszervezetek önállósága különösen a gazdasági döntések vonatkozásában jelentős, hiszen e döntések erősen centralizáltak voltak, ami a kötelező tervmutatókon keresztül érvényesült. Természetes azonban, hogy semmilyen új gazdaságirányítási modell nem zárhatja ki teljesen a centralizációt, melyre bizonyos mértékig szükség van a továbbiakban is mindkét szocialista termelőszervezet vonatkozásában. Az átalakított gazdaságirányítási modellben a szocialista termelőszervezetek önállósága erősen korlátozott volt. A szocialista termelőszervezeteknek ez az erős korlátozottsága különböző dizfunkcionális következményeket szült, mint azt a vonatkozó dokumentumok megállapítják. Ezek közül főleg az alábbiakat lehet kiemelni: a) Az informálság korlátozottsága miatt — melynek jelentőségét az említett csehszlovák vita is hangsúlyozza — nem készültek jó tervvariánsok a termelőszervezetekkel összefüggésben. Előtérbe került a közvetlen adminisztratív szabályozás, a tervmutatókkal felszínre nem hozható tartalékoknak a kihasználatlansága, s mivel azok nem engedhették meg a vállalat eszközeivel való manőverezést, nem tervezett, ún. látens hatások is sok esetben kárt okoztak, s a tervmutatók teljesítése függetlenül attól történt, hogy azok teljesítése szolgálta-e a fogyasztók igényeinek legjobb kielégítését vagy sem. Nem volt tehát összhang a termelés és a fizetőképes kereslet között. b) Az embereket elszoktatta a kezdeményezéstől, a felelősségtől, a kockázatvállalástól, mivel nem valósította meg a gazdasági hatáskörök legésszerűbb megosztását, nem épített eléggé a szocialista termelőszervezetek dolgozóinak aktív részvételére, érdekeltségére és felelősségére a szocialista termelőszervezetek ügyeinek intézésében, s ezért kedvezőtlenül hatott az emberek tudatára, nem segítette elő a társadalmi és a partikuláris érdekek optimális összhangját, hiszen nem épített eléggé a szocialista termelőszervezetek adottságaira, s meg-

²¹⁴ Vö.: Vita a gazdaságirányítási rendszerről. Bp. 1965. 17. p. Továbbá a 38. jegyzettel. Keserű János: A termelőszervezetek gazdaságirányítási reformjának alapelveiről. Társadalmi Szemle. 1966. ápr. 3. p. Csanádi György: Vállalati gazdálkodás, felelősség, törvényesség. I. m. 14. p.

felelő mértékben az anyagi érdekelttség elvére. c) A szocialista termelőszervezetek általában nagyfokú függésbe kerültek a szocialista állami szervekkel, s ez vonatkozott különösen a szövetkezeti szocialista termelőszervezetekre az állami hitelekén keresztül, ami abban a nézetben fejeződött ki, hogy a régi gazdaságirányítási modellben az állam szervei, vagy általában az állam a szocialista társadalomban „elnyeli” a termelőszervezeteket, ezek dolgozóinak ténylegesen nincs szerepük, jelentőségük a szocialista termelőszervezetek ügyeinek intézésében.

Nem véletlen, hogy az új gazdaságirányító modellben az állami szerveknek, főként közgazdasági eszközökkel általános jogi szabályozási keretben kell irányítani a szocialista termelőszervezeteket, amely vonatkozik a jövedelemelvonás, a vállalatoknál maradó nyereség, az árak, a támogatások rendszerének szabályozására. Ezen túlmenően a hatósági intézkedéseknek döntően a törvényességi felügyeletre kell korlátozódni, noha adminisztratív intézkedések is szükségesek, ahol a közgazdasági eszközök nem hatékonyak. Mindezek hozzájárulnak a kialakult bürokrácia csökkentéséhez, a gazdasági-döntési hatáskörök legésszerűbb megosztásához, és a szocialista termelőszervezetek tagjai kezdeményezőkézségének, aktív részvételének fokozódásához a termelőszervezetek ügyeinek intézésében. Ösztönöznek a gazdasági hatékonyság növelésére az érdekelttség és a felelősség fokozásával és elősegítik az egyéni, a vállalati és a társadalmi érdek, illetve a termelés és a fizetőképes szükségletek összhangját. Mindezek következtében az állami szerveknek jelentős szerepük lehet a szakszerűség — különösen üzemgazdasági vonatkozásban történő — érvényrejuttatásában.

Az állami-ipari termelőszervezetekkel összefüggésben az állami szervek feladataikat két síkon láthatják el egyrészt az igazgató, másrészt a felettes igazgatási szervek és apparátusán keresztül. Az igazgató és apparátusa — szükség esetén szakemberek, adott esetben a fogyasztók bevonásával is, alkalmas lehet több döntési variáns kidolgozására, amelyekben a szakszerűség követelménye érvényesülhet.

A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetek vonatkozásában az állami szervek feladataikat egy síkon láthatják el. Az állami szervek, mint irányító szervek, szükség esetén szakemberek, sőt a fogyasztók bevonásával itt is alkalmasak lehetnek több, a lehetőségekhez képest legkedvezőbb döntési variáns kidolgozására az adott szövetkezeti termelőszervezetek számára.

Mindkét esetben a szocialista termelőszervezetek dolgozóinak, illetve képviselői szerveinek tájékoztatása a lehetséges döntési variánsokról, azok indokairól a döntés előtt, azok megvitatása különböző fórumokon és az adott kérdésben a döntési variánsokkal kapcsolatos vélemények meghallgatása utáni döntés biztosítja a szakszerűség és a demokrácia követelményeinek összhangját, egységét a szocialista termelőszervezetekben. A különböző, szakszerűen kidolgozott döntési lehetőségek, indokaik és az arra vonatkozó véleményük ismerete a szakszerűség és a demokrácia összeegyeztetése szempontjából alapvető jelentőségű. Ilyen döntési lehetőségek kidolgozásában a középírányító területi termelőszövetkezeti szövetségek is közreműködhetnek. Mindezek elősegítik az informáltság növekedését, valamint korlátozottságának leküzdését mindkét oldalon, megkönnyítik a variációs lehetőségek nagy tömegéből való választást, biztosítják a közvetlen és a közvetett demokrácia elvének helyes összekapcsolását és a szocialista termelőszervezetek dolgozói tudati színvonalá-

nak növekedését, gazdasági látóköruk szélesedését, s ez által *tartalmilag fejlesztik a termelőszervezeti demokráciát*. A szakszerűség és a demokrácia ilyen-fajta összekapcsolása elősegíti az eredményes működést, az irányító szervek és a termelőszervezetek közötti kapcsolatok harmonikusságát, a termelőszervezeti demokrácia fő funkciójának kibontakozását, az eredményes vezetés és igazgatás szolgálatát.

A kérdés összefügg az alábbi tudományos problémákkal is, melyek ismerete a termelőszervezeti demokrácia fejlesztését is elősegítheti. A marxista szociológia tudományos alapokat szolgáltat a termelőszervezeti demokrácia kifejlesztéséhez, segítséget nyújt a dolgozóknak általában az irányítási, különösen a gazdaságirányítási rendszerbe való bevonásának érvényrejuttatásához.

A marxista szociológia által tanulmányozott információs rendszert, más szóval a *kommunikációs folyamatot* kell itt elsősorban figyelembe venni.²¹⁵ A kommunikációs rendszer fő funkciója a termelőszervezeti demokrácia fejlesztésével összefüggésben a különböző döntési variánsoknak, mint a döntéssel kapcsolatos ismeret, a szaktudás és a döntési variánsok indokainak a dolgozókhöz történő eljuttatása és fordítva, vagyis a dolgozók véleményeinek a végleges döntést meghozó szervekhez, az állami szocialista termelőszervezetek esetében elsősorban az igazgatóhoz történő eljuttatása, hiszen az igazgató, mint egyszemélyi felelős vezető dönt végső soron minden gazdasági kérdésben. A dolgozók, illetve képviselői szerveik a termelési, áruforgalmi, vállalatfejlesztési kérdésben a tervekhez fűződő véleményükkel járulnak hozzá a gazdasági döntésekhez felsőbb szervek és az igazgató felé. Ez a hozzájárulás is a demokrácia megnyilvánulása, de mégsem önigazgatás. A két jelenség ugyanis nem azonos, mert ha azonosítanánk, ott nem lenne demokrácia ahol nincs önigazgatás. Ezzel függ össze az is, hogy az önigazgatás nem felétlenül demokrácia. A szocialista állami-ipari termelőszervezetek tagjainak részvétele ily módon a gazdasági ügyek intézésében nem jelent mást, mint a döntésekhez, illetve határozatokhoz való hozzájárulást. Ez pedig nem térthet másként, mint véleménynyilvánításokkal a különböző demokratikus szervezeti fórumokon keresztül vagy közvetlenül is, amelyeket ilyen vagy olyan módon figyelembe vettek felsőbb szervek vagy az igazgató a leoptimalisabb, a legcélszerűbb döntési variánsok végső kiválasztásánál. A dolgozóknak a gazdasági ellenőrzés területén is jelentős szerepük van.

A szocialista mezőgazdasági termelőszövetkezetek ügyeiben nem az állami szervek hozzák meg a végső döntéseket, hanem a tagság vagy az általa létrehozott különböző szervezeti formák. A döntési variánsokkal kapcsolatos vélemény közvetlenül azon a fórumon hangzik el, amely a végső döntést meghozza, noha van lehetőség arra is, hogy a különböző kisebb egységekben; pl. a brigádokban is megvitassák azokat. A szocialista szövetkezeti termelőszervezetekben tehát a demokrácia az önigazgatással szoros kapcsolatban jelentkezik, de a kettőt mégsem lehet azonosítani és egybeolvasztani.

A demokrácia és a szakszerűség kapcsolata biztosításának fenti formája mindkét típusú szocialista termelőszervezetben biztosítja a specialisták és a demokratikus viszonyokra támaszkodó vezetés egységét, csökkenti azok egy-

²¹⁵ Hegedűs András: Optimalizálás és humanizálás. Valóság. 1965. 3. sz. 27. s. köv. p. Harold D. Lasswell: The Structure and Function of Communication in Society Mass Communications. Urbana, 1960. 117—118. p. Vö: Roger Clause: Publikum und information. Köln und Opdalen. 1962. 9—40. p.

mástól való elkülönültségét és elősegíti a termelők és irányítók közötti ésszerű arány kialakítását. Segít feloldani a specialisták szerepe és a demokrácia közötti ellentmondást, melyet — mint a csehszlovák elméleti elemzések rámutattak — az utóbbi időkig figyelmen kívül hagytak azzal az indoklással, hogy a szocialista társadalomban likvidálták a demokratikus tömegmozgalom és a tudományos vezetés (a specialisták vezetése) közötti ellentmondásokat. Természetesen a specialisták szakképzettségének hiányát nem lehet pótolni a demokratikus fórumokkal, hiszen a specialisták vezetésének alacsony színvonala összefügg a nem-demokratikus viszonyokkal, s az anti-demokratikus viszonyok pedig — általában — alacsony színvonalú vezetést eredményeznek. A demokrácia és a specialisták szerepe közötti ellentmondás belső s a mellett, hogy — meghatározott feltételek esetén — *hajtóerőként* funkcionál, feloldható és a fejlődésben nem vezet kizárólag a visszafejlődéshez a specialisták, a szakképzett káderek növekedése mellett sem, akiknek a szerepe az új gazdasági mechanizmusban növekszik.

A kapitalista társadalmi-gazdasági rendszerben a szakszerűség és a demokrácia feloldhatatlan ellentmondásban van, ami adódik egyrészt a tulajdon és a közvetlen termelők közötti ellentmondásokból, másrészt a tulajdonosi és az igazgatási jogosítványok elválásából, illetve a szövetkezetekben a vezetőség és tagság eltávolodásából. A vezetés ott elsősorban a specialisták vezetésére támaszkodik. A szocialista termelőszervezetekben a társadalmi tulajdon megteremtésével a tulajdonosi és az igazgatási jogosultság közötti feloldhatatlan ellentmondás megszűnik, mert felszámolásra kerül a tulajdon és a közvetlen termelők közötti ellentmondás, ez azonban nem jelenti azt, hogy a szocialista állami-ipari termelőszervezetekben az irányítás és az igazgatott alanya egybeesne. Nincs tehát teljes önigazgatás a szocialista állami-ipari termelőszervezetekben, s így a dolgozók „közvetítéssel” gyakorolják tulajdonosi jogosítványait. A szocialista szövetkezeti mezőgazdasági termelőszövetkezetekben az igazgatás és az igazgatott alanya egybeesik. Így nem válik ketté a termelői és az igazgatási tevékenység, a tulajdonos közvetlen termelő munkát is végez, s ezért a választott és a választó eltávolodása nem következik be, noha a képviselői szervek itt is közvetítik — küldöttgyűlésen keresztül — a tulajdonos-dolgozók igazgatási jogosultságait. A közvetítettség a vállalatokban az olyan önigazgatási rendszerben is megvalósul, mint amilyen a jugoszláv. Az igazgatási jogok közvetítését itt az úgynevezett munkástanács gyakorolja. Az állami szervek, mint irányító szervek a törvényhozás síkján a jogszabályokon keresztül jelentkeznek s ez biztosítja a demokratikus centralizmus érvényesülését is. Ilyen formán csupán a lényeges ügyek kerülnek centralisztikusan eldöntésre, az egyéb ügyeket a munkásönigazgatás síkján kell megoldani.

Megállapíthatjuk, hogy mind az állami, mind pedig a szövetkezeti termelőszervezetekben a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok közepette is elválhat a termelői és az igazgatási jogosultság, de az elválás végső alapja felszámolásra került.

3. A vezetés, az egyén, a közvélemény és a demokrácia viszonyai a termelőszervezetekben

Felvetődik az a kérdés, milyen következtetések adódnak a fentiekből egyrészt a szocialista termelőszervezetek irányítását végző szervekre, másrészt a szocialista termelőszervezetek, illetve demokratikus szervezeti formáik tagjaira vonatkozóan, illetve mi a viszony a közvélemény és a döntés között.

a) A vezető szerveknek, közöttük az állami-ipari termelőszervezetek igazgatóinak a demokratikus vezető stílust kell kifejleszteniük. Mindenekelőtt megállapítható, hogy sok olyan tényező van még hazánkban is, amelyek nehezítik a szakszerűség és a demokrácia összhangját biztosító fenti megoldás elfogadását. Sokan abból indulnak ki, hogy a lehetséges döntési variánsoknak a nyilvánosságra hozása sok összeütközést, a kedélyek „felizgatását” eredményezné. E gondolatok mögött azonban lényegileg a tömegdemokratikus mozgalmak lebecsülése húzódik meg. Megállapítható ugyanis — mint azt Hegedűs András hangsúlyozza a tapasztalat alapján — hogy könnyebb és kevesebb energiát köt le a demokrácia kizárásával hozott döntés, de annak utólagos korrekciója több gondot okoz, nem is beszélve arról, hogy a demokratikus kizárásával hozott döntések nehezítik a szocialista termelőszervezetek integrálódását, azaz valódi kollektívává válását. Ami pedig a vezetők helyes kiválasztását illeti, a szocialista termelőszervezetekben „a megoldást, a társadalom érdekében álló kritériumok érvényesülését éppen ezért nem lehet másban keresni, mint a közéleti demokratizmus fejlődésében, abban, hogy az egyes személyek alkalmasságáról, képességéről mennél szélesebb rétegeknek és csoportoknak legyen lehetőségük meggyőződni, véleményük ilyen, vagy olyan módon figyelembeveendő legyenek a kiválasztásnál is.” Ugyancsak Hegedűs mutat rá arra, hogy „vállalatainkban, mint ahogy ezt a szociológiai vizsgálatok igazolják — nagyon széles rétegek úgyszólván semmit sem tudnak arról, hogy kik a vezetők. A személyi változásokat sokszor még ma is a titokzatosság légköre veszi körül. Új igazgatók gyakran úgy kerülnek a vállalathoz, hogy csak a legbeavatottabbak ismerik eddigi tevékenységüket, a többséghez sokszor még pletykák sem jutnak el róluk, természetesen fejletlen társadalmi szituációkban a közvélemény is ösztönözhet helytelen kiválasztásra (pl. a tömegek félrevezetése demagógiával), de az egészséges szocialista demokratizmus kibontakoztatásával ez az állapot feltétlenül meghaladható. Ennek megtagadása a szocialista fejlődésbe vetett bizalom elvetését is jelenti.”²¹⁶

A gazdasági irányítás reformja hazánkban előirányozza azt, hogy az üzemi szakszervezeti szervek véleményét ki kell kérni az üzemi gazdasági vezetők megítélése, megerősítése vagy leváltása tekintetében. A kiválasztásnál a véleményezés során a szakszervezeteknek a szakképzettség követelményeivel összefüggésben elsősorban az ideológiai képzettség és a politikai rátermettség mellett azt kell vizsgálni, hogy a jelölt milyen közgazdasági, jogi, illetve szociológiai ismeretekkel rendelkezik. Az igazgatókat a felsőbb szervek nevezik ki e véleményezés alapján és ők mondanak fel nekik. A felügyeleti bizottság tagjait egyrészt az adott vállalat dolgozói választják, másrészt benne foglalnak helyet a párt és a tanácsi szervek delegáltjai, valamint a bankok és a felhasználó vállalatok kinevezettjei. Helyes volna, ha a fogyasztók képviselői is szerepet kapnának ebben a bizottságban valamilyen szinten és formában. Olyan

²¹⁶ Hegedűs András: I. m. 31. p.

vezetőket kell tehát kiválasztani, akiknek a szaktudása az egyéb feltételekkel együtt megfelelő. A gazdasági vezetőképzés szűk tematikáját a fenti szempontokra figyelemmel kell kiegészíteni. A felelősséget is rögzíteni kell az optimális döntési variáns kidolgozásáért. Azokba az állami szervekbe pedig, amelyek a szövetkezeteket irányítják, szintén szakképzett embereket kell kinevezni, s velük kapcsolatban az általános demokratikus jogosultságokat kell érvényesíteni. Az állami szervek tagjai a döntések során nem építhetnek kizárólag személyes kontaktusaikra és informális kapcsolataikra.

b) A szocialista termelőszervezetek tagjainak a magatartását is szükséges vizsgálni a demokráciával és a szakszerűséggel összefüggésben. A szocialista termelőszervezet tagja többféleképpen alkalmazkodhat²¹⁷ a termelőszervezet, mint csoport céljához.

Az egyén alkalmazkodásának formái között a szocialista demokrácia valószínűsítő tétele szempontjából rendkívül fontos az ún. *közömbös magatartás*, vagyis a környezettel való kiegyezés és visszavonultság *felszámolása*. Ez természetesen összefügg a munkával, illetve a munkakörrel való identifikáltság kérdésével. Ebben az esetben a termelőszervezet tagja nem alakítja a reá vonatkozó döntéseket (határozatokat), nem vesz részt azok meghozatalában, hanem csupán a meghozott határozat alakítja őt. A közömbös magatartás következménye a közösség ügyeitől való elidegenedés, a szocialista termelőszervezet céljainak elvetése, csupán biztonságos megélhetés keresése abban.

Fontos a termelőszervezeti demokrácia kifejlesztése szempontjából az ún. *feltörekvő alkalmazkodás* meghaladása is. A feltörekvő alkalmazkodó, bár teljes mértékben identifikálódik a termelőszervezet céljaival, vagyis annak céljait belsőleg is elfogadja, de bizonyos értelemben hajlandó a leegyszerűsítésre és idealizálódásra, s így alkalmas a konfliktusban levő lehetőségek és ellentmondó célok ellenére is tevékenységre. A termelőszervezet ilyen tagja személyes státusz és presztízs szerzésre törekszik, s a tekintély iránti tiszteletét eltúlozza. „Ilyenkor az ember megszűnik ember lenni, s értelmetlen bábja lesz saját szerepjátszásának... Ebben az állapotban már elvesz az emberi lényeg, csak előírt iratlan és vélt szabályok vannak szembe előtt, anélkül, hogy ezek értelmét keresné.” „Itt a legfőbb érték képpen az alkalmazkodási képesség válik. kitalálni, hogy különböző, sokszor gyorsan változó szituációkban kihez és mihelyz kell alkalmazkodni!”²¹⁸ Az ilyen típusnak — akire mindig, minden esetben lehet számítani — bár célja a döntések meghozatalában való közreműködés, de mélységesen tiszteli a státuszot. Következésképpen az azt megváltoztató határozatok meghozatalában azért nem vesz részt, mert az éppen karrier szempontjait sértené, ezért lemond róla, s így képtelennek bizonyul bármilyen alkotó tevékenységre.

A szocialista termelőszervezetekben a demokrácia érvényesülése olyan alkalmazkodást követel, amely *lényegileg nem semmisíti meg az emberit, az egyéniséget, amely alkalmazkodás nem akadályozza az adott termelőszervezet*

²¹⁷ Vö. Kulcsár Kálmán: Az államigazgatási szervek szociológiai vizsgálatának lehetőségei. Állam és Igazgatás. 1965. Hegedűs András: A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság. Bp. 1961. 82. p. Konformitás és konformizmus. Élet és Irodalom. 1966. 49. sz. Peter R. Hofstätter: Einführung in die Sozialpsychologie. 2. Aufl. Stuttgart. 1959. Vö.: W. Richard Scott: Theory of Organizations (Handbuch of Modern Sociology. ed. R. E. L. Faris. 514—520. p.) Továbbá: I. G. March, H. A. Simon: Les organisations (Problèmes psychosociologiques) Paris. 1964. 33. s. köv. p.

²¹⁸ Hegedűs András: Konformitás és konformizmus. I. m.

dolgozói személyiségének fejlődését és kibontakozását. Az alkalmazkodás tehát itt pozitív értelemben jelentkezik, az ember társadalmasodásának folyamatával kapcsolatos, s megköveteli a konkrét környezethez, a kialakult pozitív magatartási normákhoz és erkölcsi ítéletekhez való alkalmazkodást, amely egyaránt érdeke a szocialista termelőszervezet dolgozóinak, de az egész szocialista társadalomnak is. Szocialista társadalmunk előrehaladása érdekében a legnagyobb szükség éppen az *egyének alkotó kezdeményezésére* van. Ez pedig még a szűkebb környezetben kialakult magatartási normák, sztereo-típusok helyességének, illetve helytelenségének a mérlegelését is megköveteli az egyéniség, de nem az „egyéneskedés” céljából.

A szocialista termelőszervezetekben szükséges a meghatározott státusz, illetve az azzal kapcsolatos szerepkört úgy betölteni, hogy a) igénybe kell venni a szocialista termelőszervezetek által nyújtott lehetőségeket, b) el kell ismerni a pozitívumokat, de kritikai érzékkel is kell rendelkezni és c) az alkotó kezdeményezéseket nyilvánosságra kell hozni, erőfeszítéseket kell tenni annak el-sikkasztása ellen, különösen a státusz quot fenntartani akarók konzervatív törekvéseit szükséges megakadályozni.

A szocialista termelőszervezetek ilyen típusú egyéneinek célja a döntések meghozatalában, ezek között a státusz quot érintő határozatok meghozatalában való közreműködés is, továbbá a nyilvánosság követelése az ügyek intézésénél, a személyi függőség és a bürokratikus intézményi habitus felszámolása.

A fenti esetben a demokráciát igénylő ember típusával állunk szemben a szocialista termelőszervezetekben. Az ilyen típusú emberek alkalmasak a politikai szemlélet intenzív képviselte mellett gazdasági látókörük szélesedésével, a gazdasági összefüggések megismerésével, a szakszerűség követelményeinek szemelött tartására, a szakszerűség és a demokrácia követelményeinek összeegyeztetésére. Alkalmasak továbbá a különböző csoporttényezők negatív hatásának felszámolására, az emberi magatartásokban jelentkező hibák (a hanyagság, a közömbösség, a demagóg magatartás, egyéni szempontok eltűlése stb.) felismerésére és helyes cselekvésre való ösztönzésre. Az ilyen típusú egyének alkalmasak a vezetők tevékenységének figyelemmel kísérésére, munkájuk értékelésére is a feladatok elvégzésének tükrében, anélkül, hogy azoktól bármilyen közvetlen felelősséget átvállalnának, figyelemmel a társadalom és a termelőszervezet tagjai érdekeire.

c) A demokrácia és a szakszerűség viszonyával kapcsolatban szükséges foglalkozni a *termelőszervezeti közvélemény*²¹⁰ kérdéseivel is. A különböző döntési variánsokra adott válaszok, amelyek egy-egy konkrét problémával kapcsolatosak, tükrözhetik az adott termelőszervezet tagjai egészének vagy egy részének véleményét. A döntési variánsok ugyanis nem közömbös problémák, hanem olyan jelenségek — különösen az új gazdaságirányítási modellben —, amelyek összefüggésben vannak a termelőszervezetek dolgozóinak érdekeivel, noha e problémákat a termelőszervezeteken belül is a különböző helyzetben élő rétegek saját érdekeik, szokásaik, érzelmeik alapján sajátosan értékelhetik. A különböző döntési variánsokkal kapcsolatos véleményekben a termelőszervezetek dolgozóinak, különböző csoportjainak a véleménye tárgyiasulhat, más-
szóval objektíválódhat.

²¹⁰ A. K. Uledov: Obscsesztvennoe mnyenye szovetszkogo sojuza. Moszkva. 1963. Vö.: Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. 1961. 170. s köv. p.

Felmerül az a kérdés, valóban kifejeződik-e ez az átlagvélemény a döntésekben?

Általában elmondható, hogy a közvéleményben kifejezésre jutó átlagvélemény az adott problémával kapcsolatban a döntésekben kifejeződik. Az átlagvélemény kifejeződése azonban csak mint alakító módon közreható tényező jelentkezik azon csoportoknak a véleményében, amelyek az adott termelőszervezetekben vezető helyzetben vannak, az objektíválódás formájára is tekintettel. Az adott döntési variánsok érinthetik csupán a szocialista termelőszervezetek egy-egy rétegének, csoportjának érdekeit. Ebben az esetben véleményük saját érdekeik felismerésétől és az adott helyzetüktől függ. A felismerési folyamatban hatnak közre különböző tényezők úgy, hogy a döntési variánsokkal kapcsolatban differenciált közvélemény kerül felszínre. A benne közreható tényezők a) differenciált társadalmi lét, s ebből fakadó differenciált társadalmi tudat, b) a differenciált érdekek és azok felismerésének differenciáltsága, továbbá c) az érdekek értékelésének differenciáltsága. Figyelembe kell venni még azt, hogy a dolgozók a kereső foglalkozás szerinti strukturából adódóan sem egységesek a szocialista termelőszervezetekben, helyesebben az adott termelőszervezet ebből a szempontból nem homogén, hanem heterogén szerkezeti jelenség. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a termelőszervezet tagjainak véleményét befolyásolják a kiscsoportokba (brigádhoz, baráti körhöz stb.) való tartozásuk a termelőszervezeten belül és kívül egyaránt. A kiscsoportok²²⁰ ugyanis mindig értékeltén közvetíthetik a termelőszervezet dolgozóit felé a különböző döntési variánsokat, s a kiscsoportokon belül a véleményhordozók-formálók, a kiscsoportok érdekei, összetétele és normái is befolyásolják az egyén végleges véleményét. Kétségtelen e kiscsoportokban szakértelemmel rendelkezőket is találunk. A kiscsoportok különösen azoknak a tényezőknek a kialakításában, fenntartásában jelentősek, amelyek az érdek felismerésében, értékelésében, s így véleményük kialakításában hatnak közre. Ilyennek kell tekintenünk az érzelmi, a nevelési tényezőket, továbbá a szokásokat, hiedelmeket, előítéleteket, szimbólumokat stb. A szocialista termelőszervezetekben létrejött kiscsoportok a hivatalos szervezet, illetve az igazgatás munkájáról, a vezetésről különböző véleményeket alakítanak ki. A szocialista termelőszervezetek vezetésével és munkájával kapcsolatban a kiscsoportokban kialakult és az ún. hivatalos vélemény megegyezésének van jelentősége. A külön csoportvélemény kialakulása összefügg azzal, hogy nem csupán hivatalos kommunikációs csatornák léteznek, hanem informális csatornák is vannak a szocialista termelőszervezeteken belül, s ezeken az informális csatornákon más szempontoktól és érdekektől átalakítva jut el az egyénhez a hivatalos információ, amelyekben a fentemlített tényezők is közrejátszanak. A nem formális kiscsoportoknak különleges funkciójuk van: jelentős szerepet játszanak az egyén társadalmi kapcsolataiban, noha szerepüket nem lehet eltúlozni. A különböző kiscsoportoknak a szocialista termelőszervezeten belül pozitív és negatív hatásai lehetnek. A kiscsoportok pozitív vonásait az alábbiakban foglalhatjuk össze: a) biztosíthatják a szocialista termelőszervezetek tagjainak sokoldalú fejlődését, b) sokoldalúan tájékoztathatják egymást, természetesen nem elégedve meg véleményformáló tagjaiknak interpretációival. A különböző kiscsoportok negatív vonásai közül az alábbiakat emeljük ki: a) tagjait elzárhat-

²²⁰ Hegedűs András: A modern polgári szociológia... I. m. 130—140. p. Vö.: Verba S.: Small Groups and Political Behavior. Princeton, 1961.

ja más csoportoktól, gátolhatja a személyiség fejlődését, megakadályozhatja a készségek és képességek szabad kifejtését, megszabhatja, hogy tagjainak mit szabad tenni és mit nem, azaz hogyan illik gondolkodni a jóról, a rosszról, az erkölcsről, az erkölcstelenről, b) tagjainak torzán mutathat be minden információt, sajátos értékelési rendszert alakíthat ki, s ezen keresztül tagjaival ténylegesen megszűrve látathatja az adott termelőszervezet ügyeit, gátjává lehet tagjai szabad véleményformálásának.

Világos tehát, hogy nem lehet építeni a vezetésnek az ún. zárt csoportokban rejlő erőre, hiszen abban az egyén megszűnik egyénnek lenni és pontosan hűen teljesíti csoportja normáit. A klikkek tagjait fel lehet ismerni, hiszen fellépésükkel igyekeznek ideologizálni a problémákat. A vezetésnek a termelőszervezetekben a nyílt körökre kell építeni, amelyben biztosított a kételkedés joga. Mint látható, a nem formális szervezeteknek jelentőségük van, s bizonyos értelemben szükségesek a formális szerv működéséhez, mert azok a tájékozódás, a kohézió és az egyéni integritás védelmi eszközei is.

A szakszerűség és a demokrácia kapcsolatának szempontjából jelentős probléma az ún. formális és informális vezetés is,²²¹ a szocialista termelőszervezetekben. Elmondható ezzel összefüggésben, hogy a termelőszervezeteken belüli hivatalos hierarchiában elhelyezkedők szaktudása is különböző lehet. A hivatalos vezetők tudása nem biztos, hogy nagyobb mint a beosztottaké. Ebből következik, hogy egy ún. informális vezetés alakulhat ki, amely emberi tapasztalatra, technikai jártasságra, az emberekkel való ügyes bánásmódra és kizárólag a szaktudásra is épülhet. Következésképpen a szakszerűséget az informális vezető, miént közvetlen termelő is hordozhatja. Ebben az esetben az informális vezetés az informális kapcsolatokon keresztül érvényesül, s a szocialista termelőszervezetben az ügy jellegének megfelelően alakítja annak tevékenységét. Természetesen a formális és az informális vezetés fedheti egymást, de azok el is térhetnek egymástól.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a közvélemény kialakulásában a különböző demokratikus szervezeti formák is közrehatnak. A szocialista termelőszervezetekben pl. a pártszervezetek egyrészt véleménytudatosító és formáló szerepet játszhatnak, másrészt kifejezhetik a termelőszervezetek dolgozóinak, mint egésznek, valamint egyes csoportjainak, rétegeinek érdekeit, véleményeit is. A demokratikus szervezeti formák azonban torzíthatják is a rajtuk keresztül kifejeződő véleményt, mely azzal a konkrét helyzettel függ össze, amelyben véleményük kialakul, s nem elsősorban a szervezet sajátosságaival.

A szakszerűen előkészített döntési variánsok közzététele általában biztosítja a környezet felügyeletét, s alkalmat ad a konkrét lehetőségek érvényrejuttatására, a gyakorlati életben kialakult és sok esetben a szakképzettséggel felérő tapasztalatok érvényesülésére, a különböző máshol meg nem szerezhető ismeretek, sőt a különböző veszélyek feltárására.

A szocialista társadalom hatalmi politikai viszonyai a döntési variánsok

²²¹ Kulcsár Kálmán: Bevezetés a szociológiába. I. m. 123—124. p. Vö.: R. Presthus: The Organizational Society. New York. 1962. Szentpéteri István: Általános vezetéseleméleti koncepciók. Szeged. 1966. Bár a tanulmányban nem foglalkozunk a nem termelői munkaszervezetekkel, azonban a nem termelői munkaszervezetekben is jelentős a demokrácia és a szakszerűség követelményének egysége, *együttes érvényesülése*. A fentiekben elmondottak általában vonatkoznak a nem termelői munkaszervezetekre is.

közzétételét lehetővé tesszik, hiszen a vezető szervek általában és lényegében a dolgozók érdekében működnek, megfelelő csatornák, illetve közlési eszközök állnak a rendelkezésükre és az adott termelőszervezet dolgozóinak a véleményéről tudomást szerezhetnek. Kétségtelen azonban, hogy ennek a problémának a vizsgálata további kutatást igényel, hiszen egyrészt a különböző döntési variánsokat a szocialista termelőszervezet dolgozói különbözőképpen értelmezhetik, másrészt a különböző döntési variánsokról összegyűjtött vélemények, illetve állásfoglalások értékelése mind az állami-ipari, mind a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben is szükség van meghatározott „apparátus” kialakítására. Vizsgálandó probléma még az is, hogy milyen típusú döntésekkel összefüggésben lehetséges a fenti elgondolás megvalósítása. A döntések ugyanis a közvetettség fokában eltérhetnek egymástól. Így vannak általános elvi-jellegű, bizonyos szabályokat eredményező és egyes konkrét ügyekben való döntések. A magunk részéről, úgy látjuk, hogy a döntések első két típusában általában alkalmazható a fenti elgondolás, sőt kivételesen a harmadik típusánál is.

A szakszerűség és a demokrácia a szocialista termelőszervezeteken belül tehát összeegyeztethető. A szakszerűen elkészített különböző döntési variánsok és indokaik nyilvánosságra hozatala meghatározott területeken — ahol legjobban értenek hozzá — hozzájárul a tagok, illetve képviseleti szerveik tagjai szakmai látókörének elmélyítéséhez, s egyben biztosítja a demokratikus jogosultságok érvényesülését is.

III. RÉSZ

A TERMELŐSZERVEZETI DEMOKRÁCIA HELYE A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA RENDSZERÉBEN

I. Fejezet

A termelőszervezetek és az állami szervek

A) A szocialista állam szervei közül a termelőszervezetek irányításában az *államhatalmi és az államigazgatási szervek* egyaránt részt vesznek központi és helyi szerveiken keresztül.²²²

A szocialista állami szervek funkcióinak²²³ tartalmát a termelőszervezetekkel összefüggésben az adott állami szervek jogosultságai és kötelezettségei jelzik, amelyek közül különösen jelentős a döntési jogosultság és kötelezettség (hatáskör).

A szocialista állam egyes szerveinek funkcióját és annak tartalmát jelentő jogosultságokat és kötelezettségeket — ezen belül a döntési jogosultságokat és kötelezettségeket, hatáskört²²⁴ — a szocialista jog szabályai rögzítik.²²⁵

A szocialista állam szerveinek funkciói, s az ezzel kapcsolatos hatáskör különböző *tevékenységi formákban* valósul meg. A szocialista állam ugyanis mint hatalom, külső oldalról a tervezésen, a szervezésen, a koordináláson és az ellenőrzésen²²⁶ keresztül jelentkezik a szocialista termelőszervezetek vonatkozásában.

²²² Vö.: Magyar Államigazgatási jog. Szerk. Szamel Lajos. Tankönyvkiadó. Bp. 1965. I., II. köt.

²²³ Vö.: *Peschka Vilmos: A népi demokratikus állam funkciói.* M. T. A. II. Oszt. Közleményei. IX. 1959. Bp. 77—96. p. Vö.: N. V. *Csernogolovkin: Funkcii szovetszkogo gosudarsztva v period razvernuto sztroitsztva kommunizma.* Moszkva: Goszdat. 1960. L. I. Kaszk: K voproszii o funkciiah gosudarsztva. (Voproszi gosudarsztva i prava. 1964. Izd-vo LGU. 66—80. p.) D. A. *Kerimov* (Szerk.): *Obscsaja teoriija gosudarsztva i prava.* Izd-vo LGU. 1961. (V. Sz. Petrov 45—47. p.)

²²⁴ Vö.: B. M. *Lazarev: O kompetencii organa szovetszkogo gosudarsztva.* SzGP. 1964. 10. sz.

²²⁵ V. K. *Mamutov: Kompetencia gosudarsztvennüh organov v resenii hozjajsztvennüh voproszov.* M. 1964. 25. p. Vö.: továbbá W. *Mussler: Legyen a politikai gazdaságtan a népgazdasági feladatok megoldásának hatékony eszköze.* Einheit. 1963. 3. sz. E. *Halm: A munka jellegének néhány filozófiai problémája.* Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 9. és a 10. sz. E. V. *Szokolov: A személyiség sokoldalú fejlődése a kommunizmus felépítése folyamán.* Filozofiszkie Nauki. 1962. 6. sz. Sz. G. *Sztrumilin: A kommunizmus és a munkamegosztás.* Vopr. Fil-i 1963. 3. sz.

²²⁶ Szamel Lajos: Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái. Bp. 1963. 81—95., 251., 274. p. Knapp Viktor: A termelés irányítása és az állam és jogtudo-

A szocialista állami szervek funkcióikat különböző eszközökkel és mód-szerekkel²²⁷ valósítják meg. Az eszközök közül elsősorban a szocialista jog jelentős. A szocialista jog különböző ágai közreműködnek a funkciók megvalósításában a szocialista jogrendszer tagozódásának megfelelően. A szocialista állam, mint a hatalom belső oldala az állami akaratban koncentrálódik, amely a kényszer és a meggyőzés²²⁸ eszközeivel érvényesül. A kényszer és a meggyőzés a jogban kifejeződő állami akarat átadásának, érvényrejuttatásának módszere. A szocialista állam kényszerét az állami szervek az ún. hatósági jogosultságokon keresztül gyakorolják, vagyis az állami szervek feladatainak egy része hatósági jellegű. A szocialista állami szervek hatósági jogosultságai az általánosan kötelező magatartási szabályok (azaz jogszabályok) kibocsátása útján és a konkrét jogalkalmazói aktusokon keresztül valósulnak meg, szükség esetén speciális kényszerítő apparátus segítségével, ha a kibocsátott általános normákat, vagy egyedi aktusokat nem tartják be. Az állami szervek feladataikat megvalósíthatják az ösztönzés módszereivel is, s a fejlődés során ezek kerülnek előtérbe.

B) A szocialista állami-ipari termelőszervezetekben érvényesülő demokrácia szervezeti és hatásköri síkon jelentkező tartalmi elemei és a szocialista állam szerveinek funkciói (az ezzel kapcsolatos jogosultságok és kötelezettségek) közötti viszony jelentkezik az üzemen belül és az üzemen kívül egyaránt. Az üzemi demokrácia tehát jelen van, illetve lehet a szocialista állami-ipari termelőszervezetek külső és belső tevékenységében egyaránt.²²⁹

Az állami-ipari termelőszervezetek olyan termelőeszközökkel rendelkeznek, amelyek az egész társadalom, illetve annak képviselője, a szocialista állam tulajdonában vannak. A szocialista állam az igazgatón²³⁰ keresztül irányítja közvetlenül a szocialista állam-ipari termelőüzemeket, meghatározott önállóságot biztosítva annak az irányításban részt vevő egyéb állami szervekhez viszonyítva. A szocialista állami-ipari termelőszervezetek önállóságának keretei a mindenkori gazdaságirányító mechanizmussal kapcsolatosak.²³¹ A vállalat, illetve az igazgató önállósága gazdasági téren kifejeződik pl. abban, hogy a) javaslataival maga is résztvesz a tervfeladatok kialakításában, b) a tervfeladatok végrehajtásának szervezésében, a végrehajtás feltételeinek megteremtésében, c) a tervfeladatok végrehajtásának ellenőrzésében. Az állami termelőszervezetek igazgatója a részvétel keretében önállóan dönt központilag nem szabályozott ügyekben, amit a vállalat jogi, pénzügyi és szervezeti önállósága biztosít.

A szocialista állami-ipari termelőszervezetek önállósága azonban korlátozott. A korlátozás a központi tervekkel, egyéb központi előírásokkal, az iparirányítás szervezeti felépítésével és módszere által valósul meg, amelyeket a jogszabályok rögzítenek. Szamel Lajos kiemeli, hogy az üzemi demokrácia

mány. Bp. 1962. 65—81., 94—123. p. Vö.: V. I. Terescsenko: Szervezés és irányítás. Bp. 1966. A. I. Korolev, A. E. Muskin: Állam és hatalom. Pravovedenie. 1963. 2. sz.

²²⁷ Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. 239—240. p. Ádám Antal: Az állami ajánlások. Jogtudományi Közlöny. 1966. 1—2. sz. 61. p.

²²⁸ Szabó Imre: Társadalom és jog. Bp. 1964. 123—124. p.

²²⁹ Eltérő álláspontot képvisel Weltner A.: A szocialista munkaviszony... I. m. 231. s. köv. p.

²³⁰ Vö.: Magyar Államigazgatási jog. I. m. 142—153. p.

²³¹ Magyar Államigazgatási jog. I. m. 7—67. p. Napjainkban valamennyi szocialista országban a gazdaságirányító mechanizmus változásokon megy keresztül.

kérdése kapcsolatban van a demokratikus centralizmus lenini elvével, s az üzemi demokrácia „tárgyát és tartalmát tekintve függvénye annak, hogy az államigazgatási szervek csak az irányításhoz szükséges jogkört tartják-e maguknál, vagy közvetlenül belefolyanak a vállalatok (intézetek) igazgatásába”²³² Rámutat továbbá, hogy az üzemi demokrácia problémájának egész sor egyéb vetülete is van, amely azonban csak távolabbi és közvetett összefüggéseket mutat az igazgatás demokratizmusával.

Ezzel kapcsolatban állapíthatjuk meg azt is, hogy az állami-ipari termelőszervezeti demokrácia szervezeti és hatásköri síkon jelentkező tartalmi elemei és az állami szervek közötti kapcsolat *két síkon valósul meg*. Megvalósul először az igazgató és az üzemi demokrácia intézményei közötti viszonylatban. Konkrétebben a szocialista állami-ipari termelőszervezetek igazgatójának és az üzemi demokrácia intézményeinek jogosultságai, hatásköre és tevékenységi formái között. Másodszor megvalósul az üzemén kívüli állami szervek és az üzemi demokrácia intézményeinek jogosultságai- tevékenységi formái közötti viszonylatban.

C) A szocialista mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben érvényesülő demokrácia szervezeti és hatásköri síkon jelentkező tartalmi elemei és az állami szervek funkciói közötti viszony egy síkon jelentkezik. A demokrácia jelen van, illetve lehet a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetek külső és belső tevékenységében egyaránt.²³³

A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetek alapja a csoporttulajdon. Ebből adódóan a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezet az önállósággal együtt teljesebb önigazgatással is rendelkezik, mint az állami-ipari termelőszervezetek, amelyekben az önállósággal nem párosul a teljes önigazgatás. Az önigazgatás az mezőgazdasági termelőszövetkezetekben kapcsolatos azzal, hogy tagjai éppen a csoporttulajdonból adódóan közvetlenül tulajdonosi jogosultságokkal is rendelkeznek. A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben tehát nincs *közvetlenül* jelen az állami szerv — mint a közös érdek képviselője. A csoporttulajdonhoz kapcsolódó önigazgatás azonban nem jelent olyan autonómiát, amely a közös érdektől eltérően működhet. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek önállósága, s a vele kapcsolódó önigazgatás *viszonylagosan korlátozott* az állam által. Nem érthetünk azonban egyet az olyan nézetekkel, melyek a demokráciát önigazgatás nélkül formális szervezeti fogalomnak tekintik, sőt a demokrácia kérdéseinek vizsgálatánál elégtelennek tartják a demokrácia általános fogalmából való kiindulást. Ebben a koncepcióban a demokrácia általános fogalma, másszóval a szocialista állami és társadalmi szervezetekben érvényesülő demokrácia egy formális-szervezeti fogalom. Ilyen megközelítésben, ha a koncepciót átvetítjük az állami-ipari termelőszervezeti demokráciára; az nem más, mint egy formális szervezeti demokrácia, másszóval „tartalmatlan” demokrácia, hiszen benne nem találjuk meg az önigazgatást. A demokrácia azonban nem kötődik az önigazgatáshoz. Ha ugyanis a demokráciát általában két elemmel határoznánk meg, egyrészt azzal, hogy van egy formális szervezeti része, másrészt azzal, hogy benne egy önigazgatási elem is jelentkezik, akkor ebből kiindulva az egyszemélyi

²³² Szamel Lajos: A szocialista demokrácia kialakulása és a polgári bürokrácia lebontása államigazgatásunkban. Studia... Pécs. 1960. 12. p.

²³³ Nagy László: Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban. Bp. 1965. 137—138. p.

vezetés, adott esetben az állami-ipari termelőszervezetekben kizárná a demokráciát. Hangsúlyozzuk tehát, hogy a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben a tulajdonviszonyok csoportjellege alapjaiban *csupán sajátossá* teszi a demokráciát, s e sajátosságok kifejeződnek a szocialista mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben jelentkező demokrácia összetevő elemeiben.²³⁴

Megállapíthatjuk tehát, hogy a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben jelentkező demokrácia tartalmi elemei és az állami szervek közötti kapcsolat egysíkon, *a külső irányítás vonatkozásában* jelentkezik az állami szervek és a termelőszövetkezetek közötti viszonylatban.

D) A szocialista termelőszervezeteken belül *működnek olyan szervezetek is, amelyek részei országos mechanizmusunknak*, nemcsak az üzemben belül, hanem azon kívül is fejtenek ki tevékenységet.

A szocialista állami-ipari termelőszervezeteken belül működő szakszervezeti bizottságok, pártszervezetek²³⁵ ifjúsági szervezetek csupán részei e szervezetek egységes, országos mechanizmusának és az ezekben érvényesülő demokratikus centralizmus folytán *érvényre juttathatják a termelőszervezeti demokráciából adódó javaslatokat az igazgató felügyeleti szervein keresztül*, ha az igazgató hatáskörébe tartozik és hatásköre gyakorlása során ő nem juttatta érvényre. A javaslatok, döntések megvalósítása körüli viták eseteiben, azok eldöntésébe, a javaslat vagy döntés érvényesülésébe, ha vita az igazgató és pl. a szakszervezeti bizottság között merül fel, a felsőbb szervek is beleszólhatnak — természetesen mindkét felet meghallgatva. A felsőbb társadalmi, így a magasabb párt és szakszervezeti szervek az illetékes minisztereken keresztül vagy általában a felügyeletet gyakorló egyéb állami szerveken keresztül szólhatnak bele a javaslatok és döntések sorsának alakulásába. Viták lehetnek az üzemi demokrácia egyes intézményei, pl. a szakszervezeti üzemi bizottság és a pártszervezetek között is. Ilyen esetben is nyilvánvaló, hogy a felettes szervek döntenek, illetve dönthetnek a vitás kérdésekben. *Az igazgató is, amennyiben egyetért a javaslattal, képviselheti a termelőszervezeti demokráciából adódó javaslatokat külső viszonylatban a felügyeleti szervek felé*, ha a döntés nem tartozik hatáskörébe. Az állami szocialista vállalat igazgatója azon láncszemek egyike, amelyek keresztül a belső demokratikus viszonyok külső, a vállalatokon kívül is ható jelenségekké válhatnak. Az állami demokratizmus az igazgatón keresztül is jelentkezik a vállalatok irányába és itt más társadalmi szervezeteknek is jelentősége van. A szocialista állami-ipari termelőszervezeteken belüli demokratikus viszonyoknak külső demokratikus viszonyokká való átalakításában a fentebb említett társadalmi szervek és az igazgató (tehát több „csatorna”) működik közre a feladatok sikeres ellátása érdekében. Ide sorolható az ipari nagyvállalatoknál létrehozott igazgató-tanács is.

A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben is működnek olyan szervezeti formák, amelyek az egységes mechanizmusnak a részei. Eltérően azonban az állami-ipari termelőszervezetektől e területen szakszervezetek nem működnek. Ennek ellenére sem lehet egyetérteni az olyan javaslatokkal, melyek szerint a szakszervezeteknek ki kellene terjesztetni tevékenységi körü-

²³⁴ Bak József: Igazgatás a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Bp. 1965. 90. p.

²³⁵ Vö. MSZMP. Szervezeti Szabályzata. VIII. 49. 46. p.

ket a szocialista mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekre. Figyelembe kell venni ugyanis, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek, mint társadalmi szervezeti formák is funkcionálnak, s ebből adódóan megoldhatják azokat a feladatokat, amelyeket más területen a szakszervezetek látnak el. Az előzőkből adódóan a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben a fenti szempontból jelentős a párt²³⁶ és az ifjúsági szervezet. E szervezeteknek azonban a belső demokratikus viszonyoknak külső demokratikus viszonyokká való átalakításában, hiszen felsőbb szerveik nem utasíthatják a mezőgazdasági termelőszervezetek vezető szerveit, noha a meggyőződés módszereit érvényre lehet juttatni a különböző döntések előtt a konkrét állami irányítást végző szervezeteknél.

Általában elmondható, hogy a párt és a szocialista állam politikájának érvényesítése azonos feladat, annak konkrétan egy alanya van, ami természetesen nem zárja ki azt, hogy a mezőgazdasági szocialista termelőszervezetekben működő pártszervezetek, amennyiben e politikától eltérő jelenségeket tapasztalnak, a helyes politika érvényesítése érdekében ne jelentkezzenek tényezőként, de ebben az esetben is jelentkeznie kell a módszerbeli különbségeknek, az eszmei, az erkölcsi, a politikai ráhatásnak, a meggyőzésnek, a nevelésnek. A pártszervezeteknek elsősorban tagjaikon keresztül kell érvényre juttatniuk álláspontjaikat.

E) A szocialista állam szervei privilegizált hatalmi eszközökkel is rendelkeznek, így döntéseiket jogi keretek között kikényszeríthetik. A szocialista állam szervei tehát mint politikai szervezetek a hatalom gyakorlóiként léphetnek fel. A hatalmi eszközök igénybevételének privilegizálása következtében lehetőségük van arra, hogy a szocialista termelőszervezeteket engedelmesre kényszerítsék, azaz lehetőségük van azok társadalmi viszonyainak rendezésére ellenőrzésére. A szocialista állam, illetve szervei funkcióikon keresztül hatást gyakorolnak általában a társadalomra, ezek között a szocialista termelőszervezetekre, ezek viszont hatnak a szocialista állami szervek funkcióinak gyakorlására.

A szocialista állami szervek sajátos viszonyokat fejleszthetnek ki és sajátos magatartási normákat alkothatnak a szocialista termelőszervezetek és a szocialista állami szervek közötti kapcsolatokban, amelyek különösen az államigazgatási szervek és a szocialista termelőszervezetek közötti viszonyokban hatnak. A szocialista államigazgatási szervezet és annak tevékenységét megvalósító egyén ugyanis hatalmi pozícióban van a szocialista termelőszervezetekkel összefüggésben, s ebből adódóan az állam egész tekintélyével, hatalmával lép fel, az egész állami szervezet képviselőjeként tevékenykedik. A fenti körülmény alkalmas lehet a szocialista állami szervek és a szocialista termelőszervezetek közötti konfliktus keletkezésére, márcsak azért is, mert az állami szervek a szocialista termelőszervezetek problémáit általános síkon kezelhetik, ami könnyen ellenkezést válthat ki. A szocialista társadalomban azonban, ahol nincs alapvető osztályellentét, az állami szervek és a szocialista termelőszervezetek közötti ellentétek csak *másodlagosak* lehetnek. Ez az ellentét alapvetően az állam viszonylagos önállóságával, az adott történeti helyzet helytelen politikai értékelésével stb. függ össze.

Az állami szervezet és a termelőszervezetek közötti viszonyt vizsgálva

²³⁶ Vö.: I. m., továbbá Erdei Ferenc: A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása. MTA. Agrárkutató Intézete. 1962. 68. p.

megállapíthatjuk, hogy azok döntéseiben kifejeződnek alárendelten olyan tényezők is, amelyek a pontos és ésszerű ügyintézészt biztosító előírások mellett érvényesülnek. E tényezők között jelentkeznek a politikai szempontok, az állami szervezet szervezési módjával összefüggő jelenségek (különösen az, hogy az államigazgatási szervezet tevékenységét a nyilvánosság „kizárásával” folytatja, az a körülmény, hogy tagjaik kötelességeiket meghatározott hierarchiában, meghatározott hatáskörrel és szakképzettséggel, rangjuknak megfelelő fizetéssel végzik, s fizetésük felettesük ítéletétől függ, s annak megfelelően lépnek elő, továbbá sajátos hivatali fegyelemmel rendelkeznek stb.), az előírásokat alkalmazó egyén tulajdonságai, annak csoportkapcsolatai, ambíciói stb. Ezekkel kapcsolatban a bürokratikus deformálódást²³⁷ emeljük ki, amely hazánkban is az államigazgatási szervek hatásköre centralizációjának és koncentrációjának, valamint az alsóbb szervek önállósága korlátozásának volt a következménye. Ezen a területen az utóbbi időkben jelentős változások történtek az összes szocialista országokban.

A bürokráciának, mint károsan ható munkastílusnak okai többértékek. Jelentkezhet abban, hogy az állami szervek döntés előtt nem kéri ki a demokratikus szervezeti formák véleményét, ami erősíti az állami szervek szervezeti elkülönültségét és negatívan hat a bürokrácia visszaszorítására. A káros módon végzett munka — mint bürokrácia — összefügg az állami szervezet eljárási hibáival, az információszerzés negatívumaival, továbbá az állami szervezetben kialakult sajátos intézményi szokásokkal és viselkedésekkel is. Ezek közül különösen a formatiszteletet emeljük ki, amely abban nyilvánul meg, hogy az egyén a szervezet céljára és a szervezet eredményére tekintet nélkül identifikálódik a pontos és ésszerű ügyintézészt biztosító előírásokkal. Jelentkeznek még olyan jelenségek is, melyekben *a hivatali, illetve a hivatalnoki érdeket államérdekként fogják fel. A jogi szabályozás technikai fogyatékoságai* is okozhatnak bürokráciát.

A fenti jelenségek a szocialista állami-ipari termelőszervezetek „hivatalos szervezetében” is megtalálhatók, így reális veszéllyel járó jelenségek, s a demokratikus szervezeti formák javaslatainak megvalósításával összefüggésben is kimutathatók. A demokratikus szervezeti formák javaslatait a hivatalok (igazgató, felsőbb szervek) sokféle formában kifogásolhatják. Ezek közé tartozik az az eset, amikor kifejtik, hogy a javaslat megvalósítása nagy kockázattal és felelősséggel jár. Olyan kockázatot is kell vállalni az igazgatónak úgymond, amelynek tényezőit nem tudja ellenőrizni. Előfordul továbbá, hogy az adott javaslatokat, amelyeket a különböző demokratikus szervezeti formák hoztak, képtelennek tüntetik fel, s ahol csak lehet sabotálják azok megvalósítását. Igénybe vehetik a huzamos együttműködés kapcsán a felsőbb szervekkel kialakított személyi kapcsolatokat is a javaslatok, elképzelések megvalósítása ellen. Előfordul az az eset, hogy a javaslatok megvalósításával összefüggésben sok *eljárási akadállyal* hozakodnak elő. Az apparátus jellegzetességéből adódóan arra is van lehetőség, hogy egy új igazgató, aki a javaslatokat jónak tartja és igyekszik azokat megvalósítani, nem éri el rövid idő

²³⁷ Szentpéteri István: A bürokratizmus okai és megjelenési formái. Állam és Igazgatás. 1966. 3. sz. 224. p. s köv. p. Hegedűs András: Marx a bürokrácia alapjairól. Magyar Tudomány. 1966. 4., különösen a manageri bürokráciáról. 219—220. p. Szamel Lajos: A szocialista demokrácia és a bürokrácia. Társadalmi Szemle. 1966. 7—8. sz. Robert Merton: Bureaucratic Structure and Personality. — Reader in Bureaucracy. Glencoe. 1952.

alatt célját, mert a régi apparátus akadályozza abban. Nem kétséges, hogy a fenti káros jelenségek kiküszöbölhetők üzemi szinten éppen a termelőszerkezeti demokrácia ténylegessé tételében, mert önmagában a jogi lehetőség nem elegendő. Azok az eszközök, amelyek közrehatnak ebben a folyamatban, az igazgató és apparátusa ellenőrzésének fokozása és felelősségrevonása, gyakori „választása és visszahívása”, az apparátus tagjainak és vezetőinek más munkakörbe való áthelyezése, olyan vezetői típus kialakítása, amely szakmai tudása mellett a laikus észleléseiből is tud jelzéseket kiemelni és értékesíteni, s nem azoknak, akik csupán a formáknak tesznek eleget. A fentiek az állami szervek és a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszerkezetekkel összefüggésben is jelentkeznek.

A szocialista állam szervei, *különösen az államigazgatási szervek* és a szocialista termelőszerkezeteken belül létrejött demokratikus intézmények közötti kapcsolatok vizsgálata a szocialista társadalomban megköveteli az általános marxista szociológia, s e mellett kialakult két szakszociológia, nevezetesen a *politika-szociológia* és az *üzem-szociológia* viszonyának tisztázását is.

A szocialista állami szervek és a szocialista termelőszerkezetek közötti kapcsolatok, az azokat megvalósító emberi magatartások, viszonyok tanulmányozása tárgyát képezi az általános marxista szociológiának is, hiszen a szervezet fogalma az állami szerveket és az üzemeket egyaránt átfogja. Következésképpen az általános marxista szociológiának a szervezetre vonatkozó ismeretei jelentősek mind az állami, mind pedig az üzemi szervezetek vonatkozásában. E mellett azonban az állami szervekkel és az üzemi szervekkel a különböző szakszociológiák is foglalkoznak, melyek közül elsősorban a politika-szociológia és az üzemszociológia jelentős a szocialista termelőszerkezetek vonatkozásában, bár vitathatatlan, hogy az erkölcs-, a kultúra-, a jog-, a város- és a faluszociológia ismeretei is felhasználandók a kérdés vizsgálatánál. Mi elsősorban az általános marxista szociológia ismereteit használtuk fel az előzőekben a kérdés vizsgálatánál, ott is döntően a szervezetre vonatkozó tanításokat. Itt azonban nem állhatunk meg, éppen ezért a szakszociológiák ismeretanyagait is fel kell használnunk a kérdés elemzésénél. A demokrácia a szocialista termelőszerkezetekben ugyanis olyan társadalmi jelenség, *amely csupán jogi szempontból nem érthető meg*, éppen ezért szociológiai szempontok ismerete is szükséges a kérdés elemzésénél. A szakszociológiák közreműködése tehát az állam- és jogtudományi vizsgálatok mellett elősegíti a termelőszerkezeti demokrácia mélyebb megértését. Ez azzal függ össze, hogy a demokrácia kérdése a szocialista termelőszerkezetekben „határjelenség”, amely körül több tudomány, a gazdaságtudományok, az állam- és jogtudományok, de még az általános szociológián és a szakszociológiákon kívül a társadalompszichológia és az etika vizsgálódásai is koncentrálódhatnak.

Az állammal, s ezen belül a szocialista állammal mint reális társadalmi jelenséggel, de ezen kívül még egyéb jelenségekkel, így pl. a pártokkal, a *marxista politika-szociológia* foglalkozik. A marxista politika-szociológia a századfordulón jött létre, s az általános szociológia problémáinak differenciálódásából keletkezett. Az üzemekkel, mint szervezetekkel, s ezen belül az állami-ipari és mezőgazdasági szövetkezeti termelőszerkezetekkel a *marxista üzem-szociológia* foglalkozik. A marxista üzem-szociológia is kialakult már a századfordulón a marxista szociológián belül. Mind a politika-szociológia, mind pedig az üzem-szociológia fejlődése azonban a szocialista társadalom kialaku-

lása után megrekedt, s csak újabban indult fejlődésnek, kivált az üzem-szociológia. Valamennyi szocialista országban a szociológia elsősorban az üzem- és a munkaszociológia köré csoportosult, mind a gazdaság területén, mind pedig a kultúra területén. A szocialista társadalom fejlődése oda vezetett, hogy az üzem-szociológián kívül a politika-szociológia is fejlődésnek indult, s a szak-szociológiák más területein is fejlődés tapasztalható.²³⁸

Nincs azonban egyértelműen tisztázva az általános marxista szociológia és a különböző szakszociológiák közötti viszony. Történtek kísérletek a kérdés megoldására, ezek azonban nem egyértelműen megalapozottak. Szükséges tehát e kérdésre is megalapozott választ adni, illetve tudományosan állástfoglalni. Az általános marxista szociológia és a szakszociológiák közötti pontos elhatárolás ugyanis elősegítheti az egyes szakszociológiák fejlődését.

A vizsgált problémakörrel kapcsolatban csupán két szakszociológia, nevezetesen a politika-szociológia és az üzem-szociológia közötti viszonyt szeretnénk felvetni. Anélkül, hogy teljes megoldást adnánk, hangsúlyozni szeretnénk, hogy a szocialista társadalomban, eltérően a kapitalista társadalomtól, a szocialista állam szervei és a szocialista termelőszervezetek szoros kapcsolatban vannak egymással. Ez az objektív viszony az állam szervei és a szocialista termelőszervezetek között alapját képezi a politikai szociológia és az üzem-szociológia közötti kapcsolatnak. Ebből adódóan a politika-szociológia és az üzem-szociológia tárgyköre közel kerül egymáshoz, olyan kérdésben pedig, mint a demokrácia kérdése, át is fedik egymást. A politika-szociológia is tanulmányozza a demokrácia kérdését az állami és a társadalmi szervezetekben, s tekintettel arra, hogy az állami-ipari termelőszervezeteken belül is léteznek állami és társadalmi szervek, ezen szervekkel összefüggésben jelentkező demokrácia a politika-szociológia tárgykörébe is tartozhat, noha az üzem-szociológián belül is helyet kaphat. A demokrácia kérdései azért sorolhatók a politika-szociológia tárgykörébe is, mert a szocialista termelőszervezetekben olyan szervek is működnek, mint pl. a párt és egyéb társadalmi szervezetek, amelyekkel a politika-szociológia foglalkozik. Hasonló a helyzet a mezőgazdasági termelőszervezetekkel összefüggésben hiszen ott is működnek ilyen szervek.²³⁹

²³⁸ Szociológia v SzSzSzR. Moszkva. 1965. I. köt. 442., 458. s köv. p. II. köt. 388., 409. s köv. p. Vö.: Socyologia Zawodow. (pod. red. A Sarapaty) Warszawa. 1965. Studia Socjologiczno-Polityczne Nr. 19. Warszawa. 1965. Kulcsár Kálmán: Bevezetés a szociológiába. I. m. 24–30. p. Papp Ignác: A marxista szociológia oktatása az Állam- és Jogtudományi Karokon. FOSz. 1966. 3. sz. 155. p.

²³⁹ Hegedűs András: A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság. Bp. 1961. 103–196. p. S. M. Lipset: Political sociology. Sociology Today. New York. 1960. Gottfried Eisermann: Die Lehre von der Gesellschaft. Stuttgart. 1958. Simon Herbert: Administrative Behavior. New York. 1957. R. Michels: Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Stuttgart. 1925. Maurice Duverger: Les partis politiques. Paris. 1958. 462. s köv. p., bár a kérdést az ún. politikatudomány keretében vizsgálja. P. Atteslander: Konflikt und Kooperation im Industriebetrieb. Köln und Opladen, 1959. George Friedmann: The Anatomy of Work. London. 1961.

II. Fejezet

A termelőszervezeti demokrácia és a szocialista demokrácia egyéb formáinak közös elemei

A) A demokrácia a szocialista társadalmakban három fő területen érvényesül: a) az állami szervezetben, b) a társadalmi szervezetekben és c) a munkásszervezetekben (ezen belül a termelőszervezetekben).

a) A szocialista demokrácia fő problémáit az állami szervekkel összefüggésben, amely megnyilvánul annak felépítésében és tevékenységében, az állam és jogtudomány részletesen elemezte.²⁴⁰

b) A társadalmi szervek felépítésében, tevékenységében megnyilvánuló szocialista demokrácia az a mód, „ahogyan a munkásosztály, a dolgozók, a politikai hatalmat gyakorolják. Ennek megfelelően szoros kapcsolat van a szocialista demokrácia és a szocialista államforma egyik eleme, a politikai rendszer között.”²⁴¹

A szocialista demokrácia követelményei érvényesülnek a politikai rendszerbe tartozó összes társadalmi szervezeti formák felépítésében és működésében, meghatározóak azok belső életében, a párt és az állam, illetve a társadalmi szervezetek közötti kapcsolatokban.²⁴²

A kommunista pártok vezető-irányító szerepét az állami és a társadalmi szervek tevékenységével összefüggésben a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok alapozzák meg. Csakis a társadalmi tulajdon mellett fejtheti ki a párt a társadalom összes erőinek az összefogását a különböző feladatok megvalósítására. A párt úgy irányítja az állami és a társadalmi szerveket, hogy azok tevékenysége összhangban legyen a társadalom objektív törvényeivel. Ez az irányító szerep többek között megnyilvánul a gazdaságpolitika kialakításán keresztül, amely a párt általános politikájának része. A kommunista pártok vezető szerepét a szocialista alkotmányok is rögzítik, ami a párt vezető szerepét jogi jellegűvé is teszi. A pártnak nemcsak joga, hanem kötelessége a társadalmi élet folyamatainak irányítása, s az irányítás során a párt mindig konkrét történeti alapon vizsgálja a társadalmi folyamatokat, pontosan számításba veszi a konkrét körülményeket, kutatja a fő láncszemet a jelenségek láncolatában és törekszik helyesen meghatározni az erőviszonyokat. A szocialista társadalmakban a kommunista és a munkáspártok vezetőszeropüket első sorban politikai eszközökkel biztosítják. Így a különböző államhatalmi és

²⁴⁰ Az idevonatkozó magyar irodalomból kiemeljük: Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon. Bp. 1962. Bihari Ottó: Az államhatalmi-képviselői szervek elmélete. Bp. 1963. Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Bp. 1962. Takács Imre: A tanácsdemokrácia fejlesztésének jogi eszközei. Állam és Igazgatás. 1965. 12. sz. 1069. p. Kovács István: A gazdaság szerkezetének és vezetésének kérdései a szocialista alkotmányokban. MTA. Társ. tört. Tud. Oszt. Közleményei. XIII. 3. sz. 354–55. p. Bihari Ottó: I. m. 245. s. köv. p. Szamel Lajos: Az államigazgatás társadalmasításáról. Bp. 1965. (Studia. 16. p.) Berényi Sándor: Társadalmi szervek szerepe államigazgatásunk demokratizálásának fejlesztésében. Állam és Igazgatás. 1966. 1. sz. 25. s. köv. p. Schmidt Péter: A szocialista államfejlődés és a társadalmasítás. Társadalmi Szemle. 1965. 11. sz. 47–61. p. Szabó Imre: A szocialista jog. I. m. 72., 73. p.

²⁴¹ Szabó Imre: I. m. 73. p. Vö.: Péteri Zoltán: Az államforma fogalmáról. ÁJI. Értesítője. 1961. 4. sz.

²⁴² D. A. Kerimov: Rukovodjascsaja rol KPSzSz v pravotvorcseszkoy dejatelnoszti szovetszkogo goszudarsztva. SzGP. 1961. 10. sz.

államigazgatási szervek tagjaiként is a párt tagjai biztosítják a párt direktíváinak érvényesülését. A kommunista és munkáspártok vezető szerepe az általuk alkotott normákon keresztül is vizsgálendő. Ezek ugyanis kötelezőek a párt tagjaira, közöttük azokra, akik az állami és a társadalmi szervezetekben dolgoznak. A kommunista és munkáspártok normáinak két nagy csoportját különböztethetjük meg: a párt belső normáit és a párt direktívákat. Az első léte a másik érvényesülésének a feltétele. A különböző párt direktívákban, illetve határozatokban jelentkezik a párt politikája. A kommunista és munkáspártok vezető szerepe a szocialista országokban az alkotmányi rendelkezésen túl összefügg a szocialista jog egyéb normáival is. Ez jelentkezik különösen a párt szervezetek kötelező meghallgatása területén az egyes munkaszervezetekben és intézményekben. A párt szervezetek konkrét jogosultságait azonban a szocialista jog különböző formába foglalt normái nem sorolják fel a maguk részletességében, hiszen az állam és a párt között valamiféle jogi hierarchiáról nem beszélhetünk.

A szocialista demokrácia követelményei érvényesülnek az egyéb társadalmi szervezetek belső életében is, másrészt azáltal, hogy a társadalmi szervezetek részt vesznek az állami akarat kialakításában és végrehajtásában.²⁴³ A szakszervezetek különböző szintű szerveiken keresztül vesznek részt a szocialista állam előtt álló feladatok megoldásában. A szakszervezetek, mint társadalmi szervezetek, legfelsőbb, középfokú és alapszervezeti szinten tevékenykednek. A szakszervezeteknek a tételen jog szabályai széles körű jogosultságokat biztosítanak a társadalmi ügyek intézésében, sőt az általuk létrehozott szabályoknak is nagy jelentősége van ezen a területen.

A szakszervezetek mellett egyéb társadalmi szervezetek is léteznek, s bennük egyrészt érvényesül a szocialista demokrácia követelménye, másrészt ezen társadalmi szervezeti formák is részt vesznek a szocialista állam előtt álló feladatok megvalósításában. Így az ifjúsági szervezetek és a különböző egyesületek stb.²⁴⁴

c) A szocialista demokrácia mint szervezeti és működési elvek és módszerek, más oldalról mint jogosultságok és kötelezettségek összessége, nemcsak az állami és a társadalmi szervezetekben, hanem azok mellett, azokkal kapcsolatban a különböző munkaszervezetekben is érvényesülnek.

A munkaszervezeteken belül jelentkező demokratikus szervezési elvek és működési módszerek, illetve jogosultságok-kötelezettségek eltérőek a munkaszervezetek fajainak megfelelően. A munkaszervezetek dolgozóit megillető jogosultságok (és kötelezettségek) vagy közvetlen, vagy közvetve jelentkeznek különböző szervezeti formákon keresztül. A munkaszervezetek előtt álló feladatok megoldására az ún. „hivatalos” demokratikus és a társadalmi szervezetek együttesen fejtenek ki tevékenységet különböző jogosultságok gyakorlásával és kötelezettségek teljesítésével, résztvesznek a szocialista állam akaratának megvalósításában, de a szocialista állam szervei akaratának kialakításában is.²⁴⁵

²⁴³ Vö.: Peschka Vilmos: A társadalmi szervek szerepe az állam jogalkotó tevékenységében. ÁJI. Értesítője. 1961. 3. sz.

²⁴⁴ Georges Antalffy: Problemes nouveaux de la théorie du droit dans l'évolution de la démocratie socialiste. Szeged. 1964. 27—42. p.

²⁴⁵ Peschka Vilmos: I. m. Vö. továbbá Világhy Miklós: Állam és humánus c. tanulmányával. Állam és Igazgatás. 1956. 9. sz. 513—537. p.

A munkaszervezeti demokrácia egyrészt a szocialista demokrácia része és a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyokból fakadó követelmény, másrészt realitás, s a szocialista demokrácia más formáival, így az állami szervezet felépítésének és működésének demokratizmusával szemben sajátosságokkal rendelkezik. A munkaszervezeti demokrácia a szocializmus építésének követelményeit veheti figyelembe, de határait a dolgozók tudati fejlettségi színvonala is meghatározza.

A munkaszervezeti demokrácia összetett, differenciált jelenség és a társadalmi élet (gazdaság, kultúra stb.) különböző területein jelentkezik, s mutatja a politikai és a nem-politikai jellegű szervezeti-működési elvek és módszerek, azaz jogosultságok és kötelezettségek szoros kapcsolatát. Általában elmondható, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok a szocialista munkaszervezetek és demokratikus tartalmuk vonatkozásában részben áttételesen hatnak, illetve érvényesülnek, hiszen azok a szocialista állam intézkedéseinek keresztül jelentkeznek.

A munkaszervezetekben érvényesülő demokrácia a szocialista állam szervei funkcióihoz és a társadalmi normákhoz szorosan kapcsolódik, *vizsgálatuk éppen ezért általános szinten is indokolt.* Az általánosabb szintű vizsgálat a munkaszervezeti demokrácia, valamint az állami és társadalmi szervezetekben érvényesülő demokrácia mint állami-jogi és nem állami-jogi jelenség közös és különböző vonásainak az elemzését is jelenti.²⁴⁶ A munkaszervezeti demokrácia kérdései tehát szélesebbek a termelőszervezeti demokrácia problémáinál, amelyet mi két fő formán keresztül elemezhetünk, s így az egyéb formák vizsgálata még szükség. Nem kétséges, hogy a termelői és a nem termelői munkaszervezeti demokráciának is vannak olyan közös elemei, amelyek egyezők az állami és a társadalmi szervezetekben érvényesülő demokrácia elemeivel.

B) A szocialista demokrácia különböző formái közös, általános vonásait, a teljességre való törekvés igénye nélkül a legfontosabbakra és a legjellemzőbbekre koncentrálva, az alábbiakban foglaljuk össze.

a) A szocialista demokrácia különböző területeinek, formáinak közös vonásai mindenekelőtt abban jelentkeznek, hogy *összefüggének megfelelő szervezeti formák létrejöttével és meghatározott jogosultságok és kötelezettségek kialakításával és gyakorlásának lehetőségeivel.*²⁴⁷ Eppen e szervezeti formák és rajtuk keresztül a dolgozókat illető jogosultságok konkrét továbbfejlesztése — a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlettségének meghatározott szintjét figyelembevéve — a szocialista demokrácia különböző területein és meghatározott tevékenységi körökben alapvető jelentőségű. A szocialista demokrácia tehát megfelelő szervezeti rendszerrel, annak kialakításával, felépítési módjával kapcsolatos, továbbá olyan jogok és kötelezettségek rendszere,²⁴⁸ amelyet egy adott szocialista állam különböző területeken és szinteken biztosít polgárainak a társadalmi ügyek intézésében, a döntésben való részvételt illetően. Helyesen hangsúlyozzák az irodalomban, hogy a szocialista demokrá-

²⁴⁶ Kulcsár Kálmán: Max Weber és a politika szociológia. Állam- és Jogtudomány. 1963. 4. sz. 44. p. Péteri Zoltán: Burzsoá politikatudomány és a marxista-leninista államelmélet. Állam- és Jogtudomány. 1964. 1. sz. Maurice Duverger: Introduction a la sociologie politique. Paris. 1963.

²⁴⁷ Zdenek Mlynár: Zu einigen theoretischen Fragen der sozialistischen Demokratie de gesamten Volkes. Staat und Recht. Heft. 3. märz. 1964. 616. p.

²⁴⁸ Szabó Imre: A szocialista demokrácia és a jog. Valóság. 1966. 3. sz. 1—6. p.

ciának általában van egy formai és egy tartalmi oldala. Ennek megfelelően a szocialista demokrácia mint szervezeti-jogi fogalom jelentkezik. A szocialista demokrácia fogalmi körébe nemcsak a politikai jogok és kötelezettségek tartoznak, hanem a nem-politikai jogok és kötelezettségek is, ezért az ügyek intézésében való részvételi jogosultságokat a munkaszervezetekben a szocialista demokrácia fogalmi körébe kell sorolnunk. A szocialista demokrácia tartalmát tehát a jogosultságoknak egy meghatározott köre jelzi, illetve adja, melybe kötelezettségek is tartoznak. A szocialista demokrácia tartalma szélesebb a szocialista alkotmányokba foglalt jogosultságoknál²⁴⁹ és a nekik megfelelő ott felsorolt kötelezettségeknél. Nemcsak a jogi, hanem a társadalmi szervek normái is rögzítenek olyan jogosultságokat és kötelezettségeket, amelyek a szocialista demokrácia fogalmi körébe tartoznak. A szocialista demokrácia fogalmi körébe tartozó kötelezettségekkel ellensúlyozott jogosultságokat másként alanyi jogosultságoknak is nevezzük.

Amikor a termelőszervezeti demokrácia fogalmába tartozó alanyi jogosultságokat rendszereztek, figyelemmel voltak a társadalmi szervezetek normáira is és vizsgáltuk e jogosultságok valóságos érvényesülésének kérdéseit is. Elemeztük azt, hogy érvényesülnek-e ezek a jogosultságok a gyakorlati életben vagy sem.

A demokrácia fogalmi körébe tartozó alanyi jogosultságok egyedi garanciáinak a kérdései rendkívül fontosak. Hiszen ezeknek a garanciáknak a további kiépítése biztosítja a szocialista demokrácia fejlesztését is. A garanciák között megkülönböztethetünk általános és speciális garanciákat. Az általános garanciák közül kiemelendő a vezető-irányító párt helyes politikája. A speciális garanciák célja az egyedi sérelmek kiküszöbölése, s az hogy módot adjanak azok felszámolására. A szocialista demokrácia továbbfejlesztése szempontjából nagy jelentőségű pl. a panaszjognak és általában az ellenőrzésnek a továbbfejlesztése.

A szocialista demokrácia kérdéseit *szervezeti oldalról* vizsgálva jutunk el a szocialista államok államformájában meglevő különbségekhez, amennyiben a politikai rendszert az államforma egyik elemének tekintjük. A szocialista demokrácia ezek szerint „a politikai uralom módszereinek, eszközeinek és formáinak összessége, amelyeknek a felhasználása biztosítja a dolgozók részvételét az állam irányításában”.²⁵⁰ A szocialista államok politikai rendszerének vannak közös és egyedi vonásai, amelyek a különböző társadalmi szervezetek, azok jogosultságai-kötelezettségei létrejöttének módjától, valamint az adott szocialista állam fejlődési szakaszától függenek. Ebben a kérdéskörben vetődik fel a szocialista demokrácia fejlődésének egyik további problémája is: a szocialista államnak, pontosabban a proletárdiktatúra államának össznépi állammá való átalakulása, amely a proletárdemokrácia átalakulását is eredményezte és eredményezi össznépi szocialista demokráciává. Az össznépi szocialista demokrácia is a társadalom ügyeinek osztársadalmi intézését jelenti meghatározott szervezeteken és jogosultságokon keresztül. Az össznépi szocialista demokrácia kialakulását két alapvető társadalmi feltétel teszi lehetővé hazánkban is: a)

²⁴⁹ A szocialista alkotmányok fejlődése. Bp. 1966. 99., 130. s. köv. p.

²⁵⁰ B. I. Kozsolin: Demokratia i kommunizm. Moszkva. 1960. 204. p. D. A. Kerimov: (Szerk.) Obscsaja teorija goszudarsztva i prava Izd. LGU. 1961. 272–78. p., ahol a szocialista állam politikai rendszerével, azaz a szocialista állam formájának egyik elemével kapcsolatban vizsgálja a szocialista demokráciát.

a társadalom osztálystruktúrájának átalakulása, és b) a szocialista társadalom tagjainak politikai, erkölcsi egységének kialakulása. Az össznépi szocialista demokrácia létrejöttének alapja végsősoron a gazdasági egyenlőség, vagyis a termelőszközökhöz való egyenlő viszony, *amely a szocialista társadalom tagjai érdekközösségének, érdekegységének alapja*. A magasabbfokú érdekegység a társadalom rétegeinek életszínvonalában, életmódjában, valamint azok közeledésében is megnyilvánul. Az anyagi javak elosztásában jelentkező egyenlőség, illetve annak közeledése a társadalom tagjai között egy további fejlődés eredménye lesz, amely még magasabb fokra emeli a társadalom tagjainak érdekegységét, s ez a szocialista demokrácia elemeinek fokozottabb kiteljesedését hozza magával.²⁵¹

A szocialista demokrácia kérdéseit *jogi oldalról* vizsgálva jutunk el a szocialista demokrácia és a szocialista jogrendszer összefüggésének, kapcsolatának kérdéséhez. Helyesen állapítja meg Szabó Imre akadémikus, hogy a szocialista demokrácia a szocialista jog oldaláról vizsgálva megnyilvánul az állampolgári jogokban és kötelezettségeken keresztül, „a maga egészében, gazdasági és politikai vonatkozásban egyaránt azoknak a jogoknak és kötelezettségeknek a rendszerében fejeződik ki, amelyeket a szocialista jog szabályai a szocialista állam polgárait illetően megállapítanak, s amelyek érvényesülését a szocialista állam biztosítja”.²⁵² *Ugy véljük, hogy a részvételi jogok körébe bele kell érteni a dolgozóknak a munkaszervezetek vezetése, igazgatása területein biztosított jogait is, hiszen ezek a jogosultságok a társadalom ügyeinek eldöntésében, intézésében való — s az alkotmányokban biztosított — részvételi jogosultságok konkretizálódásai.* Ennek megfelelően a szocialista demokráciával összefüggő jogok és kötelezettségek a szocialista jogrendszer²⁵³ különböző ágaiban helyezkednek el, melyek között összefüggés, kapcsolat van.

b) A szocialista demokrácia különböző formái kapcsolatosak a hatalom kérdéseivel, hiszen érvényesülésük részvételt jelent a hatalom gyakorlásában.

A szocialista termelőszervezeteken belül érvényesülő hatalom kérdéseit vizsgálva mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra, hogy különbség van az állami-politikai és pl. a termelőszervezetekben érvényesülő hatalom között. A hatalom, általánosan meghatározva, *emberek közötti olyan viszony, amelyben meghatározott személyeknek vagy csoportoknak lehetőségük van arra, hogy másokat engedelmességre kényszerítsenek.*

Felvetődik a kérdés, hogy a szocialista termelőszervezeteken belül érvényesülő demokrácia jelent-e olyan hatalmat, amely engedelmességre kényszeríthet. Kétségtelen, hogy ilyen elemeket találunk abban. A szocialista termelőszervezetekben a hatalom a termelőszervezet dolgozói akaratának való aláren-

²⁵¹ Vö.: Zdenek Mlynár: I. m. 625. p.

²⁵² Szabó Imre: A szocialista jog. I. m. 72. p. Vö. N. G. Alexandrov: Pravo i zakonosti v period razvernuto sztroitsztva kommunizma. Moszkva. 1961. 61—71. p.

²⁵³ Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Bp. 1964. Bihari Ottó: I. m. Kovács István: I. m. Szamel Lajos: Az államigazgatás társadalmasításáról. Bp. 1965. Studia ... Pécs Weltner Andor: A szocialista munkajogi viszony és az üzemi demokrácia. Bp. 1962. Nagy László: Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban. Bp. 1965. Eörsi Gyula: I. m. Jerzy Starosciak: La participation des citoyens a l'exercice de l'administration dans la Republique Populaire de Pologne. P. W. N. Warszawa. 1965. 7—8. p. V. C. Petkov: Predposztavki i razvitie na demokratizma na szocialiszticeszkoto prava na NR Bulgarija. Godisnyik. Jur. Fak. T. LVI. Szofia. 1965.

deltséget, engedelmességet jelent. Ebből a szempontból a termelőszervezet dolgozóinak hatalma, tagjait közvetve vagy közvetlenül megillető jogosultságok gyakorlásával és érvényesülésével valósul meg. A szocialista termelőszervezetekben érvényesülő hatalom azonban a jogosultságok jogszabályi körülhatárolásával *korlátozott*, amelyet a szocialista állam, mint a politikai hatalom alapja, osztálylényegének megfelelően a tényleges osztályviszonyoktól függően korlátoz. Ezért a szocialista termelőszervezeteken belül érvényesülő hatalom nem tekinthető politikai hatalomnak, hiszen a szocialista termelőszervezetek tagjainak, illetve demokratikus szervezeti formáinak *nincs privilegizált lehetőségük saját életviszonyaiknak rendezésére.*²⁵⁴

A szocialista termelőszervezetek tagjai, illetve demokratikus szervezeti formái, valamint a szocialista állam hatalmának szervesen ki kell egészítenie egymást. A szocialista termelőszervezetekben érvényesülő demokrácia azáltal, hogy biztosítja a dolgozóknak a vezetésben, a döntésekben való részvételét, egyben biztosítja a termelőszervezet tagjainak általában a hatalom, de a szocialista államhatalom gyakorlásában való részvételét is. A hatalom egységének biztosításában a szocialista jogrendszer is közrehat, amely az egész társadalom, valamint a szocialista termelőszervezetek tagjainak érdekeit és akaratát is kifejezi. A hatalom egysége vizsgálatánál ugyanis a jogrendszert nem lehet figyelmen kívül hagyni, s ebből a szempontból a szocialista termelőszervezetek tagjai akarata-hatalma az össztársadalmi érdeket általánosabb szinten tükröző szocialista jog normáinak figyelembevételével, annak alapján érvényesülhet. A demokrácia a szocialista termelőszervezetekben tehát elvileg nincs ellentétben a szocialista államhatalom egységének elvével, s az nem gyengíti, *hanem erősíti a szocialista államhatalom társadalmi bázisát.* A szocialista termelőszervezetekben érvényesülő demokrácia a) növeli a hatalom gyakorlásában résztvevők számát, b) összeköti a termelőszervezet tagjait közvetlenül és folyamatosan a szocialista államhatalommal, c) hozzájárul a szocialista államhatalom társadalmi jellegűvé válásához, a társadalmasításhoz, a deetatizálódáshoz, d) elősegíti annak a fontos elvnek az érvényesítését, hogy a termelőszervezet tagjai maguk és nemcsak nevükben, illetve érdekükben irányítják a termelőszervezet tevékenységét.

A szocialista termelőszervezeteken belül jelentkező társadalmasodás az általános társadalmasodási folyamat szerves része, elősegítője, szélesítője és egyben a dolgozóknak a hatalom gyakorlásában való részvételét jelenti. A demokrácia az állami-ipari termelőszervezetekben elsősorban a „munkásosztály demokráciája”, amely *kifejezésre juttatja közvetlenül a munkásosztály vezető szerepét is.* A demokrácia a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben viszont elsősorban „*parasztdemokrácia*”. A szocialista termelőszervezeteken

²⁵⁴ Kulcsár Kálmán: Bevezetés... I. m. Vö.: Varga György: Felelősség és hatáskör. Valóság. 1965. 5. sz. 16. p. Hangsúlyozza, hogy „hatni csak az képes, aki hatalmában is van azon eszközöknek, amelyek nélkül az információ csupán tartalmát veszített híradás.” Helyesen emeli ki „az optimális döntéshez szükséges tényezők feletti rendelkezési jog”-ot, s kimutatja, hogy „a hatáskörök racionális elhatárolásának is lényegében ez a tartalma.” 17. p. Vö.: Ralf Dahrendorf: Industrie- und Betriebssoziologie. Berlin. 1965. Szerző elemzi az üzemeken belül jelentkező hatalmi struktúrát és kifejti, hogy a vállalatvezetés mint hatalmi hierarchia mellett nincs egy ún. második hatalmi struktúra, hiszen az ott létrejött szakszervezetek, valamint az üzemi tanácsok mintegy az elsődleges hatalmi struktúrát kiegészítő jelenségek, noha a vállalatvezetés és a szakszervezetek, valamint az üzemi tanácsok közötti konfliktusok szükségszerűek.

belül érvényesülő demokrácia, illetve hatalom azonban nem vezethet el a teljes „szabadsághoz”, hiszen az a szocialista állam, a centralizmus alkotó szerepének lebecsüléséhez vezetne a társadalom irányítása terén. A szocialista állam éppen a gazdasági és a kulturális irányítás területén érvényesülő funkcióival lépi túl a régi hagyományos értelemben vett állam hatalmi, politikai kereteit. Ezek az „új” funkciók a szocialista állam elhalása után is megmaradnak. Ebben az értelemben *nem lehet általában, különválasztani a dolgozóknak a termelőszervezetek igazgatásában való részvételét az állami szervek munkájában való részvételétől*. Ebből adódik az a megállapítás, hogy a szocialista államot nem lehet azonosítani az állammal, mint különös politikai szervezettel, bár jelenleg elsősorban az. A szocialista állam „új” funkciója különösen a gazdálkodás terén biztosítja az átfogó kooperációt, s ezzel kizárja a teljes autonómiából adódó bizonytalanságokat. A demokrácia jogi szabályozása is összefügg a fentiekkel, s ebből a szempontból a szabályozása szükséges és indokolt.

c) A szocialista demokrácia közös vonásai megnyilvánulnak a szocialista demokrácia *különböző formái céljainak, feladatainak, funkcióinak* azonosságában.

A szocialista demokrácia valamennyi formájának célja általában: bármilyen állami-társadalmi, munkaszervezeti „hivatalos szervezet”, apparátus elidegenedési tendenciájának megakadályozása,²⁵⁵ azaz az irányító „apparátus” társadalmi függőségének, s ezzel a társadalmi, az egyéni és a kollektívák érdekei összhangjának biztosítása. A különböző irányító intézmények elidegenedési tendenciái összefüggésben vannak azok viszonylagos önállóságával, s külön intézményi érdekek létrejöttének lehetőségével stb., melyeknek alapját a társadalmi és az egyéni vagy a csoportérdek különbözősége adja. A különböző irányító szervek viszonylagos önállósága ezen szervek sajátos belső tevékenységével és mozgásával függ össze, melyek kapcsolatosak a társadalmi munkamegosztással, a különböző fajta munkák egymással szembeni önállósulásával. Bármilyen irányító szervezet, mint külön társadalmi jelenség jön létre, illetve mint „elkülönült” apparátus jelentkezik a munkamegosztás fejlődésének eredményeként, s az irányító apparátus — mint embercsoport — sajátosan látja el feladatait, s elkülönülten tevékenykedik, noha ezek az irányító apparátusok nem teljesen önállóak és függetlenek, hiszen a társadalmi-gazdasági viszonyok végső soron meghatározzák azokat. Az irányító apparátusok önállósága, belső fejlődése kifejeződik tevékenységük, módszereik körének szélesedésében, belső szervei közötti kapcsolatok harmónikusabb együttműködésében, a különböző irányító apparátusok tevékenységében jelentkező ellentétes tendenciákban (a centralizáció és a decentralizáció arányai), a központi és a helyi szervek hatáskörének differenciáltságában, továbbá az irányító apparátusok önálló fejlődésében, melynek során egyes szervezetek fennmaradnak, mások megszűnnek. Az irányító apparátusok viszonylagos önállósága — termeléstől elvált embercsoportok tevékenysége — a végső meghatározótól való teljes elszakadást is eredményezhet, ami több jelenségben, különösen *bürokra-*

²⁵⁵ Samu Mihály: A szocialista állam demokratizmusának főbb kérdései. (Előadás tézisei. Bp. 1965. okt.) Fukász György: A munkamegosztás és az elidegenedés a marxista filozófiában és a mai polgári ideológiában. Valóság. 1964. 11. 43–52. p. Ágh Attila: Jövönk és jelenünk (Az elidegenedés-vitához) I. m. 11. 53–61. p. Lick József: Magántulajdon, munkamegosztás, elidegenedés. I. m. 12. 21–38. p. Halász László: Elidegenedés és a személyiség pszichológiai megnyilvánulásai. I. m. 12. 39–46. p.

tizmusokban jelentkezhet, vagyis az irányító apparátus a dolgozók érdekeivel ellentétben is működhet és szembekerülhet az élet követelményeivel. Az irányító apparátusok tevékenysége torz, az eredeti céltól eltérő irányban is haladhat és benne különböző patológikus jelenségek is felléphetnek.²⁵⁶ Az ilyen jelenségek oda vezethetnek, hogy az irányító apparátus akadályozhatja általában a társadalom vagy az adott kollektíva fejlődését is. A demokrácia valamennyi területen alkalmas a fenti jelenségekből adódó negatív hatások leküzdésére, s a társadalom, valamint az egyéni vagy a kollektívák érdekei összhangjának biztosítására. A demokratikus szervezeti formák közül — írja Hegedűs András — a párt és a szakszervezetek töltenek be jelentős szerepet az irányító apparátusok társadalmi ellenőrzésének, függésének megteremtésében. A párt és a szakszervezetek szerepe a társadalmi függőség megteremtésében sok körülménytől, így az irányító apparátusokkal való összefonódás mértékétől stb. függ. Kizárólag a párt és a szakszervezet tevékenysége nem jelent kielégítő megoldást a termelőszervezetekben — írja — mert ezek a szervek nem a tagok tulajdoni jogosultságainak képviselőit jöttek létre. Ezért szükséges olyan ellenőrzés kidolgozása, „ahol az ellenőrzést a társadalom tagjai mint tulajdonosok, illetve képviselői szerveik gyakorolják”.²⁵⁷ Az erős hierarchia nem pótolja a közvetlen ellenőrzést. Ilyen szervekként jöttek létre az új gazdasági mechanizmusban a felügyelő bizottságok, amelyek a szakmai vezetés felügyeleti szervei, s bennük a szaktudás domináns szerepet kap. Feladatuk jó ellátása azonban szintén problémákat vet fel.

d) A szocialista demokrácia különböző formáinak még számos közös eleme van. A társadalmi élet különböző területein érvényesülő demokrácia egyaránt kifejezi a társadalmi és az egyéni érdeket és akaratot, egyaránt érvényesül benne a párt vezető szerepe, a demokratikus centralizmus elve, a nemzeti egyenjogúság és a törvényesség. A szocialista törvényesség ilymódon szoros kapcsolatban van a munkaszervezeti demokráciával is, noha a munkaszervezeti demokrácia tartalmi elemei — más területekhez hasonlóan — nem csupán a szocialista törvények által rögzített alanyi jogosultságokból tevődnek össze, hanem más társadalmi normák is tartalmazznak ilyen jogosultságokat, amelyeknek azonban összhangban kell lennie a szocialista törvényekkel, alapvetően pedig a szocialista alkotmányokkal.

A szocialista demokrácia valamennyi formája, mint meghatározott jogosultságoknak és kötelezettségeknek az összessége szoros kapcsolatban van az egyénnel a helyzetével.²⁵⁸ A társadalom és a termelőszervezetek ügyeinek

²⁵⁶ Kulcsár Kálmán: Az államigazgatási szervek szociológiai vizsgálatának lehetősége. Állam és Igazgatás. 1965. I. m. Lenin kifejtette, hogy „a szocializált valóságok tekintetében a szakszervezetekre hárul feltétlenül az a kötelezettség, hogy ... állandóan kijavítsák a gazdasági szervek hibáit és túlzásait, amikor ezek az államapparátus bürokratikus eltorzításából származnak.” (Kiemelés. P. I.) (Művei: 33. köt. 173—183. p.)

²⁵⁷ Hegedűs András: Gazdasági irányítás és társadalmi függőség. Közgazdasági Szemle. 1966. 7—8. sz. 860. p.

²⁵⁸ Vö.: Csanádi György: A munkás jogi helyzete. A munkás és munkakörülményei, Bp. 1962. 471. s. köv. p. Továbbá: Termelőszövetkezeti jog. I. m. Bp. 1966. Különösen fontos a munkahely változtatás és a demokratikus jogosultságok érvényesítése összefüggésének a vizsgálata. Ebből a szempontból figyelembe kell venni egyrészt azt, hogy a vezetőségtől vagy egyéni elhatározás alapján indul-e el a kezdeményezés, és vizsgálni kell a munkahelyváltoztatás formális és tényleges okait is. Vö.: Állam és Igazgatás. 1965. 12. sz. 1087. p.

intézésében való részvételi jogosultság ugyanis egyéni jellegű magatartásokban nyilvánul meg, hiszen akkor, amikor a dolgozó javaslatot tesz és kritikát mond, mindezt elsősorban mint egyén teszi. Ebből a szempontból rendkívül fontos az *egyén stabilitásával összefüggő* szabályozás a jogi és a nem jogi normák keretében, az, hogy milyen védelemben részesül az egyén a demokratikus jogok gyakorlása során. Az egyén stabilitása a demokrácia valamennyi formájával összefüggésben jelentős napjainkban és egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. A demokrácia érvényesítése szempontjából alapvetőek azok a jogi garanciák, melyek lehetetlenné teszik, hogy éppen a demokratikus jogosultságok gyakorlásából adódóan bármikor háttérbe szorítsák vagy kirekeszthessék az egyént az adott termelőszervezetből. A demokrácia tehát a szocialista termelőszervezetekben ebből a szempontból is összefügg a munkaügyi, illetve a tagsági viták elintézésére vonatkozó eljárási szabályok problematikájával. Az eljárási rendelkezések ugyanis a demokrácia funkcionálása szempontjából annak garanciáit jelentik. Ezek a garanciák az egyént megillető jogosultságoknak olyan körei, amelyek védelmet nyújtanak a demokratikus jogosultságok gyakorlásából adódó önkényeskedések ellen. Újból hangsúlyozzuk, hogy amennyiben a demokráciával összefüggő *jogsérelemlről* van szó, azt általában s alsóbb szinten a bíróság elé kell vinni. A szocialista demokrácia megsértése nem egyszerűen olyan kérdés, amelyet a munkaügyi vagy tagsági viták elintézése során meg lehetne oldani, hanem szélesebbkörű, társadalmi-politikai jellegű, s a szocialista demokráciával összefüggő, annak fejlődésével, fejlesztésével kapcsolatos probléma. Természetesen a felsőbb társadalmi szervek, különösen a párt alkalmas fórum a vita eldöntésére.

III. Fejezet

A termelőszervezeti demokrácia fő formáinak közeledése és perspektívája

A) A szocialista társadalomban a fejlődés egy meghatározott szakaszán *létrejönnek az egységes szocialista termelőszervezetek*. Ezzel kapcsolatban felvetődik az állami-ipari termelőszervezeti demokrácia és a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezeti demokrácia viszonyának a problémája is.²⁵⁹

A fejlődés folyamatában a termelőszervezeti demokrácia fő formáinak konkrét tartalmi elemei közelednek egymáshoz, de annak megfelelően, ahogyan a szocialista tulajdon két formájának a közeledése sem jelenti a termelőszövetkezetek átalakulását állami vállalatokká, ugyanúgy a szocialista demokrácia e két formájának az egymáshoz való viszonya sem jelenti azt, mintha a mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezeti demokrácia állami-ipari termelőszervezeti demokráciává alakulna át vagy fordítva. A szocialista demokrácia egyik formájának a szocialista demokrácia másik formájával történő felcseré-

²⁵⁹ Mind a magyar, mind a szovjet irodalomban a probléma elsősorban a termelőszövetkezeti irodalomban vetődött fel. Vö.: pl. Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami irányítása. I. m. 52., s a köv. oldalak. J. F. Pankratov: Novoje v kolhoznoj demokratii na szovremennom etape. I. m. A munkajogi az államigazgatási jogi irodalom nem vizsgálta a problémát.

lődése önmagában nem sokat nyújt. Látnunk kell azt a folyamatot is, melynek eredménye az egységes össznépi szocialista vállalat kialakulása, amely a termelőszövetkezetek viszonyában azok szövetkezeti vagyonszövetségi jellegének a megszűnését fogja eredményezni. Mindezek a változások nem jelentik a termelőszövetkezeti demokrácia körébe tartozó szervezeti és hatásköri síkon jelentkező jogosultságok megszűnését; mivel ezek ma is döntően a munkán alapulnak.²⁶⁰ A változások csupán a szocialista demokrácia körébe tartozó, de konkretizált jogosultságok sajátosságainak a megszűnését fogják eredményezni, amelyeket a gazdasági szükségesség diktált. A változások során a szocialista demokrácia mindkét formájából a legértékesebb, a legjobb, a legcélravezetőbb szervezeti formák és jogosultságok felhasználásra kerülnek. A szocialista demokrácia két formájába tartozó szervezeti formák és jogosultságok tehát kölcsönösen gazdagítják egymást. Természetesen az össznépi szocialista vállalatokon belül érvényesülő demokratikus jogosultságok gazdagodnak más területekről is, így különösen az egyéb társadalmi szervezetekben érvényesülő demokrácia tartalmi elemeit jelentő szervezeti formáktól és jogosultságokból. Ezt a fejlődést a gazdasági feltételek készítik elő, s egyedül jogalkotással nem oldható meg. Az előreugró jogszabályok²⁶¹ ezen a területen is kárt okoznának, dezorganizálhatják a tudatot, amelynek viszont nagy szerepe van a szocialista demokrácia mindkét formájába tartozó jogosultságok érvényesülésében.

A szocialista demokrácia két formájának a közeledése megnyilvánul a termelőszövetkezeti demokrácia tartalmi elemeit jelentő egyes, a szervezeti síkon jelentkező jogosultságoknak az ipari-üzemek keretei közötti érvényesülésében is. Így pl. a termelőszövetkezeti demokrácia szervezeti síkon jelentkező azon tartalmi jogosultsága, mely szerint a közgyűlés választja meg ügyintéző szerveit, ki fog terjedni az üzemekre is olyan formában, hogy az igazgató és más vezető munkatársak kijelölése ennek alapján történik. E jogosultságok kiterjedése egyben magával hozza az olyan rendszerre történő áttérést is, mely szerint az ipari-üzem élén nem egyetlen igazgató állana, hanem egy igazgató-ság, amely kollektívan döntene az irányítással összefüggő kérdésekben.²⁶² A

²⁶⁰ Seres Imre: A termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseiről. I. m., melyben kifejti, hogy „a termelőszövetkezeti demokrácia a munkán alapuló demokrácia, a szocializmusra jellemző munkademokrácia egyik formája.” „A termelőszövetkezeti demokrácia egyértelműen osztálydemokrácia, mégpedig az osztállyá szerveződő termelőszövetkezeti parasztság osztálydemokráciája.” „Ahogyan a proletárdiktatúra politikai alapját a munkás-paraszt szövetség adja meg, ugyanúgy a szocialista demokrácia gerincét is e két osztályra jellemző munka-demokrácia alkotja, amely állami szinten az állampolgároknak nézve egyformán jelentkezik, de az osztály egyes termelő-gazdálkodó kollektíváira nézve már viszonylagosan elkülönülten, sajátos megjelenési formában található, amely tipikusan az üzemi demokráciában, illetőleg a termelőszövetkezeti demokráciában jut kifejezésre.” 987—988. p. E koncepció azonban problémákat vet fel, hiszen sem az üzemeket, sem a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket nem tekinthetjük kizárólag a parasztság, illetve a munkásság osztályszerkezetének, hiszen e két szervezet személyi körét tekintve szélesebb mind az egyiknél, mind a másiknál.

²⁶¹ Vö. Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. 1961. 57. p. A kérdésnek ez az oldala azért fontos, mert az üzemi, azaz az állami-ipari és a szövetkezeti-mezőgazdasági termelőszervezetekben a demokrácia nagyrészt jogilag szabályozott.

²⁶² N. M. Kejzerov: Nekotorie problemü razvitija kommuniszticeszkogo szamoupravlenija v proizvodstvennom kollektive. Vesznyik. LGU. 1964. Szerija ek., fil. prava, 5. № 47—57. p. Vö.: Kállai Gyula: Az állam és a szocialista demokrácia fejlődésének egyes kérdései. Bp. 1963.

termelőszövetkezeti demokrácia szervezeti síkon jelentkező egyéb jogosultságainak, így pl. annak a kiterjedése is, mely szerint a közgyűlés beszámoltatja, visszahívhatja az általa választott ügyintéző szerveket vagy annak egyes tagjait, be fog következni. Ami pedig a termelőszövetkezeti demokrácia hatásköri síkon jelentkező jogosultságait illeti, azok is átalakulva, megfelelő formában érvényesülni fognak. A közeledés során egyes jogosultságok meg is szűnnek.

A szovjet jogirodalomban a termelőszövetkezeti demokrácia és az állami vállalati demokrácia közötti viszonyt vizsgálva háromféle nézet alakult ki: a) a termelőszövetkezeti demokrácia magasabbszintű mint az állami-ipari termelőszövetkezeti demokrácia, b) az állami-ipari demokrácia magasabbszintű mint a termelőszövetkezeti demokrácia, c) mindkettő sajátos forma, éppen ezért szembeállításuk indokolatlan.²⁶³ A magunk részéről ez utóbbi állásponttal értünk egyet. Ennek megfelelően helyeseljük azt a koncepciót, mely szerint „már most is előrelátható, hogy a vállalat ügyintézésében a döntő szó a vállalat dolgozóinak kollektíváját illeti — a vállalat dolgozóinak közgyűlése és a vállalat strukturális alosztályai (termelési egységei) gyűléseinek formájában, amelyek helyet kapnak majd a vállalatokban. A vállalatok kollektívái a tervezőszervek ellenőrző számainak alapján fogják megoldani az összes kérdéseket, amelyek a termelés tervezésével, specialitásával, a munka szervezésével kapcsolatosak stb. A vállalatoknak és minden strukturális alosztálynak élén, ahogy mi látjuk nem egyszemélyi vezetőknek kell állniuk, hanem választott kollegiális szerveknek (pl. tanács, igazgatóság). Ezeknek a választott kollegiális szerveknek élére olyan választott vezetőkre lesz szükség, akik munkájukat a kollegiális szerv döntésével teljesen összhangban fogják végezni.”²⁶⁴

B) A demokrácia tartalmi elemeinek szélesedése a szocialista termelőszervezetekben magával hozza a szocialista állam szervei jogosultságainak csökkenését, illetve átalakulását. A fejlődés során a szocialista állam szerveinek funkciói (hatásköre) ugyanis szűkülnek, „csökkennek”²⁶⁵ a termelőszervezetek, azok demokratikus szervezeti formáinak javára.

A szocialista termelőszervezetek demokratikus szervezeti formáival összefüggésben ma általában megállapítható, hogy azok az állami szervekkel *együttesen látják el* a szocialista termelőszervezetek irányítását.²⁶⁶ A kérdést részletesebben vizsgálva az állami szervek és a termelőszervezetek összefüggésben kiindulópontunk az állami és a társadalmi szervek tevékenysége egybekapcsolásának különböző formái, mely problémát más vonatkozásban a szocialista állam- és jogelmélet, az államjog és az államigazgatási jog tudománya részletesen elemzett.

A szocialista állam szervei és a termelőszervezetek demokratikus szervezeti formái közötti kapcsolat *első fokozata* az, amikor a demokratikus szervezeti formák „csak konzultatív jelleggel” működnek közre az egyébként az állami szervekre bízott feladatok ellátásában. Számos esetben itt is helyes és szükséges a jogi szabályozás (amennyiben a társadalmi szervezetek konzultatív jel-

²⁶³ B. I. Tarelnyik: Otlicsitelnüie oszobennosztj kolhoznoj demokratii. Vesztnyik MGU. 1964. Szerija ek. fil. VIII. 5.

²⁶⁴ J. F. Pankratov: Pravovüe voproszű szblizsenija kolhozov i szovhozov i voznyiknovenija edinogo obscsenarödного szelszkohozajsztvénного predprijatija. SzGP. 1962. 9. 85. p.

²⁶⁵ Antalffy György: A társadalmi szervek új szerepének elvi alapjairól. Magyar Jog. 1961. 8. sz. 337. s. köv. p.

²⁶⁶ B. I. Tarelnyik: I. m.

legű igénybevételét is kötelezően kell előírni) bár ilyen konzultatív jellegű igénybevételre jogszabály nélkül is joga van a feladat ellátásával megbízott állami szervnek. Amennyiben a jogi szabályozás felmerül, úgy normatív aktszal bármely, a feladat végrehajtására hatáskörrel bíró szerv maga is elrendelheti adott ügyekben a döntést megelőző kötelező konzultációt.”²⁶⁷ Ha a tevékenységek összekapcsolásának ezt a fokozatát vesszük, akkor az állami-ipari termelőszervezeteken belül megállapíthatjuk, hogy a szakszervezetek, a termelési tanácskozások, s egyéb szervezeti formák is az igazgatóval *együttesen látnak el* vezető, irányítójellegű feladatokat, kivéve bizonyos kérdéseket. A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetekben a fenti probléma sajátosan jelentkezik — hiszen ez a termelőszövetkezeten kívüli állami, főleg járási szintű szervek viszonylatában fejeződik ki.

A szocialista állam szervei és a termelőszervezetek demokratikus szervezeti formái közötti kapcsolat *második fokozata* az, amikor „az adott feladat megvalósítása nem veszi el állami jellegét, csupán társadalmi szervezettek gondoskodnak ellátásáról. Adott esetben ez azzal jár, hogy a feladat megvalósítása nem esik ki az államigazgatási szervezetről, legalábbis a kormány szintjén feltétlenül megmarad az igazgatási szervezet felügyeleti-ellenőrzési jogköre a feladat ellátása tekintetében. Ez egyben jelzi azt is, hogy a feladat ilyen jellegű átruházása, amennyiben az nem ütközik magasabb fokú jogszabállyal, a kormány szintjén kiadott rendelkezésekkel is végbemehet.”²⁶⁸ A szocialista állami-ipari termelőszervezeteken belül ide sorolhatjuk a szakszervezetek önálló döntési jogosultságait különböző gazdasági és kulturális kérdésekben. Itt a demokratikus szervezeti formák funkciói előzőleg állami feladatok voltak, amelyeket az igazgató vagy a felettes szervek láttak el. A mezőgazdasági szövetkezeti termelőszervezetek vonatkozásában ilyen feladatok már eredetileg a termelőszövetkezetek belső irányító szerveinek hatáskörében maradtak, azokat ugyanis az állami szervek nem vállalták magukra.

A szocialista állam szervei és a termelőszervezetek demokratikus szervezeti formái közötti kapcsolat *harmadik fokozata* az, amikor az az összes feladatok ellátását a demokratikus szervezeti formákra hárítják olyan formában, hogy azok *teljes mértékben felelősek* a feladatok ellátásáért. A szocialista állami szervek, az igazgató és a felügyeleti szervek funkcióinak teljes társadalmazásával a szocialista állami-ipari termelőszervezetekben általában nem találkozunk. Kivételt képeznek ebben a vonatkozásban a jugoszláv munkástanácsok, ahol az összes feladatok ellátásáért a demokratikus szervezeti formák a jogszabályok keretei között közvetlenül, teljes mértékben felelősek. E tekintetben jelentős az a megállapítás, hogy „e területen a társadalmazást követően a kormány is csak mint a kormányzati tevékenység szerve láthat el bizonyos tágan értelmezett felügyeleti-ellenőrzési funkciókat. Nyilvánvalónak látszik, hogy a társadalmi szervezetek ilyen értelmű jogosítványokkal való felruházását csak a legmagasabb szintű jogszabályra, törvényre lehet bízni.”²⁶⁹

A termelőszervezeti demokrácia továbbfejlődésének a kérdése ilymódon összefügg a szocialista állam elhalásának (a deetatizálás, illetve a deetatizálódás) kérdéseivel. A deetatizálódás, illetve a deetatizálás folyamata különböző

²⁶⁷ Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Bp. 1962. 178. p. Berényi Sándor: I. m. 25. s. köv. p.

²⁶⁸ Kovács István: I. m. 178. p.

²⁶⁹ I. m.

formákat ölthet, s ha figyelemmel vagyunk arra, hogy a kommunista társadalmi öngazgatásban is létezni fognak központi irányító szervek, akkor részleges deetatizálódás megy végbe az állami szervek funkcióját illetően. Bizonyos központi, de akkor már nem állami funkciók továbbra is megmaradnak, s ezzel összefüggésben már előre megállapítható, hogy a központi irányító szervek és a termelőszerkezeti demokratikus szervezeti formák közötti kapcsolat továbbra is fennáll.

A gazdasági irányítás ugyanis nem valósulhat meg szigorúan központosított irányítás, központi tervezés nélkül, hiszen a termelőszerkezeteknek az egész társadalom érdekét is figyelembe kell venni. E nélkül ugyanis előtérbe kerülhetnének az egyéni és a csoportérdekek, s a társadalom egészének, végső soron a csoportnak, de az egyénnek az érdeke is károkat szenvedne az ösztönös és anarchikus folyamatok kialakulása miatt. Ennek megfelelően nyilvánvaló, hogy az ösztönös szocialista állam szervei, s az állam elhalása után a kommunista öngazgatás szervei is a termelőszerkezeteket — mint integrálódott kollektívákat — megillető jogosultságokkal kapcsolatban meghatározott jogosultságokkal fognak rendelkezni, s a fejlődés során felhasználásra kerülnek a legcélravezetőbb jogosultságok, amelyek jelenleg a szocialista államot megilletik. A szocialista állam elhalása ugyanis nem vezet el oda, hogy az állami szervek valamennyi jogosultsága átkerülne a szocialista termelőszerkezetek, s demokratikus szervezeti formáik hatáskörébe. A fenti fejlődés oda vezet, hogy megszűnik az ösztönös szocialista állam, illetve a kommunista társadalmi öngazgatás szervei funkcióinak sajátosságai s az ipar és a mezőgazdaság vezetésének rendszere, módszere — figyelemmel a mezőgazdaság ipari jellegűvé válására — egységes lesz.

Az állami szervek és a termelőszerkezetek demokratikus szervezeti közötti kapcsolatok a fentiekben elemzett szempontokon túl is jelentkeznek. A termelőszerkezeti demokrácia intézmény és elmélettörténeti elemzése során rámutattam, hogy a kezdeti szovjet fejlődésben — Lenin útmutatásai nyomán — már törekedtek az állami-ipari termelőszerkezetek és az állami képviselő (az államhatalmi szervek) összekapcsolására, éppen az 1905-ös forradalom tapasztalatait figyelembe véve, 1917-ben a szovjetek mint képviselői (államhatalmi) szervek ugyanis az *üzemi tanácsok képviselőinek gyűlései* voltak. A fejlődés későbbi szakaszában mind a Szovjetunióban, mind pedig hazánkban a mezőgazdasági termelőszerkezetek és a szovjetek (illetve a tanácsok) képviselői (hatalmi) szervei közötti viszony is felvetődött. Ez a szovjetek (tanácsok) mint hatalmi szervek megszüntetésére, illetve a közgyűléssel vagy vezetőségekkel való helyettesítésére irányult. Megállapítható, hogy a termelőszerkezetek (sőt szélesebben a munkaszervezetek) illetve demokratikus szerveik és a képviselői szervek közötti viszony vizsgálata indokolt, mert ez a viszony ma is meghatározó a termelőszerkezeti demokrácia kereteinek és tartalmának alakulásában, valamint ma is egyik központi problémája a szocialista képviselői rendszernek. Erre mutat egyebek között pl. az is, hogy az elmúlt években a Szovjetunióban egy rövid időszakban a területi szovjet képviselői szerveket ipari és mezőgazdasági szovjetek szerint törekedtek differenciálni.²⁷⁰ A ter-

²⁷⁰ V. Vasziljov—J. Tyihomirov: A tanácsok átszervezése a termelési elv alapján a Szovjetunióban. KJCGy. 1963. 3. 364. p. Hangsúlyozzák, hogy „a tanácsok specializálása, két megyei államhatalmi szerv létrehozása” (369. p.) elősegíti a város és falu közeledését, összhangban van a lenini gondolatokkal és nem jelent munitípiumot.

melősszervezetek és az általános képviseleti rendszer szerves összekapcsolásának igényeit fejezik ki lényegében a jugoszláv munkástanácsok és a képviseleti államhatalmi szervek közötti tényleges kapcsolatok alakulása is.²⁷¹ Itt is csupán a szükséglet jelzésére korlátozódtam, ugyanis a probléma további kibontásához tényanyagokra van szükség. Vitathatón azonban, hogy az ilyen jellegű összekapcsolás a termelősszervezetek politikai funkcióját (pl. mint választási alapegységet stb.) is előtérbe állítja.

Napjaink a szocialista állam szerveinek a termelősszervezeti demokrácia érvényesülésével összefüggésben elősorban a megfelelő működési tér biztosításában kell közreműködni.²⁷² A szocialista állam szerveinek a közreműködése a termelősszervezeti demokráciával összefüggésben elősorban a jogalkotás területén szükséges. A termelősszervezeti demokrácia ugyanis — s e vonatkozásban lényegében egyenlőségi jelet tehetünk az általunk vizsgált két jelenség, az állami-ipari termelősszervezeti demokrácia és a mezőgazdasági szövetkezeti termelősszervezeti demokrácia között — jogilag is szabályozott demokrácia, noha más társadalmi normák is jelentkeznek e tekintetben. A szocialista állam szerveinek tehát biztosítani kell a demokrácia érvényesülését a termelősszervezeteken belül gazdasági, kulturális és jogrend védelme területén egyaránt. E nélkül a termelősszervezeti demokrácia formálissá válna, tartalmatlan demokrácia lenne. A demokrácia szűk területre történő korlátozása helytelen következményekhez vezet, mert az szűkíti az egyéni és a csoportérdek kifejeződését, nehezíti a társadalmi érdekekkel való összhangjuk megteremtését, hátráltatja a termelősszervezetek dolgozóinak kezdeményezését, öntevékenységet.

Ma már elmondható, hogy az új gazdaság-irányítási modell tágabb lehetőségeket ad a termelősszervezetek dolgozóinak a termelősszervezetek ügyeinek eldöntésében való részvételre.

*

A) A szocialista demokrácia — ellentétben a burzsoá demokráciával — a szocialista társadalom valamennyi fejlődési szakaszában érvényesül.

A szocialista demokrácia kezdetben a munkásosztály és szövetségesei, később az egész nép számára előnyös és kedvező szervezeti formák és jogosultságok — valamint a nekik megfelelő kötelezettségek — létrehozásának, biztosításának és működtetésének követelménye a társadalom tagjai hatalmának, az irányító apparátus társadalmi függésének, a társadalmi és az egyéni (valamint a munkásszervezeti) érdek összhangjának, s így a társadalmi fejlődés előmozdításának céljából.

A szocialista demokrácia mindig az uralkodó osztály, illetve az egész nép vagy annak meghatározott része által létrehozott demokratikus szervezeti formákkal és jogosultságokkal függ össze, amelyeken keresztül azok résztvesznek a társadalom ügyeinek intézésében. Ebből következik, hogy a szocialista demokrácia lényegét tekintve nem egyértelmű az alapvető emberi jogok katalógusával, illetve ezek érvényesülésével. Az alapvető emberi jogok a szocialista demokráciába tartozó jogosultságoknak csak egy részét jelentik, tehát nem azonosíthatók azzal. A szocialista demokráciát el kell határolnunk a szocialista törvényesség fogalmától is, mert bár a kettő között szoros összefüggés van,

²⁷¹ Vö.: A Jugoszláv Sz. Sz. Köztársaság alkotmányával. I. m.

²⁷² Vö. Seres Imre. I. m.

de a törvényesség fogalma szűkebb²⁷³ a szocialista demokrácia fogalmánál, hiszen a szocialista demokrácia olyan területeken is érvényesül, amely területeket a szocialista jog normái nem szabályoznak. A szocialista demokráciával — a humanizálással — összefüggésben is alá kell húznunk, hogy az a szocialista társadalom fejlődése során tehát *történetileg is, mint igény merül fel*, másrészt viszont *meghatározott állapotot jelent*, de egy meghatározott állapot mellett követelmény, illetve igény jellege továbbra is fennmarad.

A szocialista társadalomban a demokrácia a társadalom alapvető elveként, az uralmi viszonyokat jellemző alapvető rendszerként jellemezhető. A szocialista demokrácia mint követelmény, egyrészt meghatározott tényleges állapot (jogi, illetve nem jogi helyzet) létrehozásának igényeként, s ennek megfelelően a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyokból levont következtetésként, másrészt az azt megvalósító normarendszer tartalmából és érvényesüléséből levont általános következtetésként is jelentkezik.²⁷⁴ A szocialista társadalmi-gazdasági viszonyokból következik tehát, hogy a szocialista államnak meg kell valósítania a demokráciát, másrészt a szocialista építés adott szakaszában elért eredmények alapján az általános szocialista fejlődéssel összefüggésben meg is valósítja azt. Ilyen módon jön létre a szocialista demokrácia megvalósulásának egy történelmileg meghatározott állapota — a humanizáció egy meghatározott foka —, a szervezeteknek és intézményeknek konkrét rendszere, meghatározott jogosultságokkal és kötelezettségekkel a szocialista jog és más társadalmi normák által körülhatárolva. A szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok azonban állandóan fejlődnek, változnak, s ennek megfelelően a szocialista demokrácia fejlesztésével összefüggésben új követelmények jelentkeznek, s ez a fejlődés a szocialista demokrácia állapot-, illetve tényoldalának állandó bővülését és érvényesülésének új lehetőségeit teremti meg. A szocialista demokrácia érvényesülése és tartalmi bővülésének követelése, erősítése között nincs ellentmondás. Azt is látni kell, hogy a szocialista fejlődés egy meghatározott szakaszán nem biztos, hogy meg lehet valósítani egy meghatározott demokratikus szervezeti és jogosultsági rendszert, amely később a történeti fejlődés alapján megvalósítható.

A szocialista demokrácia tartalmi elemei kibontakozásának, gazdagodásának fő útja küzdelem minden olyan tényező és jelenség (bürokratikus módszerek, továbbá régi, dogmatikus gondolkodás csökevényei) ellen, amelyek fékezik a szocialista fejlődést, tehát ellentétben vannak a fejlődés által támasztott követelményekkel.

A szocialista demokrácia érvényesülésének, kibontakoztatásának a *párt helyes politikája alapvető feltétele*. A szocialista társadalom vezető erejét képező párt helyes politikája teheti a demokrácia érvényesülését állandó és felfelé ívelő folyamattá, amely folyamat így sem szükségszerűen zökkenőmentes.

B) A termelőszervezeti demokrácia és a szocialista demokrácia egyéb formái közötti kapcsolat tartalmi oldalról a különböző formák közös elemein keresztül jelentkezik. Ennek megfelelően a termelőszervezeti demokrácia fő vonásait a szocialista demokrácia egyéb formáira figyelemmel — a tartalmi kapcsolat alapján, de az egyéb sajátos tényezőket, így különösen a tulajdon jellegét is szemelőtt tartva, az alábbiakban foglalhatjuk össze:

²⁷³ Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. 66., 67. p.

²⁷⁴ Szabó Imre: I. m. 74. p.

A termelőszervezeti demokrácia:

a) *a társadalom ügyeinek intézésében, az irányító apparátusok társadalmi függésének megvalósítása céljából biztosított közvetlen vagy közvetett (demokratikus szervezeti formákon keresztül történő) részvételi jogosultság „konkretizálódása” további közvetlen, vagy közvetett részvételi jogosultságok útján, és*

b) *olyan meghatározott jogosultságok összessége, amelynek realizálódása során — a jogszabályok és más társadalmi normák keretei között — a termelőszervezet dolgozói (eltérő státuszokban és szerepekben) közvetve vagy közvetlenül részt vesznek különböző akaratkifejezési formákon keresztül a saját magatartásukat irányító határozatok előkészítésében, meghozatalában, végrehajtásában és ellenőrzésében: a hatalomban.*

A szocialista termelőszervezetek ügyeinek intézésében való részvétel céljai sokrétűek: a munkában felgyülemlett tapasztalatoknak a munka további vitelében történő felhasználása, annak javítása, az irányító apparátus viszonylagos önállóságából adódó ellentmondások feloldása, annak intézményes biztosítása stb. Ez utóbbi rendkívül fontos, hiszen gyakran tapasztaljuk pl., hogy az irányító apparátusok sajátos szervezeti céljaikat és érdekeiket igaztalanul államérdeknek, államcélnek tüntetik fel.

A szocialista termelőszervezeti demokrácia a szocialista demokrácia része, annak sajátos formája, hiszen tartalmi elemeit jelentő jogosultságok *nem tapadnak kizárólag a tulajdonviszonyokhoz*, tehát nem csupán a tulajdoni jogosultságok realizálását jelentik. A szocialista termelőszervezeti demokrácia elsősorban a *közvetlen termelőmunkán alapuló demokrácia* (azaz dolgozói demokrácia). A szocialista termelőszervezeti demokrácia is szoros kapcsolatban van a párt és egyéb társadalmi szervezetekben érvényesülő demokráciával, hasonlóan a szocialista demokrácia és a pártdemokrácia általános összefüggéséhez.

A szocialista termelőszervezeti demokrácia tartalmi elemeit jelentő jogosultságok lényegében *a szocialista alkotmányokban biztosított részvételi jogosultságok konkretizálódásai*. E jogosultságokat sajátossá teszik a szocialista termelőszervezetek munkaszervezeti jellege és a tulajdonviszonyok sajátosságai.

A szocialista termelőszervezeti demokrácia a szocialista jog és a társadalmi szervek normáinak keretei között hatályosul. A termelőszervezeti demokrácia konkrét tartalmi elemeit e két normacsoport rögzíti, melyek egyrészt a munkaviszonyokhoz, másrészt viszont a tagsági jogviszonyokhoz kapcsolódnak, s így a jogosultságok gyakorlóinak a köre mindkét szocialista termelőszervezetben változó.

A szocialista termelőszervezeti demokráciának nem csupán az adott termelőszervezetben van jelentősége, hanem a termelőszervezeteken kívüli szervek, különösen a szocialista állami szervek vonatkozásában. A szocialista termelőszervezeti demokrácia — mint a fenti elemzésekből kitűnik — átfogja az adott termelőszervezet életének gazdasági, kulturális stb. oldalait is, s így összefügg a szocialista állam szerveinek gazdasági, kulturális, jogvédő stb. funkcióival, hatáskörével, melyeknek valamennyi részproblémáját azonban nem volt szándékunkban elemezni.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	3
I. RÉSZ. A TERMELŐSZERVEZETEK FOGALMA, FUNKCIÓI, DEMOKRA- TIKUS TARTALMÁNAK INTÉZMÉNY- ÉS ELMÉLET-TÖRTÉNETI KÉRDÉSEI	4
I. Fejezet. A termelőszervezetek fogalma, osztályozása és funkciói	4
1. A termelőszervezetek fogalma, rendszerezése	4
2. A termelőszervezetek funkciói és demokratizmusukat meghatá- rozó alaptényezők	8
II. Fejezet. A termelőszervezeti demokrácia intézmény- és elmélettörté- nete	14
1. A termelőszervezeti demokrácia intézmény-története	14
2. A termelőszervezeti demokrácia koncepcióiról	23
II. RÉSZ. A TERMELŐSZERVEZETI DEMOKRÁCIA FEJLŐDÉSÉNEK EL- MÉLETI-GYAKORLATI KÉRDÉSEI KÜLÖNÖS TEKINTETTEL HA- ZÁNK VISZONYAIRA	49
I. Fejezet. A termelőszervezeti demokratikus szervezeti formák és joga- sultságaik fejlődése	49
1. A társadalmi normák együttes vizsgálatának és az empirikus kuta- tásoknak a szükségességéről a termelőszervezeti demokrácia to- vábbfejlesztésénél	49
2. A demokrácia szervezeti formái, funkcionálása	51
3. A demokratikus szervezeti formák hatásköre, annak realizálódása	60
4. A termelőszervezeti demokratikus szervezeti formák és jogosult- ságaik fejlesztése	73
II. Fejezet. A fegyelem, a szakszerűség és a demokrácia egysége köve- telményének jelentősége a termelőszervezeti demokrácia fejlődésé- ben	87
1. A fegyelem, a fegyelmi felelősség és a demokrácia kapcsolata a termelőszervezetekben	87
2. A szakszerűség és a demokrácia követelménye összeegyeztetésé- nek jelentősége a termelőszervezeti demokrácia fejlődésében	95
3. A vezetés, az egyén, a közvélemény és a demokrácia viszonyai a termelőszervezetekben	101
III. RÉSZ. A TERMELŐSZERVEZETI DEMOKRÁCIA HELYE A SZOCIA- LISTA DEMOKRÁCIA RENDSZERÉBEN	107
I. Fejezet. A termelőszervezetek és az állami szervek	107
II. Fejezet. A termelőszervezeti demokrácia és a szocialista demokrácia egyéb formáinak közös elemei	115
III. Fejezet. A termelőszervezeti demokrácia fő formáinak közeledése és perspektívája	123

Д-р Игнац Папп

ВОПРОСЫ ДЕМОКРАТИИ В ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Резюме

Предисловие	3
I-Часть. ПОНЯТИЕ И ФУНКЦИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ, ВОПРОСЫ ИСТОРИИ ИНСТИТУТОВ И ТЕОРИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ	4
I Глава. Понятие, классификация и функции производственных организаций	4
1. Понятие и систематизация производственных организаций	4
2. Функции производственных организаций и основные факторы, определяющие их демократизм	8
II Глава: История институтов и теории демократии производственных организаций	14
1. История институтов демократии производственных организаций	14
2. О концепциях демократии производственных организаций	23
II Часть: ТЕОРЕТИЧЕСКИ-ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ДЕМОКРАТИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ С ОСОБЫМ УЧЕТОМ УСЛОВИЙ НАШЕЙ РОДИНЫ	49
I Глава: Демократические организационные формы производственных организаций и развитие их правомочий	79
1. О необходимости совместного исследования общественных норм и эмпирических исследований при дальнейшем развитии демократии производственных органи- заций	79
2. Организационные формы демократии, функционирование	21
3. Компетенция демократических организационных форм, их реализация	60
4. Организационные демократические формы производственных организаций и раз- витие их правомочий	73
II Глава: Значение требования единства дисциплины, профессионализма и демокра- тии в развитии демократии производственных организаций	87
1. Связь дисциплины, дисциплинарно ответственности и демократии в производ- ственных организациях	87
2. Значение согласования требования профессионализма и демократии в развитии демократии производственных организаций	95
3. Отношения руководства, личности, общественного мнения и демократии в произ- водственных организациях	101
III Часть: МЕСТО ДЕМОКРАТИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕМОКРАТИИ	107
I Глава: Производственные организации и государственные органы	107
II Глава: Общие элементы демократии производственных организаций и иных форм социалистической демократии	115
III Глава: Сближение и перспектива важнейших форм демократии производственных организаций	123

DR. IGNÁC PAPP

LES QUESTIONS DE LA DÉMOCRATIE DANS LES ORGANISMES DE PRODUCTION

Table de matières

Introduction	3
1 ^e partie. La notion et les fonctions des organismes de production, les problèmes de la démocratie dans l'histoire de leurs institutions et de sa théorie	4
1 ^e chapitre. Notion, classification et fonctions des organismes de production	4
1. Notion et systématisation des organismes de production	4
2. Les fonctions des organismes de production et les facteurs fondamentaux détérminant leur démocratisme	8
2 ^e chapitre. Histoire théorique et pratique de la démocratie des organismes de production	14
1. Histoire pratique de la démocratie des organismes de production	14
2. Sur les conceptions de la démocratie des organismes de production	23
2 ^e partie. Questions théoriques et pratiques du développement de la démocratie des organismes de production en considération particulière des conditions hongroises	49
1 ^e chapitre. Développement des formes d'organisation démocratiques des organis- mes de production et des titres de ces formes	49
1. Sur la nécessité de l'analyse concertée des normes sociales et des recher- ches empiriques en vue du développement progressif de la démocratie des organismes de production	49
2. Formes d'organisation et fonctionnement de la démocratie	51
3. Attributions des formes d'organisation démocratiques et leur réalisation	60
4. Développement des formes d'organisation démocratiques des organismes de production, ainsi que des titres de ces formes	73
2 ^e chapitre. L'importance de la discipline, de la technicité et de la démocratie dans le développement de la démocratie des organismes de production	87
1. Correlation de la discipline, de la responsabilité disciplinaire et de la dé- mocratie dans les organismes de production	87
2. L'importance de l'adéquation de la technicité et de la démocratie dans le développement de la démocratie des organismes de production	95
3. Les rapports de la direction, de l'individu, de l'opinion publique et de la démocratie dans les organismes de production	101
3 ^e partie. La place de la démocratie des organismes de production dans le systè- me de la démocratie socialiste	107
1 ^e chapitre. Les organismes de production et les organes de l'État	107
2 ^e chapitre. Les éléments communs de la démocratie des organismes de produc- tion et d'autres formes de la démocratie socialiste	115
3 ^e chapitre. Rapprochement et perspective des formes principales de la démocra- tie des organismes de production	123

DR. IGNÁC PAPP

SOME PROBLEMS OF DEMOCRACY WITHIN PRODUCING ORGANIZATIONS

Table of contents

Preface	3
Part I. DEFINITION AND FUNCTION OF PRODUCING ORGANIZATIONS, PROBLEMS OF DEMOCRATISM IN THEIR HISTORY OF INSTITUTIONS AND OF THEORIES	4
Chapter I. Definition, classification and function of producing organizations.	4
1. Definition and classification of producing organizations	4
2. Functions of producing organizations and the basic factors determining their democratism.	8
Chapter II. Democratism in the history of institutions and of theories within producing organizations	14
1. Democratism in the history of institutions in producing organizations	14
2. Theories of democratism in producing organizations	23
Part II. THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS IN THE DEVELOPMENT OF DEMOCRATISM IN PRODUCING ORGANIZATIONS WITH SPECIAL REGARD TO HUNGARIAN CONDITIONS	49
Chapter I. Development of democratic organizational forms and of competences in producing organizations	49
1. The necessity of a combined study of social norms and of empirical research in the further development of democratism in producing organizations	49
2. Organizational forms and function of democracy	51
3. Scope of democratic organizational forms, their realization	60
4. Development of democratic organizational forms and of competences in producing organizations.	73
Chapter II. The importance of the requirement of the unity of discipline, competence and democratism in the development of democracy within producing organizations	87
1. The relationship of discipline, disciplinary liability and democracy within producing organizations	87
2. The importance of co-ordinating competence with democratism in the development of the democracy of producing organizations	95
3. The relationship of leadership, the individual, the public opinion and democratism within the producing organizations	101
Part III. THE PLACE OF PRODUCING—ORGANIZATIONAL DEMOCRATISM IN THE SYSTEM OF SOCIALIST DEMOCRACY	107
Chapter I. Producing organizations and state organs	107
Chapter II. Common elements in producing-organizational democratism and the other forms of socialist democracy	115
Chapter III. Approach between the principal forms of democratism in producing organizations and their future	123

Felelős kiadó: Dr. Kovács István
Megjelent 400 példányban 12 (A/5) ív terjedelemben
Kézirat a nyomdába érkezett: 1968. július hó.
Készült: Linó szedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601—59
és az MSZ 5603-55 szabványok szerint
68-5995 — Szegedi Nyomda

**A SZEGEDI JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E SOROZATBAN
ÚJABBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI**

Tomus X.

Fasc. 1. Búza László: *A nemzetközi jogi normák kialakulásának útja (A fejlődésnek az ENSZ alapokmányában meghatározott iránya a békés egymás mellett élés s a jószomszédi és baráti együttműködés szellemében)* (Szeged, 1963.) 49 l.

Fasc. 2. Maday Pál: *Fajusi tisztségviselők hivatali eskülje a gyulai uradalomban* (Szeged, 1963.) 29 l.

Fasc. 3. Horváth Róbert: *Kossuth haladó gondolatai a londoni egyetemen tartott elméleti közgazdaságtani előadásaiban* (Szeged, 1963.) 34 l.

Fasc. 4. Nagy Károly: *A nemzetközi szerződések hiteles értelmezése* (Szeged, 1963.) 34 l.

Fasc. 5. Pólay Elemér: *A stipulatio szerepe az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában* (Szeged, 1963.) 34 l.

Fasc. 6. Bíró János: *Kollégiumok a római Dáciában* (Szeged, 1963.) 33 l.

Fasc. 7. Both Ödön: *A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőjogában* (Szeged, 1963.) 128 l.

Tomus XI.

Fasc. 1. Господин Желев: *Народное представительство в народной Республике Болгарии* (Сегед, 1964.) стр. 52.

Fasc. 2. Georges Antalfy: *Problèmes nouveaux de la théorie du droit dans l'évolution de la démocratie socialiste* (Szeged, 1964) 74 l.

Fasc. 3. Besenyei Lajos: *Az építési szerződések néhány elvi és gyakorlati problémája* (Szeged, 1964.) 35 l.

Fasc. 4. Papp Ignác: *A szocialista demokrácia elemei mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben* (Szeged, 1968.) 28 l.

Fasc. 5. Nagy Károly: *Az állam idő előtti elismerése és a beavatkozás a nemzetközi jogban* (Szeged, 1964.) 32 l.

Fasc. 6. Tóth Árpád: *A kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXIII. tc. létrejöttének előzményei 1868-tól a századfordulóig* (Szeged, 1964.) 32 l.

Fasc. 7. Horváth Róbert: *Berzeviczy Gergely közgazdasági és népességi tanai* (Szeged, 1964.) 34 l.

Fasc. 8. Bólya Lajos: *A biztosító és kényszerítő intézkedések rendszere a büntető eljárásban* (Szeged, 1964.) 63 l.

Fasc. 9. Pólay Elemér: *Az eladói kötelezettség szabályozása a preklasszikus római jogban* (Szeged, 1964.) 75 l.

Tomus XII.

Fasc. 1. Buza László: *A nemzetközi jog fejlődése a felszabadulás óta — Szilbereky Jenő: A Magyar Népköztársaság jogrendszerének fejlődése* (Szeged, 1965.) 48 l.

Fasc. 2. Horváth Róbert: *Konek Sándor professzor (1819—1884) elméleti statisztikai munkássága és a magyar polgári statisztikai elmélet alakulása* (Szeged, 1965.) 66 l.

Fasc. 3. György Antalfy: *L'État socialiste et la théorie marxiste de l'État et du droit* (Szeged, 1965.) 94 l.

Fasc. 4. Pólay Elemér: *A censori regimen morum és az ún. házi bíraskodás* (Szeged, 1965.) 43 l.

Fasc. 5. Bárdosi István: *A perbeli egyezség és a perjogi alapelvek kapcsolata* (Szeged, 1965.) 18 l.

Fasc. 6. Bérczi Imre: *Az újítói jog néhány gazdasági és jogi problémája* (Szeged, 1965.) 23 l.

Tomus XIII.

Fasc. 1. Antalffy György: *Az állam és társadalmi szervek viszonyának újabb állam- és jogelméleti problémáiról* (Szeged, 1966.) 115 l.

Fasc. 2. Bárdosi István: *A polgári peres és nem peres eljárás viszonya, különös tekintettel a fizetési meghagyásos eljárásra* (Szeged, 1966.) 20 l.

Fasc. 3. Bíró János: *Kollégiumok Aquincumban* (Szeged, 1966.) 20 l.

Fasc. 4. Horváth Róbert: *Sur quelques problèmes essentiels de la démographie contemporaine hongroise: L'interdépendance théorique de l'économie et de la démographie et la question de la planification de la main-d'oeuvre* (Szeged, 1966.) 15 l.

Fasc. 5. Pető István: *A terhelt jogi helyzete a magyar büntető eljárásban* (Szeged, 1966.) 21 l.

Fasc. 6. Ruzsoly József: *A Szegedi Nemzeti Bizottság részvétele a demokratikus államhatalom gyakorlásában (1944. december—1945. január)* (Szeged, 1966.) 29 l.

Fasc. 7. Szentpétery István: *Általános vezetélméleti koncepciók* (Szeged, 1966.) 38 l.

Fasc. 8. Tóthné Fábián Eszter: *A szállítási szerződések szankciós rendszere* (Szeged, 1966.) 54 l.

Tomus XIV.

Fasc. 1. Georges Antalffy: *Chapitres choisis de l'histoire des idées politico-juridiques de l'Antiquité et du Moyen-Age* (Szeged, 1967.) 60 l.

Fasc. 2. Bíró János: *Az „actio fiduciae” és alkalmazási köre a praeklasszikus jogban* (Szeged, 1967.) 31 l.

Fasc. 3. Dobó István: *A hűtlen és hanyag kezelés kérdései a termelőszövetkezetekben* (Szeged, 1967.) 41 l.

Fasc. 4. Horváth Róbert: *A statisztika fejlődése Franciaországban és annak magyar tanulságai* (Szeged, 1967.) 126 l.

Fasc. 5. Martonyi János: *A diszkrecionális mérlegelés kérdései* (Szeged, 1967.) 54 l.

Fasc. 6. Nagy Károly: *Az állam elismerése a mai nemzetközi jogban* (Szeged, 1967.) 128 l.

Fasc. 7. Elemér Pólay: *Die Sklavenehe und das römische Recht* (Szeged, 1967.) 84 l.

Fasc. 8. Tóth Árpád: *A kivételes állapot intézményének kialakulása néhány burzsoá állam jogrendszerében* (Szeged, 1967.) 19 l.

Tomus XV.

Fasc. 1. János Martonyi: *La protection du citoyen dans les procédures administratives* (Szeged, 1968.) 39 l.

Fasc. 2. Balázs József: *A bűnügyi statisztika elméletének első felmerülése és kialakulása a statisztikai tudományban* (Szeged, 1968.) 22 l.

Fasc. 3. Horváth Róbert: *Magda Pál (1770—1841) a statisztikus és társadalomtudós* (Szeged, 1968.) 26 l.

Fasc. 4. Nagy Károly: *A kormány elismerése a mai nemzetközi jogban* (Szeged, 1968.) 91 l.

Fasc. 5. Papp Ignác: *A demokrácia elméleti és gyakorlati kérdései a termelőszervezetekben* (Szeged, 1968.) 136 l.

Fasc. 6. Ruzsoly József: *A választási bíráskodás Magyarországon a két nemzetgyűlés idején (1920—1926)* (Szeged, 1968.) 48 l.

Fasc. 7. Veres József: *A termelőszövetkezeti tagok munkaügyi jellegű jogvitái* (Szeged, 1968.) 32 l.

Fasc. 8. György Antalffy: *Le concept de la souveraineté dans la théorie générale de l'État et du droit* (Szeged, 1968.) 27 l.

Fasc. 9. István Szentpéteri: *The Development of Interpretation of Bureaucracy* (Szeged, 1968.) 36 l.

Fasc. 10. László Nagy: *The employer's liability for damage caused within the scope of employment on the Hungarian Labour law* (Szeged, 1968.) 144 l.